

ΑΣΤΙΚΟ ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΤΟΠΙΟ

**ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΣ
ΑΝΑ-ΓΝΩΣΗΣ
ΒΙΩΜΕΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ**

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ : ΛΙΣΑΒΟΝΑ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΡΑΓΚΑΚΗ

**Επιβλέπων καθηγητής
ΑΛΕΞΙΟΣ ΔΕΦΝΕΡ**

ΑΣΤΙΚΟ ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΤΟΠΙΟ

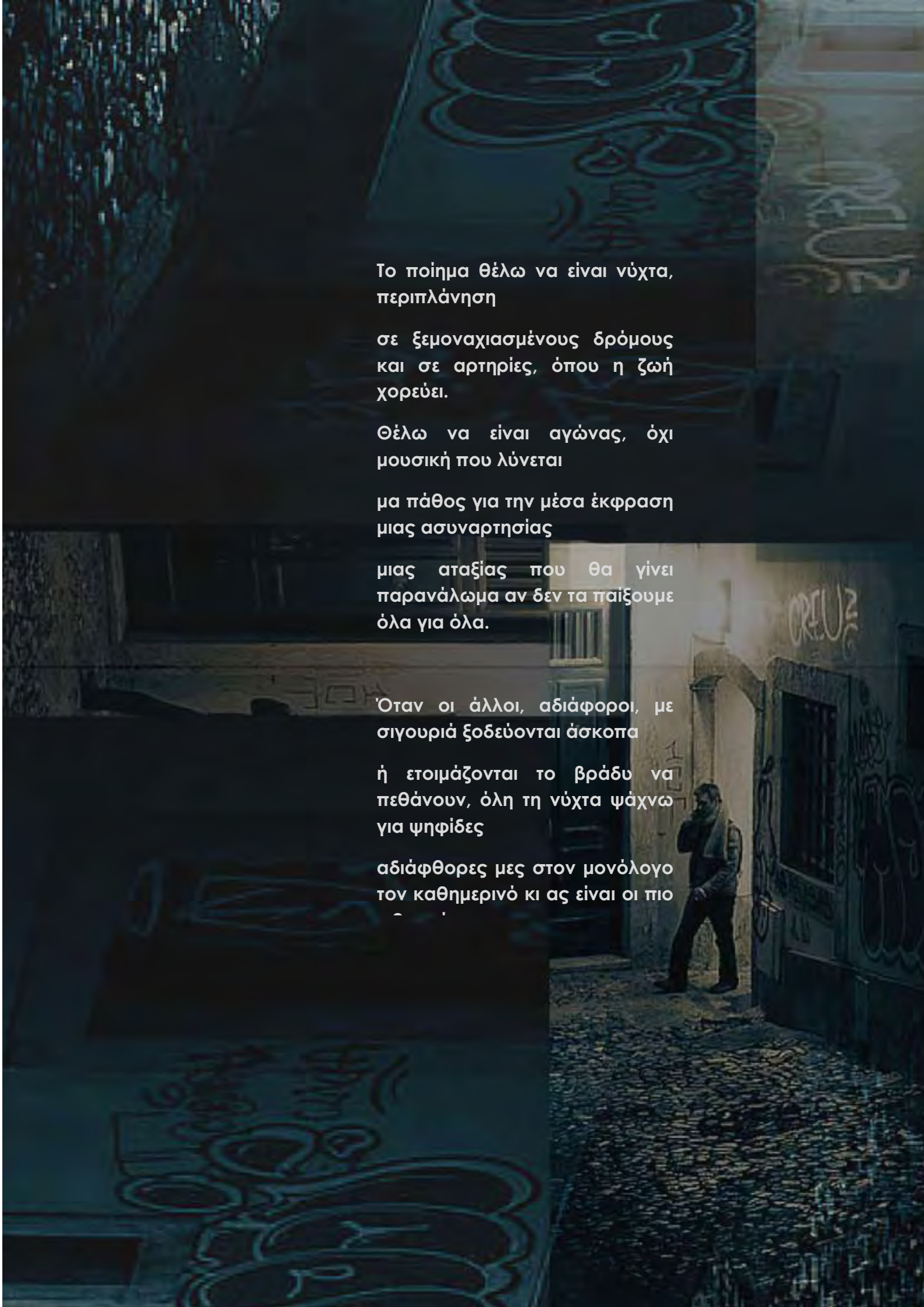
ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΣ ΑΝΑ-ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΒΙΩΜΕΝΗΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

-ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΛΙΣΑΒΟΝΑ

ΦΡΑΓΚΑΚΗ

Επιβλέπων
Καθηγητής

ΑΛΕΞΙΟΣ

Το ποίημα θέλω να είναι νύχτα,
περιπλάνηση

σε ξεμοναχιασμένους δρόμους
και σε αρτηρίες, όπου η ζωή
χορεύει.

Θέλω να είναι αγώνας, όχι
μουσική που λύνεται

μα πάθος για την μέσα έκφραση
μιας ασυναρτησίας

μιας αταξίας που θα γίνει
παρανάλωμα αν δεν τα παίξουμε
όλα για όλα.

Όταν οι άλλοι, αδιάφοροι, με
σιγουριά ξοδεύονται άσκοπα

ή ετοιμάζονται το βράδυ να
πεθάνουν, όλη τη νύχτα ψάχνω
για ψηφίδες

αδιάφθορες μες στον μονόλογο
τον καθημερινό κι ας είναι οι πιο

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά όλους όσους με το δικό τους τρόπο βοήθησαν στην υλοποίηση της παρούσας διπλωματικής, με ενέπνευσαν και με στήριξαν κατά τη διάρκεια της συγγραφής της. Επιπλέον, ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ σε όσους συμμετείχαν ενεργά στην έρευνα και μου παρείχαν χρήσιμο υλικό. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω ξεχωριστά τους καθηγητές μου για τις πολύτιμες συμβουλές τους. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένεια και τους φίλους μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει τη συσχέτιση αστικού χώρου και νύχτας μέσω της εμπειρίας των χρηστών, καθώς και την κατανόηση της επίδρασης του νυχτερινού τοπίου στην κοινωνικοχωρική αντίληψη των υποκειμένων. Παράλληλα, διερευνάται η βιωμένη εμπειρία του αστικού νυχτερινού τοπίου από τους νέους, ως τόπος εφήμερης, συλλογικής δράσης και υποκειμενικής οπτικής στις γειτονιές του ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας, μέσω της αποτύπωσης (χαρτογράφησης) των κουλτούρων και χωρικών πρακτικών. Επιπλέον, μέσω διενέργειας επιτόπιας έρευνας, η οποία ακολούθησε την ψυχογεωγραφική μέθοδο και με τη χρήση μεθοδολογικών εργαλείων, όπως παρατήρηση, μέτρηση και καταγραφή χωρικών πρακτικών, συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια αντλήθηκε υλικό, το οποίο στη συνέχεια αξιοποιήθηκε για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

ABSTRACT

This dissertation aims to link urban space and night through the user experience, as well as to understand the impact of urban nightscape on subjective socio-spatial perception. At the same time, lived experience of youth in the urban nightscape of the neighborhoods in the historic center of Lisbon, as a place of temporality, collective action and subjective perception is investigated, through mapping youth cultures and socio-spatial practices. In addition, by conducting fieldwork, which followed the method of psychogeography and by using methodological tools such as observation, measurements and recording of spatial practices, interviews and questionnaires, the elicited material, was then utilized to draw conclusions.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: αστικό νυχτερινό τοπίο, κουλτούρα, νυχτερινή εμπειρία, δημόσιος χώρος, ψυχογεωγραφία

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΤΟΠΙΟ.....	14
2.1. ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ.....	16
2.2. ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΕΣ ΧΩΡΟΧΡΟΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ.....	19
2.3. ΑΣΤΙΚΕΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΝΥΧΤΑΣ.....	26
2.4. ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ.....	30
2.5. ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ.....	34
2.6. ΑΣΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΗ ΝΥΧΤΑ - ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ.....	40
3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	44
3.1. ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	45
3.1.1. ΜΕΛΕΤΗ ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ.....	47
3.1.2. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ.....	48
3.1.3. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ.....	50
3.1.4. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ.....	53
3.2. ΠΛΕΓΜΑ ΧΩΡΙΚΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ.....	55
3.3. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	56
4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΧΩΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΟΝΑΣ.....	58
5. Η ΝΥΧΤΑ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΟΝΑΣ - ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΙΩΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	71
5.1. ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΝΥΧΤΕΡΙΝΟΥ ΤΟΠΙΟΥ.....	72
5.1.1. ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ (PATHS).....	73
5.1.2. ΟΡΙΑ (EDGES).....	75
5.1.3. ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ (DISTRICTS).....	76
5.1.4. ΚΟΜΒΟΙ (NODES).....	78
5.1.5. ΤΟΠΟΣΗΜΑ (LANDMARKS).....	80
5.2. ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΥΦΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗ ΝΥΧΤΑ.....	82
5.2.1. ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ.....	83
5.2.2. ΒΙΑ - ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	84
5.2.3. ΟΠΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ.....	85
5.2.4. ΑΣΤΙΚΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΣ.....	87
5.2.5. ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΓΙΑ ΣΤΑΣΗ - ΠΑΡΑΜΟΝΗ - ΞΕΚΟΥΡΑΣΗ.....	90
5.2.6. ΗΧΗΤΙΚΑ ΕΡΕΘΙΣΜΑΤΑ.....	91

5.2.7. ΚΛΙΜΑΚΑ	93
5.2.8. Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ	94
5.3. ΝΥΧΤΑ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΝΕΩΝ ΣΤΟ (ΔΗΜΟΣΙΟ) ΧΩΡΟ	96
5.4. ΔΟΜΗ, ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ ΤΗ ΝΥΧΤΑ	108
5.4.1. ΒΑΙΧΑ.....	110
5.4.2. CHIADO, BAIRRO ALTO	111
5.4.3. BICA	114
5.4.4. CAIS DO SODRÉ	116
5.4.5. ALFAMA.....	118
5.4.6. CASTELO	121
5.4.7. MOURARIA, INTEDEENTE.....	123
5.5. ΓΙΟΡΤΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΘΕΑΜΑ.....	127
5.6. ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΒΛΕΨΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	134
6. ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ	138
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	143
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	178

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 2.2.1. : Πλέγμα Χωρικών Πρακτικών.....	22
Πίνακας 2.4.1.: Ανθρώπινα Συναισθηματικά Φαινόμενα.....	36
Πίνακας 3.2.1.1.: Τυποποίηση πλέγματος χωρικών πρακτικών.....	56
Πίνακας 5.3.1.: Τυποποίηση νεανικών κουλτούρων τη νύχτα στο κέντρο της πόλης.....	105

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 2.1.: Σχηματική απεικόνιση της εμπειρίας και του περιβάλλοντος (ατμόσφαιρα).....	18
Διάγραμμα 2.2.: Η τριμερής διαλεκτική του χώρου του Lefebvre.....	20
Διάγραμμα 2.2.1 : Σχέση αστικού νυχτερινού τοπίου και εμπειρίας.....	25
Διάγραμμα 2.4.1.: Διαδικασία Συναισθηματικής Εξαγωγής.....	35
Διάγραμμα 3.1.1.: Στάδια ποιοτικής μεθόδου ανάλυσης.....	47
Διάγραμμα 3.2.2.1.: Τα 12 κριτήρια αξιολόγησης ποιότητας του δημόσιου χώρου.....	57
Διάγραμμα 3.2.2.2.: Τα 3 «Α» του ποιοτικού δημόσιου χώρου.....	58
Διάγραμμα 4.1.: Κατανομή ποσοστού νέων προς το συνολικό πληθυσμό της Δ.Ε. Λισαβόνας στις 16 freguesias του ιστορικού κέντρου (2011).....	65
Διάγραμμα 4.2.: Σύνθεση νέων ηλικίας 15-29 στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας επί του συνολικού πληθυσμού του ιστορικού κέντρου (2011).....	66
Διάγραμμα 4.3.: Κατανομή νέων ηλικίας 15-29 (γηγενών και αλλοδαπών), στο ιστορικό κέντρο ανά freguesia (2011).....	67
Διάγραμμα 5.6.1.: Αντιδράσεις νέων στην επίβλεψη του αστικού χώρου τη νύχτα.....	135

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνες 4.1.: Η Λισαβόνα τον 14 ^ο αι. μ.Χ και τον 17 ^ο αι. μ.Χ.....	60
Εικόνα 4.3.: Μαυριτανικό τείχος και τείχος επί βασιλιά Fernando στο σύγχρονο χάρτη της πόλης.....	60
Εικόνα 4.4.: Στάδια ανάπτυξης της πόλης της Λισαβόνας.....	61
Εικόνα 4.5.: Μοτίβο αστικού πλέγματος.....	62
Εικόνα 4.6.: Χάρτης σχεδίου πόλης μετά το σεισμό (1756) των Eugenio dos Santos και Carlos Mardel.....	62
Εικόνα 5.2.1.1.: Εμπόδια διέλευσης οχημάτων, εκτός ιδιοκτησίας κατοίκων ή εργαζόμενων της περιοχής.....	83
Εικόνα 5.2.3.1.: Ακτίνα ορατότητας και οπτικό πεδίο.....	86
Εικόνα 5.2.3.2.: Miradouro S. Pedro de Alcântara και miradouro Portas do Sol.....	86
Εικόνα 5.2.3.3.: Θέα από miradouro Senhora do Monte.....	87
Εικόνα 5.2.4.1.: Αστικός φωτισμός στη Λισαβόνα	88
Εικόνα 5.2.5.1.: Χαρακτηριστικά quiosques στην Praça do Príncipe Real και Praça Camões.....	90
Εικόνα 5.2.5.2.: Διάφορα σημεία στάσης-ανάπαυσης στην πόλη τη νύχτα.....	91
Εικόνα 5.2.6.1.: Μουσικοί «του δρόμου» της πόλης.....	92
Εικόνα 5.2.8.1.: Η αίσθηση της ανθρώπινης παρουσίας στο νυχτερινό τοπίο.....	95
Εικόνα 5.3.1.: Οπτικές τεχνικές (visual arts) και καλλιτεχνικές παρεμβάσεις στο νυχτερινό τοπίο, Αψίδα Augusta και περιοχή Mouraria.....	101
Εικόνα 5.3.2.: Graffiti (γκραφίτι), η εξευγενισμένη και η αυθόρμητη πλευρά της street art.....	102
Εικόνα 5.3.3.: Νυχτερινή πορεία και συγκέντρωση γυναικών ενάντια στην ομοφοβία και την κουλτούρα του βιασμού (2015).....	104
Εικόνα 5.5.1.: Μεταμόρφωση του χώρου κατά τη διάρκεια των εορτών Santos Populares.....	130
Εικόνα 5.5.2.: Largo do Intendente κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ Lisboa Mistura.....	132
Εικόνα 5.6.1.: Επιτήρηση του χώρου με κάμερες και νυχτερινές περιπολίες.....	137

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 3.2.3.α: Σημεία και αριθμός πραγματοποιημένων συνεντεύξεων.....	52
Χάρτης 4.1.: Γεωγραφική θέση της πόλης της Λισαβόνας.....	59
Χάρτης 4.2.: Διοικητικό επίπεδο διαίρεσης περιοχής μελέτης.....	64
Χάρτης 4.3.: Γειτονίες του ιστορικού κέντρου.....	70
Χάρτης 5.1.1.: Νοητικός-γνωστικός, νυχτερινός χάρτης του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας.....	82
Χάρτης 5.2.4.1.: Χαρακτηριστικά φωτισμένα κτίρια στο ιστορικό κέντρο.....	89
Χάρτης 5.2.6.1.: Ηχοτοπία (soundscapes) τη νύχτα.....	93
Χάρτης 5.3.1.: Προτίμηση των νέων ως προς το δημόσιο χώρο της πόλης τη νύχτα.....	97
Χάρτης 5.4.1.: Προτίμηση νέων στη νυχτερινή διασκέδαση ως προς τις γειτονίες.....	109
Χάρτης 5.4.2.: Συναισθηματική εμπειρία χρηστών του αστικού νυχτερινού τοπίου της πόλης.....	110
Χάρτης 5.4.4.1.: Βασικές νυχτερινές διαδρομές και σημεία ενδιαφέροντος στις περιοχές Baixa, Chiado, Bica, Bairro Alto, Cais do Sodré.....	118
Χάρτης 5.4.6.1.: Βασικές νυχτερινές διαδρομές και σημεία ενδιαφέροντος στις περιοχές Alfama, Castelo, Mouraria.....	123
Χάρτης 5.4.7.1.: Βασικές νυχτερινές διαδρομές και σημεία ενδιαφέροντος στις περιοχές Mouraria, Intendente.....	127

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΝΝΟΙΩΝ- ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΩΝ

Απόλυτος χώρος: σταθερός, καρτεσιανός χώρος, χώρος της ύλης

Casa do fado: «σπίτια του fado», μουσικές εστίες με παραδοσιακή μουσική fado

Dérive: η διαρκής εναλλαγή σκηνικού και περιβάλλοντος μέσω της περιπλάνησης

Ετεροτοπία : τόπος του έτερου, του «άλλου», του διαφορετικού

Elevador: ασανσέρ (πορτογαλικά)

Flânerie: η διαδικασία της περιπλάνησης εντός του αστικού τοπίου

Freguesia: το μικρότερο διοικητικό επίπεδο στη χωρική διαίρεση της Πορτογαλίας («συνοικία»)

LGBTQ. : (ΛΟΑΤΚΙ) λεσβίες, ομοφυλόφιλοι, αμφί, τρανς, κούήρ, ιντερσέξ

Largo: φαρδύς (πορτογαλικά), χρησιμοποιείται για το χαρακτηρισμό μικρότερων πλατειών ή πλατωμάτων του δρόμου

Miradouro: «παρατηρητήριο», υπαίθριοι δημόσιοι χώροι με θέα σε σημεία της πόλης

Praça: πλατεία (πορτογαλικά)

Σχισιακός χώρος: κοινωνικός χώρος, οι διαδικασίες που συμβαίνουν εντός του χώρου τον ορίζουν παροδικά

Σχετικός χώρος: ενέχει πολλαπλές γεωμετρίες και εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς

Transgressive: υπερβατικός/παραβατικός, αυτός που ξεπερνάει τα προκαθορισμένα όρια

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κίνητρο ανάληψης της εν λόγω διπλωματικής εργασίας, αποτέλεσε το κατά βάση ενδιαφέρον μου για τις δυνατότητες του χώρου τη νύχτα και πώς επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου. Ως αντιδιαστολή στην κατά γενική ομολογία καταπιεστική ημέρα, με τους κουραστικούς ρυθμούς της εργασίας και των λοιπών υποχρεώσεων, η νύχτα, τουλάχιστον για όσους την αντιμετωπίζουν ως ελεύθερο χρόνο, αποτελεί ένα ανακουφιστικό διάλειμμα, μια παύση για ψυχαγωγία και ουσιαστική κοινωνικοποίηση, ίσως μια λυτρωτική διάσταση της ζωής τους.

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, το ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται στον τρόπο που βιώνεται το αστικό νυχτερινό τοπίο από τους χρήστες του. Η εμπειρία του αστικού τοπίου τη νύχτα διαφοροποιείται από τόπο σε τόπο και από άτομο σε άτομο, εφόσον αλληλοσυνδέεται τόσο με την κουλτούρα των ίδιων των υποκειμένων, όσο και με το σχεδιασμό της πόλης και τις πολιτικές που αφορούν τη νύχτα (αρχιτεκτονική τοπίου, δημόσιος χώρος, οικονομία της νύχτας, ρύθμιση της νύχτας).

Όσον αφορά την επιστήμη της αστικής κοινωνικής γεωγραφίας, στη νεωτερική και μετανεωτερική εποχή, η οποία επικεντρώνεται στη διερεύνηση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων και δομών που αναπτύσσονται στα πλαίσια του αστικού ιστού, η σχετική βιβλιογραφία παρουσιάζει μια πληθώρα θεματικών προσεγγίσεων της αστικής ζωής. Ωστόσο, εντοπίζονται περιορισμένες μελέτες, οι οποίες αφορούν την νυχτερινή ζωή από την οπτική της συμπεριφορικής ερμηνείας των όσων συμβαίνουν σε μια πόλη τη νύχτα. Παρεμφερή κατάσταση αντιμετωπίζει και ο τομέας του αστικού σχεδιασμού, ο οποίος ως πιο τεχνοκρατικός, επικεντρώνεται κυρίως σε ζητήματα οργάνωσης της οικονομίας της νύχτας και σχεδιασμού συστημάτων επίβλεψης του νυχτερινού τοπίου (nightscape).

Τα περισσότερα σύγχρονα κείμενα, που πραγματεύονται τη νύχτα στην ανεπτυγμένη δυτική (μεγαλού)πόλη, αφορούν τις οικονομικές προεκτάσεις της και επικαλούνται τη θεωρητική βάση της συμβολικής οικονομίας, ως εργαλείο ανάλυσης των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων στα πλαίσια της αστικής νύχτας. Επιπλέον, εξετάζουν κυρίως την τάση επέκτασης των δραστηριοτήτων της ημέρας στη νύχτα

(24-ωρη πόλη), καθώς και την εδραίωση μια νέας στρατηγικής της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, η οποία «εξευγενίζει» αστικά κέντρα και δημιουργεί ιδιωτικούς θύλακες εμπορευματοποιημένης νυχτερινής ζωής και παραγωγής μαζικής κουλτούρας.

Απουσιάζει συνεπώς μια διαφορετική αφήγηση της νυχτερινής αστικής ζωής, η οποία θα εισχωρεί στη βιωματική εμπειρία των υποκειμένων, συμπεριλαμβανομένων και όσων βρίσκονται στο κοινωνικό περιθώριο της αστικής ζωής, και η οποία θα επιζητά την ανάδειξη των στοιχείων εκείνων της αστικής νύχτας που συμβάλλουν στην αμφισβήτηση της κυρίαρχης ιδεολογίας και πυροδοτούν αντιλήψεις και πρακτικές προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Γενικότερα, η φαινομενική έλλειψη προσοχής της (αστικής) γεωγραφίας και του αστικού σχεδιασμού στο συναίσθημα, είναι ένα ζήτημα προς διαπραγμάτευση, αλλά στο βαθμό που ισχύει, θα πρέπει μάλλον να αναθεωρηθεί. Σύμφωνα με τους Bondi κ.ά. (2005), η ψυχογεωγραφία αποτελώντας έναν όλο και πιο διαδεδομένο όρο, εξυπηρετεί στο να υποδηλώνει τα αναδυόμενα και κριτικά πεδία έρευνας, όπου η ιστορία και η παρούσα κατάσταση πειθαρχίας φωτίζονται με τρόπο που να υποδεικνύει τι έχουν αποκλείσει ή παρερμηνεύσει.

Εάν η γεωγραφία αυτοπροσδιοριζόμενη ως πειθαρχία αποκλείει το συναίσθημα ως ερμηνευτικό παράγοντα, ως κάτι που αφορά κάτι «άλλο» από τη γεωγραφία (π.χ. την ψυχολογία), τότε η πιο πρόσφατη στροφή προς στο συναίσθημα θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μια προσπάθεια ένταξης στην πρακτική του γεωγραφικού φαντασιακού. Ως γεωγραφικό φαντασιακό νοείται το σύνολο εκείνο των στοιχείων που προέρχονται από την επιθυμία για μια πιο ολοκληρωμένη γεωγραφία, η οποία εφόσον λάβει γραπτή και συμβολική μορφή θα αντανακλά ισχυρότερες σχέσεις με τον βιωμένο κόσμο.

Αν και αμφιλεγόμενη, αυτή η κριτική μπορεί να ξεκαθαρίσει τα όρια της ψυχογεωγραφίας. Για παράδειγμα, βάσει της λακανικής ορολογίας, η εμπειρία της έλλειψης του ανθρώπινου υποκειμένου και η επακόλουθη επιθυμία για ολοκλήρωση, είναι τελικά αναπόφευκτη, ακριβώς επειδή εξαρχής το υποκείμενο ορίζεται πάνω και πέρα από αυτό που δεν είναι, ετεροπροσδιορίζεται δηλαδή σε σχέση με το «Άλλο». Για να αλλάξει η σχέση του με το «Άλλο», ώστε να το αποκτήσει με κάποιο τρόπο, το υποκείμενο αναπόφευκτα αλλάζει και επαναορίζεται το ίδιο παρά ολοκληρώνει τον εαυτό του. Αποκαλύπτεται συνεπώς στο ανθρώπινο υποκείμενο η απουσία

νοήματος μιας σταθερής ταυτότητας, μιας οριστικής απάντησης στο ποιο πραγματικά είναι. Αναλογικά, η παραδοχή της έλλειψης της (αστικής) γεωγραφίας ως προς το συναίσθημα, θέτει εν προκειμένω τη ρευστότητα των όσων είχαν θεωρηθεί προηγουμένως ως σκληρά, πειθαρχημένα όρια, καθώς και την έλλειψη ενός σαφούς πυρήνα που αναγνωρίζει τελικά το περιεχόμενο της γεωγραφίας ως ακαδημαϊκό αντικείμενο.

Στην ίδια λογική, η διερεύνηση της συναισθηματικής εμπειρίας των υποκειμένων σε αλληλεπίδραση με τον αστικό χώρο, και εν προκειμένω το αστικό νυχτερινό τοπίο, δύναται να λειτουργήσει ως ερμηνευτικό εργαλείο κατανόησης της αστικής αντίληψης και της διαρκώς επαναπροσδιοριζόμενης σχέσης ανθρώπου και χώρου. Κατ' επέκταση, η διαδικασία του αστικού σχεδιασμού, λαμβάνοντας υπόψη τον «ψυχογεωγραφικό» παράγοντα, δύναται να ανταποκριθεί πληρέστερα στις ανάγκες και επιθυμίες του κοινωνικού συνόλου ενός αστικού περιβάλλοντος. Υπέρ του ανθρωποκεντρικού αστικού σχεδιασμού τάσσεται και ο Δανός αρχιτέκτονας και πολεοδόμος Jan Gehl (1987/2004) εφόσον το επίκεντρο της φιλοσοφίας του, αν και ιδιαίτερα ντετερμινιστικό, δίνει προτεραιότητα στο ανθρώπινο σώμα και τις ανθρώπινες αισθήσεις.

Συγκεκριμένα, η παρούσα εργασία στοχεύει στην προσέγγιση της αστικής νύχτας ως πεδίο άμεσα συσχετισμένο με την αστική ημέρα, αλλά ταυτόχρονα ξεχωριστό και με τις χαρακτηριστικές του ιδιαιτερότητες, οι οποίες την καθιστούν χωροχρόνο ανάπτυξης απελευθερωμένης σκέψης και πρακτικής, καθώς και μιας συνολικότερης ανατρεπτικής -προς τα κυρίαρχα πολιτιστικά πρότυπα- κουλτούρας. Η εν λόγω μελέτη, δίνει έμφαση στην οπτική των υποκειμένων που «κατοικούν» στην αστική νύχτα εννοώντας τα χωρικά και χρονικά όρια στα οποία διαμορφώνεται η βιοματική εμπειρία, καθώς και στον τρόπο που αυτή η διαδικασία επιδρά στη συγκρότηση κοινωνικοχωρικής αντίληψης. Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον βαραίνει την εμπειρία και τις πρακτικές που συντελούνται στο δημόσιο χώρο τη νύχτα, ως κυρίαρχο πεδίο συλλογικής εμπειρίας και δράσης υπό συνεχή διεκδίκηση.

Ουσιαστικά τα ερωτήματα που ανέκυσαν και αποτέλεσαν κίνητρο συγγραφής της εν λόγω έρευνας μπορούν να κωδικοποιηθούν ως εξής: *Ποιά είναι η σχέση, εννοώντας την αντίληψη, του νυχτερινού αστικού τοπίου και των κοινωνικών υποκειμένων που το κατοικούν, όπως διαμορφώνεται σήμερα; Πώς μπορεί να αξιοποιηθεί η*

ψυχογεωγραφία ως εργαλείο ανάλυσης αστικής συμπεριφοράς τη νύχτα και χάραξης αστικών πολιτικών; Επιπλέον, σε πιο βαθμό η νυκτερινή εμπειρία, με τη δεδομένη οργάνωση του χώρου, εντείνει την αλλοτρίωση των κοινωνικών σχέσεων ή ευνοεί τη δημιουργία απελευθερωτικής σκέψης και χειραφετητικής πρακτικής; Ποιός είναι ο ρόλος του δημόσιου χώρου στη δημιουργία συλλογικών αυθόρμητων καταστάσεων νυκτερινής συνέντευξης; Πώς έχει καθορίσει ο αστικός και πολεοδομικός σχεδιασμός την παρούσα κατάσταση και ποιά είναι η θέση του στο μέλλον;

Σημειώνεται πως επιλέγοντας το εν λόγω θέμα, την έρευνα δηλαδή του νυκτερινού αστικού τοπίου, ως χώρου διαμόρφωσης κουλτούρας, έγινε η παραδοχή πως η έρευνα θα βασίζεται πρωτίστως στη συμπεριφορική προσέγγιση της νυκτερινής ζωής στην πόλη. Επιπλέον, η αστική εμπειρία εξετάζεται υπό το πρίσμα της νύχτας ως ελεύθερου χρόνου ή χρόνου αναψυχής. Συνεπώς, αφορά όσους καταναλώνουν το νυκτερινό τοπίο στα πλαίσια του ελεύθερου χρόνου και της διασκέδασης και όχι όσους ενώ κινούνται στη νύχτα ο χρόνος τους συγκαταλέγεται σε ωράριο εργασίας¹.

Σε ότι αφορά τη μελέτη της συμβολικής οικονομίας και συγκεκριμένα της οικονομίας της νύχτας (night-time economy) η οποία αναπόφευκτα εμπλέκεται και καθορίζει τη βιωματική εμπειρία, θα μελετηθεί περιορισμένα και στο βαθμό που εξυπηρετεί τους στόχους της παρούσας έρευνας, όπως τέθηκαν ανωτέρω, δεδομένου ότι η σύνθεση του αστικού νυκτερινού χωροχρόνου αφορά πολλά περισσότερα από τις οικονομικές σχέσεις.

Η νυκτερινή ζωή στην πόλη, αφορά επίσης τη διασκέδαση, αλλά και τη συνάντηση, ως διαδικασία σύναψης ανθρώπινων σχέσεων και διαμόρφωσης ταυτότητας και κουλτούρας, μέσω του βιώματος της χωροχρονικής εμπειρίας. Ταυτόχρονα, η νύχτα στα αστικά κέντρα, συγκροτεί ένα πολυεπίπεδο και άρα περίπλοκο τόπο, όπου οι κοινωνικές σχέσεις συχνά διαφοροποιούνται από τις κυρίαρχες, συγκροτώντας εμπειρίες ικανές να κυφορήσουν εναλλακτικές, κοσμοπολίτικες, καθώς και περιθωριακές κουλτούρες.

¹ Παρά το γεγονός ότι εντοπίζονται επαγγέλματα, τα οποία συνδυάζουν επιτυχημένα την εργασία και τη διασκέδαση, ευνοώντας παράλληλα την απόλαυση του ίδιου του εργαζόμενου, όπως π.χ. του dj ή του μουσικού, ειδικά όπως παρατηρήθηκε από την επιτόπια έρευνα, επιλέχθηκε να μη συμπεριληφθούν χάριν οικονομίας χρόνου και έκτασης της έρευνας.

Η δομή της διατριβής συγκροτείται σε τρία βασικά μέρη και περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια (χωρίς την εισαγωγή και τη βιβλιογραφία). Το πρώτο μέρος αφορά τη διενέργεια βιβλιογραφικής έρευνας και την παράθεση επιλεγμένων θεωριών γύρω από τον αστικό χώρο, την αναπαράστασή του, καθώς και την αντίληψη και σύλληψη του από τους κατοίκους (Κεφάλαιο 2). Οι θεωρητικές αναφορές αφορούν τη γενική εμπειρία της πόλης, ενώ γίνεται εμφανής προσπάθεια να εξειδικευτούν στη νύχτα, με στόχο να στηριχτεί η όλη διερευνητική διαδικασία και τα συμπεράσματα που θα προκύψουν σε συγκεκριμένο θεωρητικό/ επιστημονικό υπόβαθρο.

Στο δεύτερο μέρος αναλύεται η ερευνητική μέθοδος που ακολουθήθηκε, η οποία κατατάσσεται στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, ενώ παράλληλα αξιοποιεί τεχνικές και μεθοδολογικά εργαλεία όπως η ψυχογεωγραφική προσέγγιση και τα κριτήρια ποιότητας του δημόσιου χώρου (Κεφάλαιο 3). Επιπρόσθετα, στηρίζεται σε έρευνα επιλεγμένης μελέτης περίπτωσης, που περιλαμβάνει προσωπικές ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ηλεκτρονικά ερωτηματολόγια, καθώς και προσωπική επιτόπια παρατήρηση, καταγραφή και συλλογή φωτογραφικού υλικού.

Όσον αφορά το τρίτο μέρος της διατριβής, επικεντρώνεται στη μελέτη περίπτωσης, δηλαδή το ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας. Αρχικά, επιδιώκεται η περιγραφή των βασικότερων σημείων της κοινωνικοχωρικής εξέλιξης της Λισαβόνας (Κεφάλαιο 4). Στη συνέχεια αναλύεται το αστικό νυχτερινό τοπίο ανά γειτονιές, βάσει των δομικών του στοιχείων, των πολιτικών που επηρεάζουν τη διαμόρφωση κοινωνικοχωρικών σχέσεων και πρακτικών στα πλαίσιά του, καθώς και βάσει των αστικών αναπαραστάσεων μέσα από την κουλτούρα και την εμπειρία των νέων που το κατοικούν (Κεφάλαιο 5).

Τέλος, εξάγονται συμπεράσματα (Κεφάλαιο 6) σε σχέση με τα ερωτήματα της αρχικής υπόθεσης λαμβάνοντας υπόψη την προοπτική εξέλιξης της παρούσας διατριβής και εμπλουτισμού των παραμέτρων που τέθηκαν υπό διερεύνηση.

2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΤΟΠΙΟ

Αρχικά, θεωρείται σημαντικό να δοθεί η ειδοποιός διαφορά μεταξύ «τόπου» και «χώρου». Ο τόπος αφορά κάτι λίγο πιο αφηρημένο, από τη στιγμή που περιγράφεται με όρους φαινομενολογίας, ενώ οριοθετείται βάσει συγκεκριμένων στοιχείων. Από την άλλη, ο χώρος προσδιορίζεται βάσει τοπολογικών και γεωμετρικών χαρακτηριστικών και συνήθως εμπεριέχει τον τόπο (τοπικές ενότητες). Επιπρόσθετα, μια άλλη χωρική έννοια που συγγέεται με τις προηγούμενες αφορά το «τοπίο», το οποίο ουσιαστικά πέρα από τα οπτικά, γεωμετρικά και τοπολογικά χαρακτηρίζεται από την οργανικότητά του. Το αστικό τοπίο συνεπώς, αφορά το σύνολο των βιοτικών και αβιοτικών στοιχείων που το προσδιορίζουν και το καθιστούν διακριτό και ενιαίο εντός του αστικού ιστού.

Οι θεωρίες του χώρου δεν δύνανται να είναι νομοτελειακές, όπως ο ίδιος ο χώρος αν και συμπαγής δεν παραμένει σταθερός. Επιπλέον, στο πέρασμα του χρόνου έχουν αναπτυχθεί διαφορετικές, αντικρουόμενες ή συμπληρωματικές θεωρίες για το χώρο, οι οποίες τον εξετάζουν δίνοντας περισσότερο βάρος άλλοτε στην οικονομική, άλλοτε στην κοινωνιολογική και άλλοτε στην ψυχολογική οπτική. Επιπλέον, η διάσταση του χρόνου στην πλειονότητα των χωρικών θεωριών συνήθως υποσκελίζεται ή περνάει απαρατήρητη. Αντίθετα, η Massey (2005) υποστηρίζει ότι «εάν ο χρόνος αναπτύσσεται ως αλλαγή, τότε ο χώρος αναπτύσσεται ως αλληλεπίδραση» και «εάν ο χρόνος είναι ανοικτός σε ένα μέλλον του καινούριου, τότε ο χώρος δεν μπορεί να εξισώνεται με κλειστότητες και οριζοντιότητες της αναπαράστασης», επιδιώκοντας να τονίσει τη διαρκή παραγωγή και επαναδιαμόρφωση του χώρου στην κοινωνική του διάσταση.

Επιλέγοντας να αντλήσω θεωρητικό υπόβαθρο με αναφορά στο χώρο υπό το πρίσμα της νύχτας και συγκεκριμένα, στη νοηματοδότησή του και στην παραγωγή κοινωνικών σχέσεων εντός του, προκύπτει υλικό από ένα διεπιστημονικό πεδίο, το οποίο περιλαμβάνει τους κλάδους των: αστικού σχεδιασμού, αρχιτεκτονικής, πολιτισμικής και αστικής γεωγραφίας, κοινωνιολογίας και ψυχολογίας.

Ξεχωρίζει λοιπόν, μια προσέγγιση του χώρου βάσει της γενικότερης μαρξιστικής γεωγραφίας, και συγκεκριμένα του κριτικού μαρξισμού. Έτσι, οι βασικές θεωρίες

που θα υποστηρίξουν την περεταίρω ανάλυση αφορούν κατ' αρχάς την αστική θεωρία κατά το Lefebvre², ο οποίος στην προσπάθεια καθ'όλο το έργο του να συγκεραστεί η φιλοσοφία με τη μαρξική οικονομική θεωρία, έθετε στο επίκεντρο της αστικής θεωρίας το ριζοσπαστικό ρόλο και τη δυναμική των υποκειμένων, επιδιώκοντας πάντα μια ουμανιστική προσέγγιση.

Επιπρόσθετα, αναφορά γίνεται και στο κίνημα των Καταστασιακών (Situationists) , ένα από τα πιο σημαντικά ίσως πολιτικά και καλλιτεχνικά κινήματα της μεταπολεμικής περιόδου, με αναφορά στον αστικό χώρο. Το κίνημα «Καταστασιακή Διεθνής» (Situationist International, 1957), με εξέχουσα προσωπικότητα τον Guy Debord, επηρεασμένο μέσα σε άλλους και από τον Baudelaire, καθώς και από τις θεωρίες του Lefebvre, ανέδειξε την αξία της περιπλάνησης (flânerie), και της τεχνικής της ανακάλυψης της πόλης μέσω της αυθόρμητης, συνεχούς εναλλαγής αστικού περιβάλλοντος (dérive).

Ακόμη, οι Καταστασιακοί βασίζονταν στην έννοια της ψυχογεωγραφίας (psychogeography) ως μεθοδολογικό εργαλείο αστικής ανάλυσης, ενώ επιδίωκαν τη λεγόμενη «δόμηση καταστάσεων» ως ανατρεπτική αστική πρακτική (βλ. Παράρτημα Ι). Στα διάφορα έργα τους οι Καταστασιακοί υπογράμμιζαν την φетиχοποίηση του εμπορεύματος και την εμπορευματοποίηση του πολιτισμού της τότε καπιταλιστικής κοινωνίας, κατάσταση η οποία έχει διογκωθεί στις σύγχρονες αστικοποιημένες κοινωνίες. Παράλληλα, τη σταδιακή επικράτηση του εμπορεύματος ως «κοινωνικού θεσμού» των μεταβιομηχανικών κοινωνιών και τον αντίκτυπο στον αστικό χώρο καταδεικνύει την ίδια περίοδο ο Jean Baudrillard (1968/1970) μέσα από τα έργα του.

Επιπλέον, χρησιμοποιείται η μεταγενέστερη χωρική προσέγγιση του David Harvey, ο οποίος στα πλαίσια της αντικειμενικής θεώρησης του τοπίου, αναπτύσσει μια θεωρία αναδεικνύοντας τον κριτικό μαρξισμό και υπενθυμίζοντας της σημασία του κοινωνικού παράγοντα στη διαμόρφωση του καθημερινού χώρου. Ο ίδιος, εισάγει την έννοια της «χωρικής συνειδητότητας», η οποία στηρίζεται στη χωρική διαίσθηση και αφορά την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται τη σχέση του με τον

² Θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία θα ληφθούν κυρίως από τα έργα του Lefebvre «Δικαίωμα στην πόλη» (1968), «Η παραγωγή του χώρου» (1974) καθώς και από τη συλλογή εκθέσεων του «Στοιχεία Ρυθμικής Ανάλυσης: εισαγωγή στη γνώση των ρυθμών» (1992).

περιβάλλον γεωγραφικό χώρο, ως στοιχείο που επηρεάζει την καθημερινότητά του και τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων, καθώς και να συσχετίζει το ρολό του χώρου και του τόπου στη διαμόρφωση βιωματικής εμπειρίας (βιογραφίας). Ακόμη, διαχωρίζει το χώρο σε απόλυτο, σχετικό και σχεσιακό, ενώ βασίζεται σε έναν αντίστοιχο τριπλό χωρικό διαχωρισμό του Lefebvre, συνθέτοντας το λεγόμενο «πλέγμα χωρικών πρακτικών» (Knox, Pinch, 2006).

Όσον αφορά την ανάλυση του νυχτερινού τοπίου στα δομικά και ποιοτικά του χαρακτηριστικά χρησιμοποιούνται οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις τόσο του Kevin Lynch (1960) για τα επιμέρους γνωστικά στοιχεία του αστικού χώρου, όσο και του αρχιτέκτονα Jan Gehl (2013), ο οποίος προτείνει ορισμένα κριτήρια αξιολόγησης της ποιότητας του αστικού δημόσιου χώρου ως προς τη δομή, τη χρήση και τη λειτουργία του.

Τέλος, προσεγγίζεται η έννοια της κουλτούρας σε σχέση με την κοινωνικοχωρική πρακτική, η οποία είναι ικανή να δημιουργεί ετεροτοπίες, σύμφωνα με το Foucault (1967). Επίσης επιδιώκεται η χαρτογράφηση των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες σχετίζονται με τη νύχτα και πρεσβεύουν ένα σύνολο διακριτών συμπεριφορών και αντιλήψεων, που τείνουν να διαφοροποιούνται λιγότερο ή περισσότερο μεταξύ τους, συνιστώντας υποκουλτούρες.

2.1. ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ο φυσικός χώρος με την ανθρώπινη παρέμβαση αποκτά πολιτιστικό χαρακτήρα, εφόσον πέρα από την μεμονωμένη εξυπηρέτηση βασικών αναγκών, λειτουργεί και ως μηχανισμός αναπαραγωγής και διαιώνισης συνηθειών, συμπεριφορών και αξιών. Συνεπώς, η συμβολική διάσταση ενός τόπου/χώρου αφορά τη συλλογιστική και συνειρμική διαδικασία, που ακολουθείται στη θέα του. Αυτή η αλληλουχία σκέψεων αντανακλά το σύστημα αξιών, κοινωνικών συμπεριφορών και πρακτικών, που ως κυρίαρχος ιδεολογικός μηχανισμός επιδιώκεται να αναδειχθεί. Στο σημείο αυτό να επισημανθεί πως σύμφωνα με τον Γκαραγκούνη (2013), η κατασκευή τόπων ορισμένων συμβολισμών και νοημάτων δεν αφορά μόνο τους κυρίαρχους παραγωγούς τους, τα κίνητρα των οποίων συχνά είναι δημαγωγικά και καταπιεστικά.

Ταυτόχρονα, ευθύνη επωμίζονται και οι καταναλωτές, οι οποίοι αποδομούν και ερμηνεύουν τις έννοιες και τις υποβόσκουσες πρακτικές, αποφασίζοντας εάν θα τις υιοθετήσουν ή θα τους αντισταθούν.

Η σημειωτική είναι σημαντική λοιπόν για την ανάλυση του χώρου εφόσον ο χώρος δεν είναι μόνο μια υλικότητα, ένα φυσικό υποστήριγμα, αλλά και μια συμβολική σχέση, ένα κείμενο με νόημα που επικοινωνεί σημασίες, μια πολιτισμική και κοινωνική κατασκευή που ακτινοβολεί σχέσεις εξουσίας και κοινοει μηνύματα (Γκαραγκούνης, 2013). Βέβαια το να υποστηριχθεί πως η σημειωτική ως ερμηνευτική προσέγγιση υπερισχύει άλλων ή εν πάση περιπτώσει αρκεί ως μοναδικό εργαλείο ανάλυσης του χώρου θα ήταν τουλάχιστον αφερέγγυο. Ο κάθε τόπος δύναται να ερμηνευθεί ως ένα σύστημα συμβόλων από τη στιγμή που κάποιος θα επιλέξει να το «διαβάσει» και αποκωδικοποιήσει ως τέτοιο. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση αυτό δεν υπονοεί ότι μια πληθώρα χώρων δεν έχουν σχεδιαστεί επιτηδευμένα με στόχο να συμβολίζουν κάτι το συγκεκριμένο, ή να προβάλουν ένα ορισμένο μήνυμα.

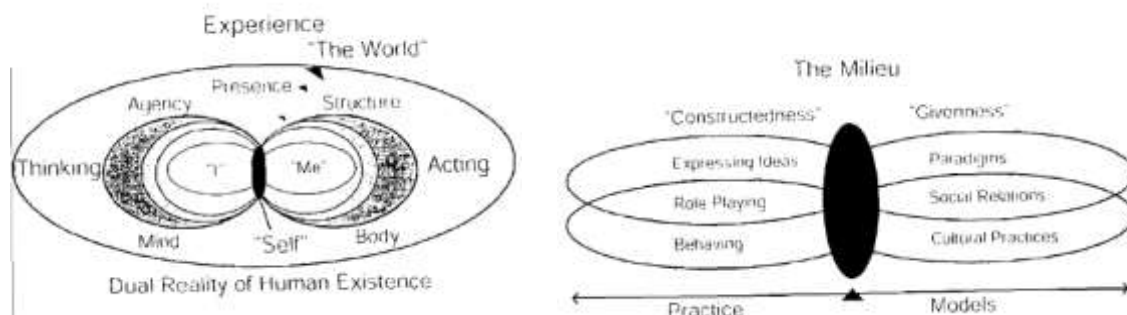
Η σημειωτική, επιλέχθηκε ως προσεγγιστική μεθοδολογία στην παρούσα εργασία εξαιτίας της παρατηρούμενης τάσης τα τελευταία χρόνια, ο αστικός χώρος να λαμβάνει όλο και περισσότερο επικοινωνιακό χαρακτήρα. Εξάλλου, η πόλη από τη στιγμή που συνιστά ένα σύνολο φαινομένων και δεν αποτελεί απλά κενό δοχείο, «μπορεί να προσεταιριστεί υπάρχουσες σημασίες». Υιοθετεί δηλαδή πολιτικά, θρησκευτικά, κοινωνικά νοήματα, τα οποία «εκθέτει μέσω των κτιρίων των μνημείων, των δρόμων, των πλατειών, ακόμη και των συναντήσεων που υπόκεινται σε μια αυθόρμητη θεατροποίηση» (Lefebvre, 2007).

Στην κατεύθυνση της συμβολικής εικόνας και ιδέας που διαμορφώνεται στο συλλογικό φαντασιακό, η νύχτα, με αναφορά το αστικό τοπίο, έχει λάβει από μια μερίδα ανθρώπων, κυρίως του καλλιτεχνικού στερεώματος (λογοτέχνες, ποιητές, ζωγράφοι κλπ.) μια ιδιότυπη υφή και λειτουργία. Η νύχτα συμβολίζει μια σειρά πράξεων, οι οποίες στην κυρίαρχη κοινωνική νόρμα ή ηθική δεν ταιριάζουν στην ημέρα. Η νύχτα ωστόσο στο συλλογικό φαντασιακό, αντιστοιχεί στο χρόνο που διατίθεται σε αναζήτηση ηδονής, αφιερώνεται στη σωματική, πνευματική και ψυχική απόλαυση.

Για παράδειγμα, τη νύχτα η αναζήτηση ερωτισμού ή σεξουαλικής εμπειρίας αποτελεί μια σχεδόν πάγια διαδικασία, η οποία εκλείπει από την ημέρα. Αντίστοιχα, η ανάγκη του ατόμου να «ξεφύγει» από τον καθωσπρεπισμό ή την καταπιεστική συμπεριφορά της τυπικής ημέρας, εκδηλώνεται στα πλαίσια της νυχτερινής ζωής, με τη μέθη, ή με την κυκλοφορία σε «αμφιλεγόμενα» μέρη, ή με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Γενικότερα, η νύχτα συμβολίζει ένα καταφύγιο, όπου οι κοινωνικές συμπεριφορές και επιθυμίες, οι οποίες είναι λιγότερο ή περισσότερο κατακριτέες από την κατά τα άλλα συντηρητική κοινωνία, βρίσκουν χώρο έκφρασης.

Η διαδικασία κατά την οποία οι προσλαμβάνουσες εικόνες και άλλα ερεθίσματα του αστικού χώρου, φιλτράρονται και μέσα από το συνδυασμό προσωπικών αξιών και εμπειριών μετατρέπονται σε νοητικούς χάρτες και εσωτερικές αναπαραστάσεις του χώρου, αφορά την αστική εικονογραφία. Κάθε νοητικός χάρτης, στήνεται από ένα σύνολο στοιχείων του αστικού τοπίου, τα οποία χαράσσονται στη μνήμη και διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Παρ’ όλα αυτά, η επανειλημμένη επιλογή των ίδιων στοιχείων από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων υποδεικνύει τόσο την εγγύτητα του χώρου διαβίωσής τους όσο και τα παρόμοια πολιτιστικά πρότυπα και εμπειρίες που εμφανίζουν. Κατά την εσωτερική αναπαράσταση πολλά σημεία του χώρου λαμβάνουν μια αλλοιωμένη διάσταση σε σχέση με την πραγματική, ή συχνά εμφανίζονται σημεία, που συγχέονται με κάποια άλλα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στα υποσυνείδητα μηνύματα που ενεργοποιούνται στην επαφή μας με συγκεκριμένα ερεθίσματα.

Διάγραμμα 2.1.: Σχηματική απεικόνιση της εμπειρίας και του περιβάλλοντος (ατμόσφαιρα)

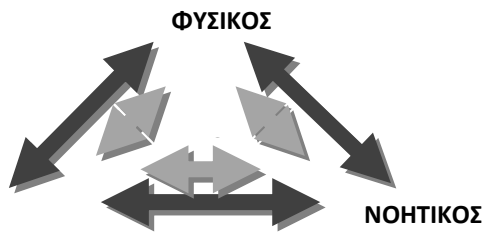
Πηγή: Boogaart II (2001)

Πιο συγκεκριμένα, η αστική εικονογραφία μπορεί να διακριθεί στις *πλευρές σχηματικού καθορισμού (designative)*, οι οποίες σχετίζονται με τη *διανοητική ή γνωστική οργάνωση του χώρου*, η οποία εξυπηρετεί τον προσανατολισμό των υποκειμένων στον αστικό χώρο και στις *αξιολογικές (appraisive) διαστάσεις* της από την άλλη, που αντανακλούν τις συναισθηματικές αντιδράσεις σε σχέση με το περιβάλλον και οδηγούν στην λήψη αποφάσεων και εφαρμογή πρακτικών (Knox, Pinch, 2006). Ιδιαίτερα γνωστή είναι η μέθοδος της γνωστικής του χώρου όπως προκύπτει από το έργο του Kevin Lynch (*The Image of the City*, 1960), ο οποίος διαπιστώνει μέσα από την επιτόπια έρευνα σε αμερικανικές πόλεις, πως οι άνθρωποι τείνουν να συγκροτούν - βάσει συγκεκριμένων σχηματισμών του αστικού χώρου.

2.2. ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΕΣ ΧΩΡΟΧΡΟΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

Ο Lefebvre (2007) επισημαίνει τη διάκριση ανάμεσα στην πόλη ως φυσικό χώρο, πρακτικά αισθητό και αρχιτεκτονικά, πολεοδομικά δομημένο, σε αντιδιαστολή με τον αστικό χώρο, όπου οι κοινωνικές διεργασίες και σχέσεις, επικαθορίζουν, και αναδιαμορφώνουν το περιεχόμενο και τη λειτουργία του. Όσον αφορά τη χωρικότητα της καθημερινής ζωής, στο «*La production de l'espace*» («*Η Παραγωγή του Χώρου*», 1974), ο Lefebvre προτείνει μια ανάλυση για το χώρο, βασισμένη σε τρεις διακριτές κατηγορίες, τις πρακτικές χώρου, τις αναπαραστάσεις χώρου και τους αναπαραστατικούς χώρους ή χώρους αναπαράστασης, συλλαμβάνοντας, κατ'αντιστοιχία, το χώρο ως βίωμα, ως αφηρημένη έννοια και ως συμβολικό σύστημα (Σταυρίδης, 2006).

Διάγραμμα 2.2.: Η τριμερής διαλεκτική του χώρου του Lefebvre

Πηγή: Urban anarchy, 2014

Μια σαφέστερη ίσως διάκριση, αφορά την εξής ερμηνεία: Ως χωρικές πρακτικές εννοούνται οι υλικές διαστάσεις του χώρου με τις νόρμες και τις καθημερινές δεδομένες ροές (φυσικές και υλικές). Ως αναπαραστάσεις χώρου νοείται το σύνολο των αντιλήψεων του χώρου, δηλαδή των σημείων, των σημαινόντων και των κωδίκων που επιτρέπουν μια ορισμένη ανάγνωση και ιδέα για το χώρο και τις δυνατότητές του, κυρίως από επιστημονική προσέγγιση. Τέλος, ως χώροι αναπαράστασης, νοούνται οι προβεβλημένες στο χώρο πρακτικές και δυνατότητες, με τη χρήση συμβόλων και αναπαραστάσεων, οι οποίες προκύπτουν από τη φαντασιακή και επιθυμητή χωρική ιδέα (Λυκογιάννη, 2006).

Με αναφορά στην τριμερή διαλεκτική του χώρου, ο Harvey (1973,2005) αναπτύσσει μια άποψη για το χώρο, τον οποίο κατηγοριοποιεί σε απόλυτο, σχετικό και σχεσιακό. Με μια σύντομη αναφορά, ο απόλυτος χώρος αφορά τον σταθερό, καρτεσιανό χώρο, το χώρο της ύλης δηλαδή, ο οποίος μετράται και υπολογίζεται. Ο σχετικός χώρος ενέχει πολλαπλές γεωμετρίες και εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς με το οποίο σχετίζεται, δηλαδή από τους όρους με τους οποίους μετράται η απόσταση, π.χ. χάρτες κόστους, χρονοαπόστασης. (Αυδίκος, 2010). Ο σχεσιακός χώρος από την άλλη, αποτελεί πιο πολύπλοκη χωρική διάσταση, η οποία ουσιαστικά φωτίστηκε από τον Lefebvre (1984) και αναφέρεται στη δυνατότητα των κοινωνικών διαδικασιών που συμβαίνουν σε ένα δεδομένο χωροχρόνο να τον ορίζουν.

Ενώ λοιπόν ο απόλυτος χώρος συνιστά συγκροτημένο πλαίσιο, το οποίο επιδέχεται εμπλοκής, νοηματοδότησης και επεξεργασίας, ο σχεσιακός χώρος ξεχωρίζει για τη μοναδικότητά του διότι αποτελεί διακριτό προϊόν προσωρινής συνάντησης ετερόκλητων στοιχείων – βασικά ανθρώπων. Η παροδική υπόσταση συνεπώς του σχεσιακού χώρου, καθιστά αδύνατη την ακινητοποίησή του και αναγωγή του σε ένα σταθερό σύστημα, εφόσον τέτοιοι χώροι εμφανίζονται μέσω της ταυτόχρονης συνύπαρξης ατόμων με κατεξοχήν διαφορετικές αντιλήψεις, ιδεολογίες, βιώματα και συμπεριφορές.

Στην προσπάθεια να σχηματοποιήσει την πολλαπλότητα και μεταβλητότητα του σχεσιακού χώρου, συσχετίζοντάς τον με τον απόλυτο και σχετικό χώρο, ο Harvey ανάγει τον απόλυτο και σχετικό χώρο στις υποδομές (δρόμοι, κτιριακές εγκαταστάσεις, τεχνολογία) και τις δομές (νόμοι, θεσμοί, πολιτικά κόμματα, ιδιοκτησιακό καθεστώς), οι οποίες αντανακλούν νοήματα, τα οποία εσωτερικεύονται από τα άτομα και συγκροτούν τις υπερδομές (συναισθήματα, μνήμη, κουλτούρα, ιδεολογία), που με τη σειρά τους λειτουργούν ως σημαινόμενα και με την επίδραση του χρόνου μπορούν να μετασχηματίσουν τη μορφή και το περιεχόμενο των δομών και υποδομών (Αυδίκος, 2010).

Η διαλεκτική σχέση δομών, υποδομών και υπερδομών σε αντιστοιχία με την τριμερή διαλεκτική του χώρου, οδηγεί το Harvey στη δημιουργία ενός διευρυμένου πλαισίου ερμηνείας κοινωνικών σχέσεων, το «πλέγμα χωρικών πρακτικών». Αν και το πλέγμα χωρικών πρακτικών δεν αποτελεί θεωρία, αλλά περισσότερο ερμηνευτικό πλαίσιο, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαστάσεις του, οι οποίες είναι αλληλεξαρτώμενες. Παρακάτω παρατίθεται ο πίνακας απεικόνισης του «πλέγματος».

Στόχος στην παρούσα έρευνα είναι η χρήση του ως εργαλείο ερμηνείας και συσχέτισης των χωροχρόνων της καθημερινής ζωής με τη νυχτερινή ζωή της πόλης και τη διευκόλυνση κατανόησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του νυχτερινού αστικού χωροχρόνου

Πίνακας 2.2.1 : Πλέγμα Χωρικών Πρακτικών

Πίνακας 9.1.: Το «Πλέγμα» των χωρικών πρακτικών				
	Προσβασιμότητα και αποστασιοποίηση	Οικειοποίηση και χρήση του χώρου	Κυριαρχία και έλεγχος του χώρου	Παραγωγή του χώρου
Υλικές χωρικές πρακτικές (εμπειρία)	Ροές αγαθών, χρήματος, ανθρώπων, εργασίας, ισχύος, πληροφορίας κλπ. Μεταφορικά και επικοινωνιακά συστήματα. Αγορές και αστικές ιεραρχίες. Συγκεντρώσεις	Χρήσεις γης & δομημένα περιβάλλοντα- κοινωνικοί χώροι και άλλοι turf designations – κοινωνικά δίκτυα επικοινωνίας και αμοιβαίας βοήθειας.	Ιδιωτική ιδιοκτησία γης- Κρατικές και διοικητικές διαιρέσεις του χώρου- Κλειστές Γειτονιές και κοινότητες - Ζώνες επιλεκτικής πολεοδόμησης και άλλες μορφές κοινωνικού ελέγχου	Παραγωγή φυσικών υποδομών (μεταφορές και επικοινωνίες- δομημένα περιβάλλοντα- εκχερσώσεις κλπ) – εδαφική οργάνωση των κοινωνικών υποδομών (τυπικών και
			(αστυνόμευση και επιτήρηση)	άτυπων).
Αναπαραστάσεις του χώρου (αντίληψη)	Κοινωνικά, ψυχολογικά και φυσικά μέτρα της απόστασης- χαρτογραφία- θεωρίες της τριβής της απόστασης (αρχή ελάσσονος προσπάθειας, ακτίνα αγαθού, κεντρικός τόπος και άλλες μορφές στη θεωρία χωροθέτησης)	Προσωπικός χώρος, νοητικοί χάρτες και κατειλημμένοι χώροι, χωρικές ιεραρχίες, συμβολική αναπαράσταση χώρων, χωρικοί Λόγοι	Απαγορευμένοι χώροι- «ανάγκη εδαφοκυριαρχίας» - κοινότητα- περιφερειακές κουλτούρες- εθνικισμός- γεωπολιτική- ιεραρχίες	Νέα συστήματα χαρτογράφησης, οπτικής αναπαράστασης, επικοινωνίας, κλπ.- νέοι καλλιτεχνικοί και αρχιτεκτονικοί Λόγοι- σημειωτική
Χώροι της αναπαράστασης (φαντασίας)	Έλξη/Απόθεση- Απόσταση/επιθυμία- Πρόσβαση/άρνηση Υπερβατικότητα «το μέσο είναι το μήνυμα»	Οικειότητα- σπίτι και εστία- ανοιχτοί τόποι- τόποι λαϊκού θεάματος (δρόμοι, πλατείες, αγορές) εικονογραφία και γκράφιτι- διαφήμιση	Ανοικείο- χώροι φόβου- ιδιοκτησία και κατοχή- μνημειακότητα και κατασκευασμένοι χώροι τελετουργίας- συμβολικά εμπόδια και συμβολικό κεφάλαιο- κατασκευή της παράδοσης- χώροι απόθησης	Οντοπικά σχέδια- φαντασιακά τοπία- οντολογίες και χώροι επιστημονικής φαντασίας- καλλιτεχνικά σχέδια- μυθολογίες του χώρου και του τόπου- ποιητική του χώρου- χώροι επιθυμίας

Πηγή: Harvey (1989b: 220-221) , όπως αναφέρεται στο Knox, Pinch (2006)

Στην επίτευξη μιας πιο ολοκληρωμένης σύλληψης του σχεσιακού χώρου σημαντική είναι η διάσταση του χρόνου, ιδιαίτερα στα πλαίσια της αστικής ζωής. Ο χρόνος στις σημερινές αστικές κοινωνίες υπόκειται σε μια διαρκή εμπορευματοποίηση, ενώ παράλληλα ο ποιοτικός χρόνος φαίνεται να υποσκελίζεται στα πλαίσια της καθημερινής ζωής. Η κατηγοριοποίηση του καθημερινού χρόνου σύμφωνα με το Lefebvre (1971) σε υποχρεωτικό (pledged), ελεύθερο (free) και καταναγκαστικό (compulsive)³ αφορά κατά αντιστοιχία το χρόνο που αφιερώνουμε στην εργασία, στην ψυχαγωγία και στις εκτός εργασίας χρονικές απαιτήσεις (χρόνος μετακίνησης, χρόνος αναμονής σε υπηρεσίες κλπ.).

Ο ελεύθερος χρόνος, αντισταθμίζει την καταπίεση της πραγματικής καθημερινής εργασίας και ζωής, ενώ όπως γράφει ο Shields (1999) αποτελεί παράδοξο παράδειγμα αλλοτρίωσης στην προσπάθεια χειραφέτησης, εννοώντας ότι οι στιγμές διαφυγής από τον καθημερινό εργασιακό στίβο, είναι συνυφασμένες στην καθημερινότητα, άρα ενέχουν την ίδια αλλοτρίωση, αφού ειδικά σήμερα, ο ελεύθερος χρόνος κάποιου συνεπάγεται τον υποχρεωτικό χρόνο κάποιου άλλου. Όπως διαπιστώνεται ο υποχρεωτικός χρόνος και ενίοτε ο καταναγκαστικός αυξάνονται εις βάρος του ελεύθερου στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες.

Σε συνάρτηση με τη διαρκή αύξηση των καταναλωτικών επιθυμιών/αναγκών, της τουριστικής δραστηριότητας, καθώς και της συνεχούς ανάγκης για κερδοφορία του κεφαλαίου, η ζήτηση για επέκταση ωραρίου λειτουργίας εμπορικών υπηρεσιών και δραστηριοτήτων οδήγησε στον εντονότερο κατακερματισμό του υποχρεωτικού χρόνου, επεκτείνοντάς το στη νύχτα. Όπως αναφέρει ο Kreitzman (1999), η ανάγκη ορισμένων κοινωνικών ομάδων, όπως εργαζόμενες μητέρες, σερβιτόροι και φοιτητές ή νεολαία, αποτέλεσαν μια αφορμή επέκτασης της εμπορικής δραστηριότητας στη νύχτα απαιτώντας τη συνεχόμενη λειτουργία εμπορικών καταστημάτων και υπηρεσιών διασκέδασης.

Ωστόσο, η λογική της 24-ωρης πόλης, ήρθε να θεμελιωθεί σε μια κουλτούρα της κατανάλωσης που καλλιεργείτο στις συνειδήσεις των ατόμων από τη μεταπολεμική

³ Βάσει της ακριβούς μετάφρασης ο χρόνος εργασίας (pledged time) θα έπρεπε να ορίζεται ως «δεσμευτικός», ενώ ο χρόνος εκτός εργασίας, απαιτήσεων (compulsive time) «υποχρεωτικός». Ωστόσο διατηρείται η διαδεδομένη στην ευρύτερη βιβλιογραφία μετάφραση.

ακόμη περίοδο. Προς ενίσχυση της στρατηγικής μιας κατευθυνόμενης συμπεριφοράς, ο ρόλος της διαφήμισης, σε συνδυασμό με τη χρήση της τεχνολογίας, στην οποία έχουν πρόσβαση όλο και ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, αναπαράγουν την καταναλωτική κουλτούρα μετατρέποντας οποιαδήποτε κατάσταση στο βαθμό που είναι δυνατό σε εμπόρευμα (Baudrillard, 2000). Εξάλλου, η τεχνική αυτή αποτελεί μέσο ελέγχου του κοινωνικού συνόλου, διότι όπως εύστοχα σημειώνει ο Kreitzman (1999), οι εκάστοτε εξουσίες στο δυτικό μεταβιομηχανικό κόσμο ανέκαθεν επιδίωκαν να ελέγξουν τις κοινωνικές μάζες, επηρεάζοντας και διαμορφώνοντας τον τρόπο διαχείρισης του συλλογικού και ατομικού χρόνου των πρώτων.

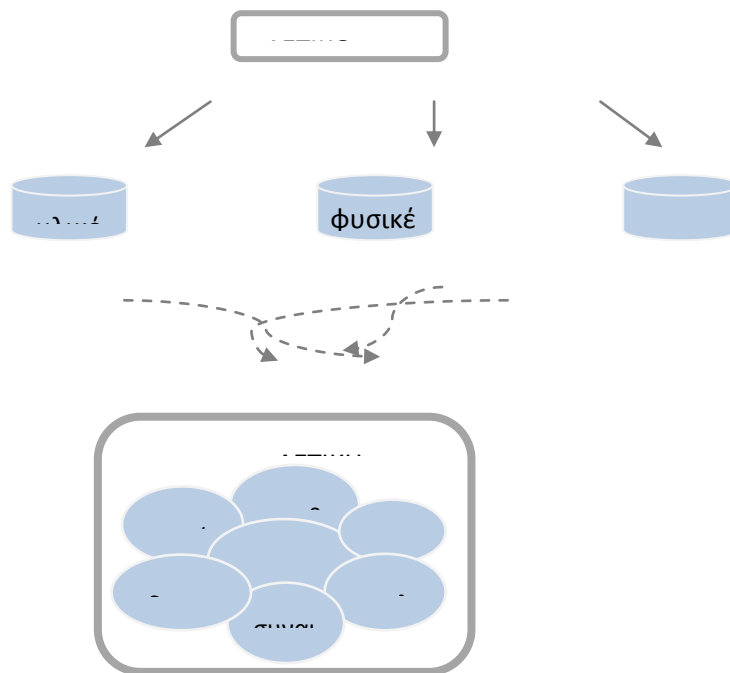
Ο χρόνος ωστόσο, πέρα από τη φυσική του διάσταση, το γραμμικό χρόνο, ενέχει και την αντιληπτική του διάσταση, το βαθμό δηλαδή που η αίσθηση της ροής του επηρεάζεται από τα συναισθήματα. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια μιας δραστηριότητας, η οποία μας έχει απορροφήσει, είτε την απολαμβάνουμε, ο χρόνος φαίνεται να επιταχύνεται, ή να μη γίνεται καν αντιληπτός. Αντίστοιχα, υπό άλλες συνθήκες δύναται να νιώθουμε την επιβράδυνση του χρόνου ή ακόμη και το λεγόμενο «πάγωμα του χρόνου». Η αντίληψη του χρόνου λοιπόν, σε σχέση με το χωρικό πλαίσιο αναφοράς μπορεί να κατανοηθεί με την έννοια του ρυθμού.

Ο ρυθμός και ο χώρος συνθέτουν την ατμόσφαιρα ή το περιβάλλον, που είναι η ενότητα της παρουσίας και η αίσθηση της βιωμένης πραγματικότητας. Ο αστικός ρυθμός για παράδειγμα διαφέρει από πόλη σε πόλη, ενώ στη μικροκλίμακα μπορεί να διαφέρει μεταξύ χωρικών ενοτήτων της ίδιας πόλης. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πολλαπλοί ρυθμοί που δημιουργούνται στο δημόσιο χώρο, στο ίδιο σημείο, ανάμεσα σε ημέρα και νύχτα, ανάμεσα σε μια νύχτα και μια άλλη νύχτα και ούτω καθεξής. Εν ολίγοις, ο ρυθμός προσδιορίζει το υπόβαθρο μιας κατάστασης διαμορφώνοντας τις εικονικές και ηχητικές υφές ενός τόπου.

Η «είσοδος» σε concept (εδώ: κατάσταση), ή -χρησιμοποιώντας τον ορισμό του Harvey- σε ένα σχεσιακό χωρο(χρόνο), καθιστά αντιληπτή μια αυθόρμητη ομογενοποίηση της διάθεσης του υποκειμένου. Ουσιαστικά, η «από τα μέσα» εμπειρία συντονίζει τους συμμετέχοντες σε ένα κοινό ρυθμό, παρασύροντάς τους σε μια προσωρινή αλλά πραγματική συλλογική πρακτική (π.χ. γιορτή σε πλατεία). Εδώ προκύπτει λογικά ο διαχωρισμός του τρόπου αντίληψης του ρυθμού μιας ορισμένης ροής χρόνου ανάμεσα στον παρατηρητή και τον δρώντα της ίδιας ροής.

Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει ότι το αστικό νυχτερινό τοπίο θα μπορούσε να αποδομηθεί σε τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά, στον υλικό χώρο (κτίρια, υποδομές, εξοπλισμός κλπ), στις φυσικές συνθήκες περιβάλλοντος (νύχτα, κλίμα) και στους ανθρώπους που αλληλεπιδρούν εντός/μαζί του και το βιώνουν. Αντίστοιχα, η εμπειρία των υποκειμένων («κάτοικοι» του νυχτερινού τοπίου) διαμορφώνεται βάσει της επίδρασης των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από το συνδυασμό των τριών προηγούμενων χαρακτηριστικών. Παρακάτω επιδιώκεται μια σχηματική ανάλυση της σχέσης του νυχτερινού τοπίου με την εμπειρία των υποκειμένων (Διάγραμμα 2.2.1)

Διάγραμμα 2.2.1 : Σχέση αστικού νυχτερινού τοπίου και εμπειρίας

Πηγή: ίδια επεξεργασία

2.3. ΑΣΤΙΚΕΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΝΥΧΤΑΣ

Στις δυτικές αστικές κοινωνίες παρατηρείται ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1960, μια έντονη τάση ανάδυσης διαφόρων κοινωνικών συμπεριφορών και στάσεων από νέους κυρίως ανθρώπους, οι οποίοι πρεσβεύουν αξίες και ιδεολογίες αντιπαραθετικές στην κυρίαρχη τάση της μαζικής κουλτούρας και της εμπορευματοποίησης που εισχωρεί σε κάθε πτυχή της καθημερινής ζωής. Ωστόσο, ανέκαθεν οι εν λόγω κουλτούρες, ως αποτέλεσμα περιόδων κοινωνικής αστάθειας και πολιτιστικής καμπής, αντιδρούσαν στις παθογένειες της εκάστοτε επικρατέστερης κουλτούρας, αποτελώντας ουσιαστικά μειονότητα προς αυτήν και ακριβέστερα «υποκουλτούρες» (subcultures).

Στο σημείο αυτό θεωρείται σημαντικό να αποσαφηνιστούν οι έννοιες κουλτούρα και υποκουλτούρα αντίστοιχα, τουλάχιστον στο βαθμό που εξυπηρετείται η κατανόηση της χρήσης τους στην παρούσα διατριβή. Η κουλτούρα βάσει του Williams (1994) συνοψίζεται στους τρεις παρακάτω ορισμούς: α) αποτελεί τη διαδικασία τελειοποίησης με κριτήριο καθολικών αξιών, β) συνιστά ένα σύνολο πνευματικών προϊόντων, στα οποία καταγράφονται η εμπειρία και η ανθρώπινη σκέψη και γ) αντικατοπτρίζει έναν ορισμένο τρόπο ζωής, που εκφράζει συγκεκριμένα νοήματα και αξίες, με την τέχνη, τη μάθηση, τους θεσμούς και την καθημερινή συμπεριφορά. Ουσιαστικά μπορούμε να πούμε ότι η έννοια της κουλτούρας συμπυκνώνει την αντίληψη και κοινωνικοχωρική πρακτική που ενστερνίζεται ένα σύνολο ατόμων σε περιορισμένα χωροχρονικά όρια και αποτελεί κατά ένα τρόπο ταυτοτικό χαρακτηριστικό τους. Βέβαια, η κουλτούρα σχετίζεται ακόμη με την αισθητική, καθώς και με το γούστο.

Όσον αφορά την υποκουλτούρα, η έννοιά της έχει συνδεθεί με κοινωνικές ομαδοποιήσεις, οι οποίες είχαν σχέση με το περιθώριο. Οι ομάδες αυτές διαχωρίζουν τη θέση τους από το ευρύ κοινωνικό σύνολο, εκούσια ή ακούσια υιοθετώντας ξεχωριστούς αξιακούς κώδικες και εσωτερικούς κανόνες συμπεριφοράς. Συνεπώς, το «υπό» προσδιορίζει το υποσύνολο που συνιστά μια τέτοια ομάδα σε σχέση με το ευρύτερο σύνολο και όχι το υποδεέστερο.

Η σημερινή πραγματικότητα ωστόσο, με την όλο και πιο καθοριστική παρεμβολή του μηντιακού λόγου και του διαδικτύου, στη διαμόρφωση δημόσιας συμπεριφοράς και εικόνας, διευκολύνει την επιβολή κυρίαρχων προτύπων και συγκεκριμένων αναπαραστάσεων, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο χώρο. Η λογική συνεπώς που διέπει τους κυρίαρχους χωρικούς συμβολισμούς και τις χωροχρονικές πρακτικές κατά πλειοψηφία, περιστρέφεται γύρω από το συνδυασμό της ιδιωτικοποίησης, της εμπορευματοποίησης, της επιτήρησης και του διαχωρισμού και στοχεύει στη δημιουργία μιας ομογενοποιημένης και χειραγωγήσιμης μαζικής κουλτούρας.

Ταυτόχρονα, η καταναλωτική ιδιότητα, συσχετισμένη με το δημόσιο χώρο, που προωθείται ως κυρίαρχο πρότυπο δυτικού τρόπου ζωής, εξυπηρετεί την αίσθηση συλλογικής ταυτότητας, μέσω της οποίας επιβεβαιώνεται η ατομική ταυτότητα. Κατά συνέπεια, η καθημερινή κοινωνική συμπεριφορά και πρακτική στο δημόσιο χώρο αποτελεί μια αναπαραγωγή της «πρότυπης» επικρατούσας αναπαράστασης που υποδεικνύει η εκάστοτε εξουσία.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αποκλεισμένες από το δημόσιο χώρο κοινωνικές ομάδες, οι οποίες δεν επηρεάζονται άμεσα –είτε λόγω αδυναμίας δικής τους ή του συστήματος, είτε εξαιτίας διαφορετικής πεποίθησης-, συγκροτούν δικές τους χωροχρονικές αναπαραστάσεις και πρακτικές, σε αντιδιαστολή με τις καθιερωμένες. Ο μειονοτικός χαρακτήρας των εν λόγω ομαδοποιήσεων, η περιστροφή τους γύρω από ένα συνήθως διακριτό πόλο και η περιθωριοποίησή τους, τις κατατάσσει στις υποκουλτούρες. Οι πρακτικές που ακολουθούν μπορεί να είναι επιθετικές προς τα πρότυπα που κυριαρχούν ή απλώς αντιπαραθετικές, φανερές ή συγκαλυμμένες. Αντίστοιχα, οι τόποι που διαμορφώνουν, εντός των οποίων οργανώνονται, συνδιαλέγονται και δρουν από κοινού αποτελούν, σύμφωνα με τον όρο που εισήγαγε ο Foucault (1967), «χώρους του άλλου» ή ετεροτοπίες. Οι ετεροτοπίες, ως τόποι του «έτερου», δηλαδή του διαφορετικού, εφήμερες και εναλλασσόμενες, αντιδιαστέλλονται στο κυρίαρχα πρότυπα, αποκλίνοντας από τα πλαίσια του «κανονικού». Η κατασκευή ενός άλλου, παράλληλου κόσμου εντός του «πραγματικού», αλλά διαχωρισμένου από αυτόν άπτεται της ανάγκης για αυτονομία, καθώς και για συγκρότηση ταυτότητας μέσω της αντιπαραθετικής πρακτικής (Shildrick και MacDonald, 2006).

Ακολούθως, οι παροδικές ομαδοποιήσεις των υποκειμένων ενστερνίζονται πολλαπλές ταυτότητες, τις οποίες κωδικοποιούν μέσω πρακτικών, τις οποίες εφαρμόζουν σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και στιγμές, σε χωρικά πλαίσια που έχουν κατά έναν τρόπο οικειοποιηθεί. Συνεπώς, ένας χώρος δύναται παροδικά «να αποκτά «ετεροτοπικά» χαρακτηριστικά λόγω ορισμένων σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτόν σε συγκεκριμένες καταστάσεις (π.χ. αγορά, πορεία, εξέγερση, γιορτή κλπ)» (Αργύρης, 2012).

Από μια άλλη οπτική της ετεροτοπίας, ο Lefebvre, θέτοντας το «δικαίωμα στην πόλη», στην ουσία αναφέρεται στο «χώρο» ως πεδίο και ως δυνατότητα, στον οποίο μπορεί, η όποια κοινωνική ομάδα που αποτελεί την κρίσιμη αμφισβήτηση της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, να παράγει κοινωνικές πρακτικές ανεξάρτητες του οικονομικού προτάγματος, οι οποίες δεν αφορούν δηλαδή την πώληση ή την κατανάλωση προϊόντων. Κατά συνέπεια, η τάση εμπορευματοποίησης υλικών και άυλων αγαθών, η οποία διέπει την κυρίαρχη καπιταλιστική κουλτούρα, αντικαθίσταται από μια πιο ανθρωποκεντρική ιδεολογία πάνω στην οποία διαμορφώνονται διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις και αξιακά πρότυπα.

Ενώ λοιπόν, η παραγωγή του καπιταλιστικού χώρου επιδιώκει να είναι ομοιογενής και αφηρημένη, σύμφωνα με το Lefebvre, στην πραγματικότητα αποτελεί μια διαδικασία όπου αφήνει θραύσματα του διαφορετικού (differential space). Τα «ρήγματα» στη δομή του καπιταλιστικού συστήματος αποτελούν λοιπόν το εφελτήριο ανάδυσης εναλλακτικής κουλτούρας, υποκειμενικής αντίληψης και πρακτικής, η οποία δεν αποσκοπεί αναγκαστικά στην ενσάρκωση του ιδεατού αλλά μάλλον στην προσπάθεια (επαν)οικειοποίησης του υλικού χώρου και της ίδιας της ζωής.

Η νύχτα στην πόλη ιστορικά έχει αποτελέσει το κατεξοχήν πεδίο ανάδειξης μιας σειράς από διαφορετικές κουλτούρες, συνήθως μειονοτικές, οι οποίες εμφανίζονται ως περιθωριοποιημένες, καταπιεσμένες, αντισυμβατικές και επαναστατικές (Palmer, 2000). Στη σύγχρονη 24-ωρη πόλη, τέτοιες υποκουλτούρες, διεκδικούν και προβάλλουν ένα πολιτιστικό αντι-παράδειγμα, μια διαφορετική οπτική της αντίληψης του χώρου και των κοινωνικών σχέσεων στην πόλη.

Ωστόσο, με τα σημερινά δεδομένα και τη σύγχρονη μορφή της καπιταλιστικής κοινωνίας υπό κρίση, οι ετεροτοπίες της απόκλισης (deviation) έχουν περιοριστεί,

δίνοντας τη θέση τους στις ετεροτοπίες της διαφοράς (difference), όπως υποστηρίζει ο Cenzatti (Αργύρης, 2012). Το γεγονός αυτό αποδίδεται στην ευελιξία της εξουσιαστικής κοινωνίας και στην ικανότητά της να αναπροσαρμόζει τις κοινωνικές νόρμες, απορροφώντας σχεδόν κάθε μορφής κραδασμούς αντίστασης και ενσωματώνοντας τελικά το δικαίωμα στη διαφορά, προς το δικό της συμφέρον. Έτσι, παρατηρείται μια ποικιλία από κουλτούρες στα αστικά κέντρα, οι οποίες επικεντρώνονται κατεξοχήν στο στυλ και το γούστο, παρά σε κάποιο ριζοσπαστικό αξίωμα.

Σημειώνεται λοιπόν ένας διαχωρισμός στις διαστάσεις της ετεροτοπίας, ο οποίος προκύπτει από την (υπο)κουλτούρα στην οποία η πρώτη βασίζεται. Από τη μια, οι τόποι αυτοί παρουσιάζουν μια αυξημένη πολιτικοποίηση, εφόσον δημιουργούν συνθήκες αντίστασης και ανατροπής της παγιωμένης κουλτούρας, υιοθετώντας παράλληλα μια διεκδικητική στάση. Συνεπώς, αφορούν underground, περιθωριακές και παράνομες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας «σε περιοχές και καταστάσεις δηλαδή που δεν είναι ενσωματωμένες στα κυρίαρχα πρότυπα της κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά έχουν τους δικούς τους κώδικες και κανόνες» (Αργύρης, 2012).

Από την άλλη, η μονόπλευρη ερμηνεία της αντίστασης με όρους πολιτικής συνειδητότητας δεν ανταποκρίνεται στο σύνολο των διαφορετικών κουλτούρων που εκδηλώνονται στο αστικό σκηνικό. Εντοπίζονται λοιπόν, διάφορες ομάδες νέων, οι οποίες δρουν στα όρια που τους παραχωρεί η παγιωμένη κοινωνική οργάνωση να διαφοροποιηθούν μεταξύ τους (χιπστερ, τρέντυ, «σκεϊτάδες» κλπ.), δίχως ωστόσο να εμφανίζουν ή να επιδιώκουν αδιαμεσολάβητες πρακτικές ή σαφείς διεκδικήσεις. Επιπλέον, οι ομαδοποιήσεις νέων αυτού του τύπου συχνά βρίσκουν κοινούς τόπους και ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά συμπεριφοράς μεταξύ τους. Κατά συνέπεια είναι αρκετά αυθαίρετη η κατάταξή τους σε υποκουλτούρες εφόσον αποκλίνουν σημαντικά της εννοιολογικής σημασίας της λέξης.

Παρ' όλα αυτά, οι προσωπικές εμπειρίες, στο επίπεδο που συντελούν στη συγκρότηση ταυτότητας, ξεπερνούν συχνά τις παγιωμένες οικονομικές σχέσεις και επιδιώξεις της κυρίαρχης εξουσίας, όσο και αν εξαιτίας της δομής του συστήματος επηρεάζονται από αυτές. Οι κατακερματισμοί και οι πολλαπλότητες της νύχτας, προσέφεραν το πεδίο ανάδυσης ποικιλόμορφων ομάδων, κάθε μια από τις οποίες

προτάσσει τη δική της διακριτή κουλτούρα. Αν και δεν έχουν καταφέρει να αναδείξουν ένα ξεκάθαρο και συνεκτικό πολιτικό και πολιτιστικό ρεύμα, συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής «από τα κάτω» οπτικής της κοινωνικής δομής, όπου η προσπάθεια αντίστασης στη διαίωση της εξουσίας και της υποταγής γίνεται ευδιάκριτη, κυρίως στο δημόσιο χώρο.

2.4. ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η διάταξη του δημόσιου χώρου δημιουργεί τις προϋποθέσεις που επιτρέπουν πυκνώσεις και αραιώσεις δραστηριοτήτων, τον καθιστούν ελκυστικό ή απωθητικό. Ο προσανατολισμός του δημόσιου χώρου, οι αποστάσεις αλληλεπίδρασης που επιτρέπει, ο αστικός εξοπλισμός, τα εμπόδια, η υψομετρική διαφορά (επίπεδα) και το φυσικό πράσινο, καθορίζουν την ανθρώπινη δραστηριότητα. Τα στοιχεία αυτά αρκούν ώστε «να συγκεντρώνουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες ή να τις διασκορπίζουν, να τις ενσωματώνουν ή να τις απομονώνουν, να τις έλκουν ή να τις απωθούν, να τις διευκολύνουν ή να τις εμποδίζουν» (Κωστούρου, 2012).

Στη συνέχεια με βασικούς άξονες εστίασης την *οικειοποίηση και χρήση του χώρου*, καθώς και την *προσβασιμότητα και αποστασιοποίηση* (πίνακας 2.2.1.), θα εξεταστεί η νυχτερινή εμπειρία, με επίκεντρο τα πλαίσια του δημόσιου χώρου. Η σχέση των κατοίκων με το δημόσιο χώρο, καθώς και η από συναισθηματική σκοπιά βιωματική εμπειρία τη νύχτα αντανακλά τόσο τις αντιλήψεις και αναγνώσεις της πόλης, όσο και τη διάσταση των κοινωνικών σχέσεων των κατοίκων.

Οι ιστορικές μνήμες με τις οποίες είναι φορτισμένος ένας τόπος, η αίσθηση της ανθρώπινης κλίμακας ή η καθημερινή επαφή με ένα συγκεκριμένο χώρο, αποτελούν αιτίες που συντελούν στη δημιουργία δεσμών λειτουργικής, ψυχολογικής και κοινωνικής φύσης, που θεμελιώνουν σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ του δημόσιου χώρου και του ανθρώπου. Ένα βήμα παραπέρα, αφορά την παραγωγή του χώρου εννοώντας το σχεσιακό χώρο, στα πλαίσια του δημόσιου αστικού χώρου, τον οποίο επιδιώκουν να οικειοποιηθούν, να μετασηματίσουν και να επανανοηματοδοτήσουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες στα πλαίσια της νυχτερινής ζωής της πόλης.

Ο αστικός δημόσιος χώρος συνδέεται με την ανάμιξη και επαφή εντελώς διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, λειτουργώντας συνεπώς ως πεδίο ανάδειξης των διαφορετικών κοινωνικών πρακτικών που εκδηλώνουν οι ομάδες αυτές και οι οποίες προέρχονται από τις πολυποίκιλες αναπαραστάσεις τους. Ωστόσο, όπως οι κοινωνικές πρακτικές και τα βιώματα των υποκειμένων επηρεάζουν τις αναπαραστάσεις τους, έτσι και οι αναπαραστάσεις –κυρίαρχες και μη- καθορίζουν το βίωμα και τροφοδοτούν τις πρακτικές.

Σύμφωνα με το πλέγμα χωρικών πρακτικών του Harvey (1989) στους χώρους αναπαράστασης της πόλης, που σχετίζονται με την οικειοποίηση του χώρου, εντάσσονται οι τόποι λαϊκού θεάματος. Αυτοί κατά κανόνα αφορούν τον κοινόχρηστο, δημόσιο χώρο όπως είναι οι δρόμοι, οι πλατείες και οι αγορές. Το αίσθημα ιδιοποίησης και οικειότητας στους χώρους αυτούς πολλαπλασιάζεται στη διάρκεια πολιτιστικών εκδηλώσεων ή αλλιώς εορτών της πόλης, εφόσον αποτελούν αφορμή για συνένωση και κοινωνικοποίηση των παρευρισκόμενων. Επιπλέον, οι γιορτές έχουν κοινωνικό πρόσημο, εφόσον υπό μια έννοια στοχεύουν στην ψυχαγωγία των κατοίκων της πόλης.

Ουσιαστικά, οι γιορτές της πόλης, διαρρηγνύουν την κανονικότητα της καθημερινότητας, σηματοδοτώντας τη χαλάρωση των πιεστικών ρυθμών και την έναρξη της διασκέδασης, προσδίδοντας διαφορετικό νόημα στο δημόσιο χώρο. Ταυτόχρονα, καθορίζουν ένα τμήμα της εικονογραφικής προσέγγισης της πόλης στο νοητικό επίπεδο των υποκειμένων. Συμβολίζουν μια έκφανση της ζωής της πόλης και συσχετίζονται με την ταυτότητά της, συμβάλλοντας στην κατασκευή χώρων αναπαράστασης. Από την άλλη, η γιορτινή κατάσταση αποτελεί μια διάσταση της πόλης, στην οποία άσκησε κριτική ο Guy Debord (1967), ως θέαμα που «παρουσιάζεται ταυτόχρονα σαν η ίδια η κοινωνία, σαν ένα μέρος της κοινωνίας και σαν όργανο ενοποίησης».

Ωστόσο, επειδή τα υποκείμενα είναι σε θέση να ανακατασκευάζουν τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις, μέσα από το φίλτρο του βιώματος και του φαντασιακού, τα νοήματα και οι συμβολισμοί που αποδίδουν στις χωροχρονικές τους εμπειρίες διαφέρουν μεταξύ τους. Συνεπώς, η ενσωμάτωση μιας ευρέως αποδεκτής, καθολικής δηλαδή, πρακτικής δε δύναται να υφίσταται – μόνο δια του εξαναγκασμού. Αντί αυτού, οι χωρικές και χρονικές ομαδοποιήσεις, οι οποίες αφορούν συναρθρώσεις

σχέσεων, βιωμάτων και αντιλήψεων, δύνανται να γεννήσουν κοινές πρακτικές μικρότερης κλίμακας, οι οποίες γίνονται εντονότερα αντιληπτές στο δημόσιο χώρο.

Για παράδειγμα, οι δραστηριότητες, οι οποίες τοποθετούνται στον δημόσιο χώρο, προσδιορίζονται από ένα, περιορισμένο συνήθως, σύνολο ατόμων που συγκροτούν ένα «προνομιακό κοινό», το οποίο έχει την άμεση ή έμμεση δυνατότητα να συνδιαλέγεται δημόσια. Σε αυτό το πλαίσιο, συγκροτείται το κυρίαρχο «κανονικό» πρότυπο, βάσει του οποίου συχνά κατασκευάζεται το δίπολο «εμείς» και «οι άλλοι» με το οποίο εισάγεται τελικά η επιβολή αναπαραστάσεων και συμβολισμών και αποτυπώνεται ο κοινωνικός αποκλεισμός στο χώρο. Οι «άλλοι» αντιστοιχούν σε όσους εξαιρούνται από την κοινότητα «ίσων» με μια σειρά κριτηρίων εθνότητας, φυλής, τάξης, φύλου, σεξουαλικότητας κλπ. (kompreser, 2011).

Παρατηρώντας την αυξανόμενη εμπορευματοποίηση των κοινωνιών, καθώς και την επικείμενη παγκοσμιοποίηση της καταναλωτικής μανίας, ο Lefebvre εντόπισε τις αντιφάσεις που εδράζουν στα αστικά κέντρα, και τις αστικές κοινωνίες. Δια μέσου λοιπόν των αντιφάσεων, δημιουργία-κατανάλωση, κανονικότητα- απελευθερωτική περιπέτεια, γραφειοκρατία-φαντασία, εμπορευματοποιημένο προϊόν-έργο, ορθολογική τάξη-δημιουργική αταξία, προσπάθησε να αποδώσει το ουμανιστικό του όραμα για μια *κοινωνία πόλης*, όπου ο χρόνος και ο χώρος δε θα είναι τυποποιημένοι, αλλά θα επαναπροσδιορίζονται διαρκώς από τους ίδιους του πολίτες και θα διαχειρίζονται αποκλειστικά και μόνο από αυτούς.

Η πόλη-έργο ή κοινωνία πόλης θα στηρίζεται στην κριτική σκέψη των κατοίκων της, πέρα από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στο βαθμό που αντανακλούν ωφελιμιστικές σχέσεις, ενώ ταυτόχρονα θα *«συμπεριλαμβάνει τον έρωτα, τον αισθησιασμό, το σώμα, τη συμπόνια, μια πληθώρα δημιουργικών, συναισθηματικών και φαντασιακών δραστηριοτήτων»* (Lefebvre, 1995/ επ. Shields, 2007: 185). Προτάσσει δηλαδή την πολιτική διάσταση της πόλης, η οποία μαζί με τη φαντασία και την επινοητικότητα των πολιτών, θα διαμορφώνει τις καθημερινές αποφάσεις συνθέτοντας δημιουργικά τις διαφορές και θα επαναπροσδιορίζει τις συνθήκες κοινωνικής συμβίωσης με στόχο την κοινωνική ευημερία.

Μεταξύ όσων ήδη από τη δεκαετία του 1960 επισήμαιναν την υποβάθμιση της ποιότητας των αστικών κέντρων, εξαιτίας της ραγδαίας αστικοποίησης, βρίσκονται οι Jane Jacobs, Jan Gehl. και Christofer Alexander., υπέρμαχοι του δημόσιου χώρου και

στην πράξη. Τόσο η Jacobs όσο και ο Gehl αντιλαμβάνονται την αξία ενός «ζωντανού» δημόσιου χώρου και επιμένουν πως ο επιτυχής σχεδιασμός του εξασφαλίζεται μέσω της καθημερινής, προσεκτικής παρατήρησης της συμπεριφοράς των χρηστών του. Προφανώς αυτό ισχύει μεμονωμένα για τη δουλειά των πολεοδόμων και σχεδιαστών, ενώ ένα βήμα παραπέρα, αφορά την ουσιαστική εμπλοκή του χρήστη στην αναδιαμόρφωση του δημόσιου χώρου, με την «από τα κάτω» διαδικασία σχεδιασμού, όπου ο επιστήμονας θα κατέχει συμβουλευτικό ρόλο.

Όσον αφορά το δημόσιο χώρο τη νύχτα, εμφανίζει μια ποικιλομορφία τόσο στα δομικά χαρακτηριστικά του (υποδομές, μορφολογία), όσο και στη χρήση και λειτουργία του. Για παράδειγμα, η κεντρικότητα ενός δρόμου ή μιας πλατείας καθορίζει συχνά την παρατηρούμενη κινητικότητα και χρήση του χώρου όταν πέσει το σκοτάδι. Η παρουσία επαρκούς φωτισμού επίσης συμβάλλει στο αίσθημα ασφάλειας κατά την κυκλοφορία σε ένα δημόσιο χώρο, ή αντίστοιχα η απουσία του, τον καθιστά δυνητικά επικίνδυνο. Επιπρόσθετα, ορισμένες κοινωνικές ομάδες, ακόμη και παρέες νέων που εδράζουν στο δημόσιο χώρο τη νύχτα, έχουν συνδεθεί με την παρανομία, την επικινδυνότητα και την ανηθικότητα, γεγονός που αποδίδει στους δημόσιους χώρους μια αφιλόξενη και απόμακρη αίσθηση.

Τη νύχτα, ο δημόσιος χώρος μετατρέπεται σε πεδίο εντονότερης σύγκρουσης τόσο με τις αρχές όσο και μεταξύ κοινωνικών ομάδων και συμφερόντων, σε σχέση με την ημέρα. Αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες, χαμηλά οικονομικά στρώματα, καθώς και ομάδες νέων από διαφορετικές υποκουλτούρες (subcultures) επιδιώκουν αυξημένη προσβασιμότητα στο δημόσιο χώρο και διεκδικούν την οικειότητα χρήσης του, εφόσον οι πιο συντηρητικές ομάδες είτε θα βρίσκονται στις οικείες τους είτε θα επιλέξουν κάποιο ιδιωτικό χώρο διασκέδασης.

Ωστόσο, οι παραβατικές ή υπερβατικές (transgressive) συμπεριφορές και πρακτικές, ακόμη και αν δεν εμπεριέχουν βία, αντιμετωπίζονται και διώκονται τόσο από τις αρχές όσο και από άλλους κατοίκους της περιοχής. Ουσιαστικά η διαφορετικότητα είναι το στοιχείο που διώκει, καταπιέζει και αποκλείει χωρικά η εκάστοτε εξουσία (Jacobs, 1998), από τη στιγμή που προτάσσει μια άλλη, αντίθετη ταυτότητα της κυρίαρχης.

Μέσα στο κλίμα περιορισμού των διαφορετικών τύπων κουλτούρας, αναδύονται ωστόσο δημιουργικές πολιτικο-κοινωνικές και καλλιτεχνικές κινήσεις, οι οποίες

επιδιώκουν την επανανοηματοδότηση του δημόσιου χώρου τη νύχτα. Οι πρακτικές αυτές εμφανίζονται τόσο ως αυθόρμητες συναθροίσεις νέων που αναζητούν μια εκ νέου σχέση κοινωνικοποίησης και έκφρασης με αναφορά το δημόσιο χώρο (πάρτι, κουβέντες, παιχνίδια), όσο και ως οργανωμένες εκδηλώσεις καλλιτεχνών, πολιτικών και κοινωνικών ομάδων, που διεκδικούν το δικαίωμά τους στο δημόσιο χώρο προτάσσοντας ένα εναλλακτικό πρότυπο αλληλεπίδρασης και δράσης στην πόλη τη νύχτα (πολιτιστικά, πολιτικά και μουσικά φεστιβάλ, εκθέσεις και εικαστικές παρεμβάσεις, συνελεύσεις και πορείες). Από το κίνημα «Take back the night»⁴ μέχρι το πρόσφατο και εξελισσόμενο «Nuit debout»⁵, πάντα οι φωνές των καταπιεσμένων θα βρίσκουν σημείο σύγκλισης τη νύχτα και το δημόσιο χώρο διεκδικώντας όσα παραλόγως τους αποστερούν. Οι εμπειρίες των ανθρώπων που συνδιαλέγονται, συναποφασίζουν και δρουν από κοινού προς την άρση των προκαταλήψεων και την εξάλειψη κάθε είδους εκμετάλλευσης αποτελούν τη βάση για μια απελευθερωμένη και απελευθερωτική κοινωνία.

2.5. ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η νύχτα ως κατεξοχήν πεδίο πρόσληψης αναπαραστάσεων του «διαφορετικού» και αυξημένης συναισθηματικής εμπλοκής (Palmer, 2000), διευκολύνει θα λέγαμε τη συμβολική ερμηνεία τόσο του αστικού τοπίου, όσο και των κοινωνικών ομαδοποιήσεων και σχέσεων εντός του, ευνοώντας τη δημιουργία παραβατικής συμπεριφοράς με (ή και χωρίς) την πολιτική της διάσταση. Σε αυτή την κατεύθυνση λαμβάνεται υπόψη και η έννοια της ψυχογεωγραφίας, η οποία αποτελεί μεθοδολογικό εργαλείο στις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις της πόλης, όπως

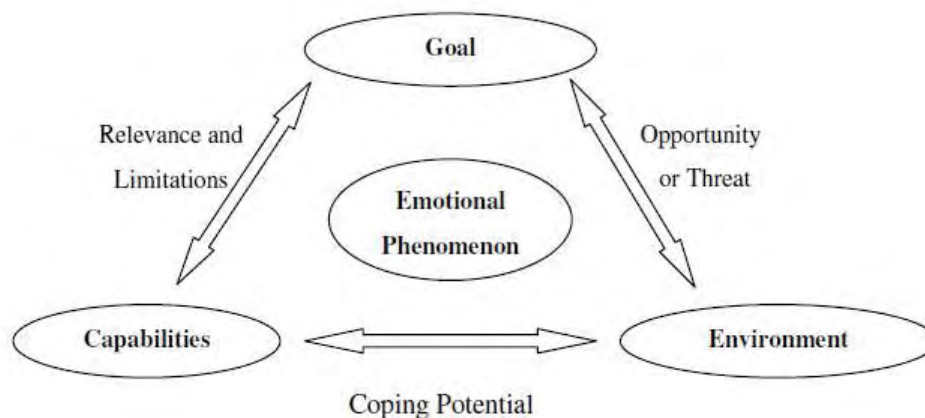
⁴ Το φεμινιστικό κίνημα «Take back the night» βρίσκει τις καταβολές του τη δεκαετία του 1970, μέσα από πορείες διαμαρτυρίας και εκδηλώσεις σε αμερικανικές πολιτείες ενάντια στην κουλτούρα του βιασμού, που καθιστά τη νύχτα έμφυλη υπόθεση, αναπαράγοντας τη σεξουαλική βία και εκμετάλλευση των γυναικών. Αργότερα εξαπλώνεται και στην Ευρώπη, ενώ σήμερα διατηρείται ως δίκτυο, συνεχίζοντας τη δράση του και σε ορισμένες περιπτώσεις επεκτείνοντάς την κι ενάντια στη σεξουαλική βία κατά των ανδρών.

⁵ Το «Nuit debout» (*Ξάγρυπνοι τη νύχτα* ή *Ξεσηκωμένοι τη νύχτα*) ξεκίνησε στις 31 Μαρτίου 2016 στη Γαλλία και συγκεκριμένα στο Παρίσι ως αυθόρμητη ένδειξη αντίδρασης και ανυπακοής των νέων πολιτών στην επικείμενη εργασιακή μεταρρύθμιση που προτείνει η κυβέρνηση. Αμέσως εξαπλώθηκε σε ολόκληρη τη χώρα εμπλέκοντας χιλιάδες κόσμο, ο οποίος συνενυρίσκει σε νυχτερινές συνελεύσεις σε πλατείες και συναποφασίζει μέσω αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών.

διατυπώθηκε αρχικά από τον Καταστασιακό Guy Debord και αφορά τη διαλεκτική σχέση του γεωγραφικού περιβάλλοντος και του ανθρώπινου ψυχισμού.

Τα συναισθήματα όπως επισημαίνει ο Sarmiento (2004) αντανακλούν την ικανότητα του υποκειμένου να αντιμετωπίσει την εκάστοτε κατάσταση/συνθήκη περιβάλλοντος στην οποία υπόκειται ή την οποία βιώνει. Ουσιαστικά, από μια λειτουργική οπτική των συναισθημάτων αυτό συμβαίνει κάθε φορά που προσπαθούμε να επιτύχουμε έναν ή περισσότερους στόχους. Σύμφωνα λοιπόν με τη μελέτη του, η εξαγωγή των συναισθημάτων μπορεί να αντιμετωπιστεί πιο αφαιρετικά ως μια διαδικασία βασισμένη στην λειτουργική αξιολόγηση του υποκειμένου, η οποία εξαρτάται από το στόχο, τις ικανότητες του υποκειμένου να ανταποκριθεί και τις συνθήκες του περιβάλλοντος/κατάστασης, όπως σχηματικά παρουσιάζεται παρακάτω (Διάγραμμα 2.4.1).

Διάγραμμα 2.4.1.: Διαδικασία Συναισθηματικής Εξαγωγής

Πηγή: Sarmiento (2004)

Επιπλέον, επισημαίνεται την πολυσύνθετη φύση των συναισθημάτων και αποσαφηνίζεται ότι ενστικτωδώς αποκαλούμε «συναίσθημα», οτιδήποτε αισθανόμαστε από μια ευρεία κλίμακα ψυχολογικών καταστάσεων (Sarmiento, 2004). Στη συνέχεια επιλέγει να υποδιαιρέσει τα συναισθήματα σε τρία *συναισθηματικά φαινόμενα* (emotional phenomena), κατηγοριοποιώντας τα ανάλογα με την αιτία ή το προηγούμενο (π.χ. μνήμη), τη διάρκεια, την ένταση και το βαθμό συνείδησης του συναισθήματος σε : συγκεκριμένα συναισθήματα, διαθέσεις και συναισθηματικές θέσεις (Πίνακας 2.4.1.).

Βέβαια είναι πολύ πιθανό συχνά να εκδηλώνεται ένας συνδυασμός συναισθηματικών φαινομένων ταυτόχρονα, είτε προερχόμενος από την ίδια αιτία, είτε από διαφορετικές. Ειδικότερα, σε πολυσύνθετα περιβάλλοντα, οι στόχοι του υποκειμένου συνήθως ξεπερνούν τον ένα, ενώ μπορεί να εκδηλώνονται ταυτόχρονα. Ωστόσο, πάντα υφίσταται ένα κυρίαρχο συναισθηματικό φαινόμενο, το οποίο για ορισμένη χρονική διάρκεια, αναλόγως το ερέθισμα και το στόχο, θα υπερισχύσει των άλλων, ενώ στη συνέχεια θα εξασθενίσει.

Πίνακας 2.4.1.: Ανθρώπινα Συναισθηματικά Φαινόμενα

Συναισθηματικά φαινόμενα (emotional phenomena)	Χρόνος εξαγωγής (elicitation time)	Διάρκεια (duration)	Αιτία /προηγούμενο (antecedent)	Ένταση (intensity)
Συγκεκριμένα συναισθήματα (specific emotions)	σύντομος	μικρή	Αναγνωρίσιμο γεγονός ή αιτία σύντομης διάρκειας	πολύ δυνατή
Διαθέσεις (moods)	παρατεταμένος	μεσαία	Εξωτερικό ερέθισμα του περιβάλλοντος ή επανάληψη ειδικού συναισθήματος	δυνατή προς μεσαία
Συναισθηματικές θέσεις (emotional dispositions)	διαρκής	μεγάλη	Συνήθως εξωτερικό ερέθισμα ή εγγενές χαρακτηριστικό (δύσκολο να εντοπιστεί)	μεσαία

Πηγή: Sarmiento (2004), ίδια επεξεργασία

Υπό το πρίσμα της νύχτας, η χωρική αντίληψη του χρήστη ενδεχομένως να παραμορφώνει προσλαμβάνουσες εικόνες και να διογκώνει καταστάσεις και νοήματα, έτσι ώστε να παρουσιάζεται μια διαφορετική υποκειμενική εικόνα της πόλης. Κατά συνέπεια, ο νοητικός χάρτης μιας περιοχής που δομεί το ίδιο υποκείμενο δύναται να διαφέρει σε σημεία την ημέρα και τη νύχτα, γεγονός που αξιολογείται ανάλογα με τη φαντασιακή εικόνα, αίσθηση και αντίληψη που έχει για τα επί μέρους σημεία. Για παράδειγμα, οι διαδρομές που ακολουθεί ένας περιηγητής τη νύχτα, διαφέρουν από αυτές την ημέρα, όχι μόνο διότι ο προορισμός είναι

διαφορετικός, αλλά διότι μπορεί τη νύχτα μια συγκεκριμένη διαδρομή να προκαλεί μνήμες και συναισθήματα, τα οποία το υποκείμενο επιδιώκει να προσεγγίσει είτε να αποφύγει

Η νύχτα γίνεται αντιληπτή κυρίως μέσα από τη συνύπαρξη δυο αντιθετικών αφηγήσεων της, όπως υποστηρίζουν οι Roberts και Eldridge (2009), οι οποίες αντανακλούν δυο κυρίαρχα συναισθήματα, το *φόβο* και την *απόλαυση*. Δεδομένου ότι το τοπίο ως κοινωνική κατασκευή εμπεριέχει τόσο υλικές όσο και άυλες διαστάσεις, τα συναισθήματα που μπορεί να προκαλέσει, βρίσκουν αιτίες τόσο στη μορφολογία και δομή του χώρου όσο και στη συμβολική του διάσταση.

Εξετάζοντας το αίσθημα του *φόβου* μπορούμε να καταδείξουμε δυο παράγοντες προέλευσης. Ο πρώτος σχετίζεται με το εάν η ενεργοποίηση του συναισθήματος έγκειται σε μια κατάσταση, η οποία συμβαίνει εντός του δομημένου περιβάλλοντος ενώπιον του υποκειμένου, στιγματίζοντας το ως εμπειρία. Ο δεύτερος αφορά μια συμβολική έννοια του χώρου, μια κυρίαρχη συσχέτιση δηλαδή της χωρικής εικόνας, η οποία έχει εμποτιστεί με την έννοια του επικίνδυνου και άρα η θέασή της και μόνο συνεπάγεται φόβο. Όσον αφορά τη δεύτερη υπόθεση, η επαφή του ατόμου με το αστικό τοπίο τη νύχτα, ενδέχεται να ελλοχεύει ένα μόνιμο αίσθημα φόβου, το οποίο αφενός προκαλείται από την υποχώρηση της οπτικής ικανότητας και αφετέρου ενισχύεται από το κατά πόσο τα δομικά στοιχεία του χώρου δημιουργούν το αίσθημα του εγκλωβισμού ή της απειλής. Ο πολεοδομικός και αρχιτεκτονικός χαρακτήρας της πόλης διαδραματίζει το βασικό ρόλο, εφόσον μια πόλη με πολύ ψηλά και πυκνά κτίρια, με αυστηρές γωνίες, τη νύχτα φαντάζει αποπνικτική και επιθετική.

Από ιστορική σκοπιά, το διαχρονικό στίγμα επικινδυνότητας που φέρει η νύχτα στην πόλη, ειδικά σε πιο υποβαθμισμένα ή παραμελημένα τμήματά της, αποτελεί σημαντικό αίτιο διαίωσης της αίσθησης φόβου. Ανέκαθεν η νύχτα στην πόλη συνιστούσε χωροχρόνο ανάπτυξης παραβατικής συμπεριφοράς, γεγονός το οποίο έχει φορτίσει το κοινωνικό φαντασιακό, προσδίδοντας επιφυλακτικότητα στο ευρύ κοινωνικό σύνολο κατά τη μετακίνησή του τις μεγάλες βραδινές ώρες. Έτσι, το θρόισμα ενός τσαλακωμένου χαρτιού πίσω μας για παράδειγμα, την ώρα που διασχίζουμε μια στενή ή αμυδρά φωτισμένη οδό, αυτόματα θα ερμηνευθεί ως «πιθανή απειλή», ενεργοποιώντας το αίσθημα αναταραχής και φόβου, παρά ως αυτό που πραγματικά συμβαίνει.

Το ίδιο αίσθημα απειλής και φόβου θα κυριαρχήσει έστω και στιγμιαία από κάποια «ύποπτη» σκιά στην εσοχή ενός κτιρίου ή στο πεζοδρόμιο. Κατά ένα τρόπο, το υποκείμενο προσλαμβάνει εικόνα και ήχο τα οποία ενεργοποιούνται ως κατασκευασμένη ανάμνηση, ικανή να το διαταράξει. Από την άλλη, το αίσθημα του φόβου σχετίζεται με την επαφή του υποκειμένου με το άγνωστο. Η μετακίνηση σε άγνωστες περιοχές και σημεία της πόλης, οπτικά και συναισθηματικά αχαρτογράφητα, είναι αναμενόμενο να εγείρουν συχνά το αίσθημα του τρόμου. Το άγνωστο, ως τόπος ή ως άνθρωπος συγγέεται συχνά με την έννοια του ξένου, και προμηνύει για πολλούς κίνδυνο ή μπελάδες.

Οφείλουμε να σημειώσουμε όμως, πως από τη στιγμή που αναφερόμαστε σε συναισθηματικές εμπειρίες και άρα στον ανθρώπινο ψυχισμό, τίποτα δεν είναι νομοτελειακό. Επιπλέον, η προδιάθεση για ένα τόπο, έγκειται στην παρουσία ή απουσία προηγούμενης εμπειρίας στο ίδιο- ή και παρόμοιο- χωροχρονικό πλαίσιο. Στην περίπτωση λοιπόν που το άτομο κατά την επαφή με τον τόπο αναβιώνει ένα παρελθοντικό συναίσθημα, ανακαλώντας μια παρεμφερή ανάμνηση, αυτόματα συνδέει τις δυο καταστάσεις και εμφανίζει αντανακλαστική συμπεριφορά.

Το αίσθημα φόβου δύναται να λάβει διαφορετική χροιά και ένταση στο βαθμό που εμπλέκεται με άλλα συναισθήματα, όπως αυτό της περιέργειας και της προσμονής. Το ίδιο άτομο στο επίπεδο του φαντασιακού του, δύναται να μεταφράζει την ταραχή και ανησυχία στη θέα ενός σκοτεινού στενού σε συναισθηματική διέγερση. Η κατά τα άλλα απωθητική εικόνα μιας μισοφωτισμένης, αγνώστου προορισμού στοάς μετατρέπεται σε ένα προκλητικό παιχνίδι με τις πιθανότητες, σε ένα πειρασμό που συμβολίζει την *περιπέτεια*. Ο ίδιος ο Lefebvre ήταν φανατικός υποστηρικτής της περιπέτειας ως κατάσταση ανατρεπτική και ως δυνατότητα ρήξης με την καθημερινή μονοτονία.

Η πόλη ως πεδίο σύνθεσης επιμέρους τόπων, δομών και μορφών, αποτελεί το κατεξοχήν κατάλληλο μέρος αναζήτησης περιπέτειας. Επιπλέον, τη νύχτα, η περιπέτεια ως μια κατάσταση που επιδιώκεται ή απλά τυχαίνει ευνοείται, εξαιτίας της τυχαιότητας στη ροή των ανθρώπων και της προδιάθεσης για «κάτι καινούριο, κάτι διαφορετικό». Η εξερεύνηση των πολλαπλών επιπέδων, η συναναστροφή με άτομα άγνωστα και η αντιμετώπιση καταστάσεων πρωτόγνωρων για τα υποκείμενα που

προέρχονται από διαφορετικές σφαίρες καθημερινότητας, αποτελεί μια περιπετειώδη εμπειρία, μια στιγμή ανατροπής της ρουτίνας.

Από την άλλη πλευρά, η νύχτα τόσο στην ποίηση και στη λογοτεχνία όσο και στην καθημερινότητα έχει συνδεθεί άρρηκτα με το αίσθημα της *απόλαυσης*. Η προσμονή της νυχτερινής εξόδου, ιδιαίτερα ύστερα από μια κουραστική, παραγωγική ημέρα, αυξάνει συνήθως την επιθυμία για απόλαυση. Η νυχτερινή ζωή στην πόλη επιφυλάσσει ποικίλες στιγμές απόλαυσης, εφόσον προσφέρει ένα ευρύ πεδίο επιλογών διασκέδασης. Ο χορός, οι μουσικές εκδηλώσεις και συναυλίες, η συνάντηση με φίλους και γνωστούς, η κατανάλωση αλκοόλ συμβάλλουν στην ψυχική ανάταση.

Το αίσθημα της απόλαυσης βέβαια αποτελεί συνήθως μια συνολική αποτίμηση άλλων αισθημάτων και συναισθημάτων, όπως η χαλάρωση, η εκτόνωση, ο ενθουσιασμός κλπ. Παράλληλα, η αισθητική απόλαυση του νυχτερινού τοπίου και γενικότερα του χώρου είναι καθοριστικής σημασίας στη νυχτερινή εμπειρία. Η περιήγηση σε ατμοσφαιρικές γειτονιές, σε γραφικά σοκάκια, σε σημεία της πόλης με έντονη ζωή, ακόμη και μια απλή βόλτα στους φωτισμένους δρόμους δύνανται να δημιουργήσουν ρομαντική και χαρούμενη διάθεση. Εξάλλου η ανάγνωση ενός αστικού τόπου τη νύχτα επιδέχεται διαφορετικές οπτικές και θέσεις, σχετικές με το φαντασιακό των υποκειμένων και το πολιτισμικό τους υπόβαθρο και άρα ικανές να διεγείρουν διαφορετικές εκφάνσεις του συναισθηματικού κόσμου.

Οι προσωπικές εμπειρίες των χρηστών του αστικού χώρου αναδεικνύουν αξιακούς κώδικες και αντιληπτικά φίλτρα, τα οποία επιτρέπουν τη συγκρότηση διαφορετικών αφηγήσεων του τόπου και προσδιορισμού της θέσης και της σχέσης τους με το αστικό τοπίο. Ουσιαστικά διακρίνεται μια διπλή διαδικασία, η οποία αφορά το υποκείμενο σε σχέση με το χώρο. Αφενός στο ίδιο χωρικό πλαίσιο διαφορετικά υποκείμενα θα απομνημονεύσουν διαφορετικά μορφολογικά στοιχεία, αφετέρου οι νοηματοδοτήσεις ή τα μηνύματα που θα αποδώσουν στα στοιχεία αυτά θα διαφέρουν μεταξύ τους. Κατά τη μετακίνηση εντός της πόλης, σχεδόν όλες οι αισθήσεις ενεργοποιούνται, έτσι που οι νοητικές εικόνες, οι αναπαραστάσεις δηλαδή του αστικού τοπίου να αποτελούν τη σύνθεση όλων αυτών των αισθήσεων (Lynch, 1960).

Το σίγουρο είναι πως γύρω από τα συναισθήματα του φόβου και της απόλαυσης, αναπτύχθηκαν και εδραιώθηκαν από κυβερνητικούς και επιχειρηματικούς φορείς μέτρα (επίβλεψη) και πολιτικές (νυχτερινή οικονομία, αστικός εξευγενισμός), οι οποίες διαμόρφωσαν τη σημερινή εικόνα των πόλεων, και ιδιαίτερα των κέντρων τους.

2.6. ΑΣΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΗ ΝΥΧΤΑ- ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Τις τελευταίες δεκαετίες αντιμετωπίζουμε μια όλο και εντονότερη προσπάθεια ρύθμισης των δραστηριοτήτων της νύχτας καθώς και έναν ταυτόχρονο, όλο και πιο εμφανή έλεγχο του νυχτερινού χωρο-χρόνου και των κοινωνικών πρακτικών. Αρχικά, η επέκταση των δραστηριοτήτων στη νύχτα και η ανάπτυξη της 24-ωρης πόλης αποτέλεσε ένα συγκαλυμμένο τρόπο ελέγχου στο σκοτάδι, ο οποίος ωστόσο επέφερε συγκρούσεις χρήσεων γης, οχλήσεις, ανάγκη για βελτιωμένο σύστημα μεταφορών και αύξηση του αστικού φωτισμού, γεγονός που απαιτούσε την εφαρμογή συγκεκριμένων αστικών πολιτικών (Williams, 2008; Winlow και Hall, 2006; Zukin, 2010). Κατά συνέπεια, εμφανίζονται σταδιακά ρυθμίσεις όπως, περιορισμοί στα ωράρια λειτουργίας νυχτερινών μαγαζιών που βρίσκονται εντός περιοχής κατοικίας, δημιουργία νέων αστικών συγκεντρώσεων προσανατολισμένων καθαρά στη νυχτερινή διασκέδαση (clusters of entertainment) και αστικές παρεμβάσεις στα εμπορικά κέντρα των πόλεων μέσω της διαδικασίας του εξευγενισμού.

Παράλληλα, η παραβατική συμπεριφορά και η βία που ανακύπτει εντός της νύχτας, εξαιτίας του αλκοόλ ή άλλων ουσιών, αλλά και της δράσης πολυάριθμων περιθωριοποιημένων ομάδων, έχει προσφέρει την αφορμή ώστε να εγκαθιδρυθεί και ενταθεί η επίβλεψη του αστικού χώρου. Σε συνδυασμό με μια συνεχή συνθήκη εκτάκτου ανάγκης, -παρόμοια με την «κατάσταση εξαίρεσης», όπως την ορίζει και περιγράφει ο Agamben (2005) - η οποία επιβάλλεται στα αστικά κέντρα, ιδιαίτερα τη νύχτα, τα μέτρα επίβλεψης του χώρου επεκτάθηκαν από τα αεροδρόμια στα εμπορικά κέντρα, ακόμη και στο δημόσιο χώρο.

Τα κυκλώματα καμερών καταγραφής μέσα σε και έξω από νυχτερινά κέντρα και σε ορισμένες πλατείες και δρόμους, οι συχνές περιπολίες αστυνομικών δυνάμεων ή η

παράστασή τους σε «επικίνδυνα» ή επίφοβα σημεία των πόλεων, η απαγόρευση κυκλοφορίας εντός χωρικών ζωνών ύστερα από ορισμένη ώρα και το κλείδωμα των πάρκων μετά τη δύση του ηλίου συνιστούν μόνο ορισμένα μέτρα στην προσπάθεια αποτροπής της εγκληματικής δραστηριότητας και της παραβατικότητας στα σύγχρονα αστικά κέντρα. Ακόμη, οι περιφρουρήσεις ολόκληρων γειτονιών και οι περιοχές γκέτο (gated communities) αποτελούν μια πραγματικότητα κοινωνικοχωρικού αποκλεισμού στο όνομα της δημόσιας ασφάλειας.

Επιπλέον, συχνά εφαρμόζονται μέτρα αποκλεισμού συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από νυχτερινούς χώρους διασκέδασης, ακόμη και δημόσιους χώρους και αστικές ζώνες. Η ρατσιστική αντιμετώπιση των ανθρώπων αυτών έρχεται ως προληπτικό μέτρο επικαλούμενο την ασφάλεια και την αποφυγή εντάσεων και βίαιων συμπεριφορών, ενώ ουσιαστικά στοχεύει στην προσέλκυση μερικών ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Η. Stevenson (2003) παρατηρεί ότι:

‘η ανάδυση διαχωρισμένων τόπων κατοικίας και κατανάλωσης, καθώς και η ενσωμάτωση της επιτήρησης και της αστυνόμευσης στον αστικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική επισημαίνουν αφενός μια τάση αποφυγής της ανάμιξης με ξένους και της επαφής με τη διαφορά και αφετέρου την αναζήτηση των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων για κυνέλες ομοιογένειας’.

Μια παλιά τακτική- πριν ακόμη εμφανιστούν οι κάμερες - επίτευξης του κοινωνικού διαχωρισμού, με χωρικά και οικονομικά χαρακτηριστικά αποτελεί η διαδικασία του αστικού εξευγενισμού «υποβαθμισμένων» αστικών περιοχών. Το φαινόμενο του αστικού εξευγενισμού πρωτοεμφανίστηκε και εφαρμόστηκε στην Αμερική στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και επεκτάθηκε ως μέθοδος αστικού μετασχηματισμού στα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα τα επόμενα χρόνια. Η πολιτισμική και συμβολική διάσταση των αστικών παρεμβάσεων προσδίδει μια ιδιαίτερη ατμόσφαιρα στο χώρο, η οποία όντας ελκυστική εξάπτει το ενδιαφέρον και λειτουργεί ως μαγνήτης δραστηριοτήτων. Η έλξη κόσμου και δραστηριοτήτων στις «δημιουργικές» περιοχές διατηρεί μια διαρκή κινητικότητα, εφόσον αυτή επεκτείνεται και στη διάρκεια της νύχτας, και χαρίζει ζωντάνια στην περιοχή.

Όπως υποστηρίζουν οι Savage και Warde (1993), τέσσερις διαδικασίες πρέπει να συνδυαστούν προκειμένου ο αστικός εξευγενισμός να πραγματοποιηθεί: i) η αναδιοργάνωση της κοινωνικής γεωγραφίας της πόλης, που περιλαμβάνει τη

μετατόπιση, σε κεντρικές περιοχές, μιας κοινωνικής ομάδας από μια άλλη με υψηλότερο κύρος (status), ii) η χωρική ομαδοποίηση των ατόμων με παρόμοιους τρόπους ζωής και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, iii) η αλλαγή στο δομημένο περιβάλλον και το αστικό τοπίο, με τη δημιουργία νέων υπηρεσιών και οικιστικών αποκαταστάσεων, που περιλαμβάνει διακριτές ή/και εκτενείς αρχιτεκτονικές βελτιώσεις και iv) η αλλαγή στο υφιστάμενο σύστημα γης, η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις, οδηγεί σε αύξηση της τιμής των ακινήτων και την «επέκταση του συστήματος της εγχώριας ιδιοκτησίας».

Ωστόσο, δεχόμενο σφοδρή κριτική και αποδοκιμασία από πολλούς, το φαινόμενο του αστικού εξευγενισμού στη σύγχρονη μετεξέλιξή του παρουσιάζει διαφορετικούς τύπους και εντάσεις. Η αστική ανάπτυξη με προσανατολισμό τη νυχτερινή δραστηριότητα και τη «δημιουργικότητα» γενικώς, προωθεί ένα συγκεκριμένο τρόπο (νυχτερινής) ζωής, μέσω του οποίου υποβοηθείται ο επιδιωκόμενος κοινωνικός μετασχηματισμός της περιοχής. Τέτοιου τύπου αστική παρέμβαση, μαζί με τον *περιθωριακό εξευγενισμό* (marginal gentrification) αποτελούν τις πλέον συνήθεις μορφές αστικού εξευγενισμού.

Σύμφωνα με την Rose (1984), η οποία εισήγαγε την έννοια του *περιθωριακού εξευγενισμού*, η διαδικασία διαφοροποιείται από την επικρατούσα μορφή εξευγενισμού ως προς τις κοινωνικές ομάδες που την εφαρμόζουν, οι οποίες παρουσιάζουν κοινωνικο-οικονομικές διαφορές από τις «κλασικές» ομάδες εξευγενιστών. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως τα χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών διακρίνονται από χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο, ενώ παράλληλα το εκπαιδευτικό επίπεδο και το πολιτιστικό κεφάλαιο είναι υψηλά. Επιπλέον, προβάλλουν μια αντίσταση στις σύγχρονες μορφές κανονιστικής ανάπτυξης της πόλης και των συμβατικών αστικών πολιτικών, που εντείνουν τον κοινωνικό διαχωρισμό και τη ζωνοποίηση.

Παράλληλα, οι ομάδες αυτές παρουσιάζουν μια τάση συγκέντρωσης στα κέντρα των πόλεων, όπου οι χρονοαποστάσεις ελαχιστοποιούνται, η κοινωνική μίξη ευνοείται και η πρόσβαση στο πολιτιστικό κεφάλαιο διευκολύνεται. Επιπλέον, η κοινωνική ανοχή και ο πλουραλισμός στην καθημερινότητα στα κέντρα των πόλεων έρχεται σε αντίθεση με την μονοτονία, την ομοιογένεια και την τάξη των προαστιακών περιοχών, γεγονός που ελκύει τις εν λόγω ομάδες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από

περιθωριακή κουλτούρα. Ειδικότερα, απαρτίζονται κυρίως από φοιτητές, νέους χαμηλόμισθους εργαζόμενους και ανέργους, καλλιτέχνες και μονογονεϊκές οικογένειες, καθώς και άτομα διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού με χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο. Ένα επιπλέον στοιχείο που αντιπροσωπεύει τους εν λόγω εξευγενιστές, αποτελεί η υψηλή εκτίμηση των παλαιών τμημάτων της πόλης, οι οποίες στην πλειονότητά τους αφορούν τα ιστορικά κέντρα, εξαιτίας της τυπικής πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής, της παρουσίας γηγενούς πληθυσμού, της παραδοσιακής ατμόσφαιρας που διατηρείται, καθώς και της αίσθησης του αυθεντικού αστικού περιβάλλοντος (Rodrigues, 2010).

Η διαδικασία νομιμοποίησης της παραγωγής πολιτισμικού προϊόντος, η οποία είναι ο κύριος ελεγκτικός μηχανισμός του αστικού εξευγενισμού με πολιτιστικό - δημιουργικό χαρακτήρα, εξαρτάται σύμφωνα με τον Costa (2010) από περιορισμένους «καλλιτεχνικούς κόσμους», καθώς και από το ρόλο των επίσημων διαχειριστών του πολιτισμού. Συνεπώς, ευθύνεται για τη διάκριση και την περιθωριοποίηση πολιτιστικών εκφράσεων προερχόμενων από κοινωνικές ομάδες με χαμηλή κοινωνική ισχύ, κυρίως αντιδραστικών προς τα κυρίαρχα πολιτιστικά προτάγματα.

Οι αυστηρές πολιτικές επίβλεψης που εφαρμόζονται τόσο στους ιδιωτικούς χώρους (μπαρ, κλαμπ) τη νύχτα, κυρίως όμως στους δημόσιους (δρόμοι, πάρκα, πλατείες) δημιουργούν ένα ασφυκτικό κλίμα ελέγχου της ζωής των κατοίκων. Η καταγραφή, ηχογράφηση, μαγνητοσκόπηση από τα ίχνη που αφήνουμε ως παρουσίες στον αστικό χώρο, με ποιους συσχετιζόμαστε, πώς (αντι)δρούμε, ποιες είναι οι πορείες που ακολουθούμε κλπ. φαντάζουν αν όχι τρομακτικά και απαράδεκτα, τουλάχιστον ενοχλητικά και άβολα. Ο διαρκής έλεγχος, ειδικά στο δημόσιο χώρο δυσχεραίνει την κοινωνική συνύπαρξη και την ελευθερία πρόσβασης για όλους, με αποτέλεσμα την έξαρση της περιθωριοποίησης, της αγανάκτησης και της βίας ακολούθως.

Μέσω του εντατικού και συστηματικού ελέγχου του χώρου τη νύχτα ο στόχος των κυβερνητικών και των εμπορικών φορέων, όπως σημειώνει ο Williams (2008) είναι η αποεδαφικοποίηση⁶ (deterritorialization) του χώρου με την πρόθεση να επικρατήσει

⁶ Αποεδαφικοποίηση: Η αποκοπή των κοινωνικών, πολιτικών ή πολιτιστικών πρακτικών από τους τόπους και τους πληθυσμούς τους, που οδηγεί στην αποξένωση και την κατάργηση της ποικιλομορφίας.

η ομοιογένεια της συμβατικής τάξης και η κανονικότητα στο σκοτάδι. Όσο ο αστικός σχεδιασμός καθορίζεται από τα επικερδή προτάγματα και την εμπορευματοποίηση, τόσο περισσότερο η νύχτα και οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια της, θα αντιμετωπίζονται ως πεδία κατανάλωσης και κερδοφορίας. Ακολούθως, οι αντιτιθέμενες λογικές θα καταπνίγονται σε μια προσπάθεια υποτιθέμενου εξωραϊσμού τους, μέσω της έντασης της επίβλεψης, του ελέγχου και της καταστολής.

Στη λογική της υπέρβασης των μέτρων περιορισμού και ελέγχου του αστικού χώρου τη νύχτα η Jacobs (1961) εύστοχα πρότεινε την έννοια «μάτια στο δρόμο» (“eyes on the street”). Με τον όρο αυτό εννοεί πως όσο περισσότερος κόσμος κυκλοφορεί στο δημόσιο χώρο, τόσο περισσότερη ασφάλεια νιώθει ο οποιοσδήποτε ακόμη και ανάμεσα σε ξένους. Επιπλέον, τα κτίρια θα πρέπει να έχουν πρόσοψη στο δρόμο και οπτική επαφή με το δημόσιο χώρο, ενώ η ύπαρξη κόσμου στα μπαλκόνια, παράθυρα και ταρατσες θα δημιουργεί το αίσθημα ασφάλειας στον πεζό. Οι συλλογικές πρακτικές στο δημόσιο χώρο λοιπόν, κυρίως τη νύχτα, οφείλουν να κυριαρχήσουν, με την έννοια της οικειοποίησης του χώρου από τους χρήστες, ώστε να προσδώσουν μια διαρκή ζωτικότητα και «αυτοπροστασία».

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύεται η μέθοδος έρευνας, η οποία βασίζεται στις ποιοτικές προσεγγίσεις και περιλαμβάνει επιτόπια έρευνα στην επιλεγμένη περιοχή μελέτης, τη Λισαβόνα, και συγκεκριμένα το ιστορικό κέντρο. Τα ερωτήματα που καλούνται να διερευνηθούν και διευθετηθούν στα πλαίσια της μελέτης περίπτωσης αφορούν:

1. Πώς διαμορφώνεται, βάσει της βιωματικής εμπειρίας στον αστικό χώρο τη νύχτα, η αντίληψη και η αναπαράσταση του;
2. Ποιά είναι τα δομικά στοιχεία του νυχτερινού τοπίου τα οποία επηρεάζουν τα υποκείμενα-χρήστες ως προς την εμπειρία τους;
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των ποιοτήτων του νυχτερινού τοπίου και πώς αποτυπώνονται χωρικά;

4. Πώς επιδρούν τα επί μέρους στοιχεία και οι «καταστάσεις» του νυχτερινού τοπίου στα συναισθήματα των χρηστών;

5. Πώς επηρεάζονται και αντιδρούν οι χρήστες στους ρυθμιστικούς κανόνες που ισχύουν τη νύχτα;

Συνοπτικά, η επιτόπια έρευνα βασίστηκε σε παρατήρηση του δομημένου χώρου και της συμπεριφοράς των χρηστών, η οποία συμπεριέλαβε μετρήσεις ροών και πυκνότητας πληθυσμού (χρήστες/δημόσιο χώρο), σε επιλεγμένα σημεία της πόλης κατά τη διάρκεια της νύχτας. Το ηλικιακό εύρος που αφορά την έρευνα περιλαμβάνει τιμές 15-29 ετών. Επιπλέον, διεξήχθησαν 13 συνεντεύξεις, σε επτά (7) περιοχές της πόλης, ενώ συμπληρωματικά στάλθηκαν ερωτηματολόγια (προσωπικά και αναρτημένα σε ιστότοπους), από τα οποία προσκόμισα 50 συμπληρωμένα. Παρακάτω παρατίθενται αναλυτικά, οι επί μέρους μέθοδοι έρευνας που ακολούθησα.

3.1. ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας αφορούν την ποιοτική διάσταση του φαινομένου που εξετάζουν, δηλαδή το χαρακτήρα, το είδος, τη συμπεριφορά του, σε αντίθεση με τις ποσοτικές μεθόδους έρευνας, οι οποίες ενδιαφέρονται κυρίως για τα μετρήσιμα χαρακτηριστικά του φαινομένου και αποσκοπούν στην ποσοτική του ανάλυση και ερμηνεία.

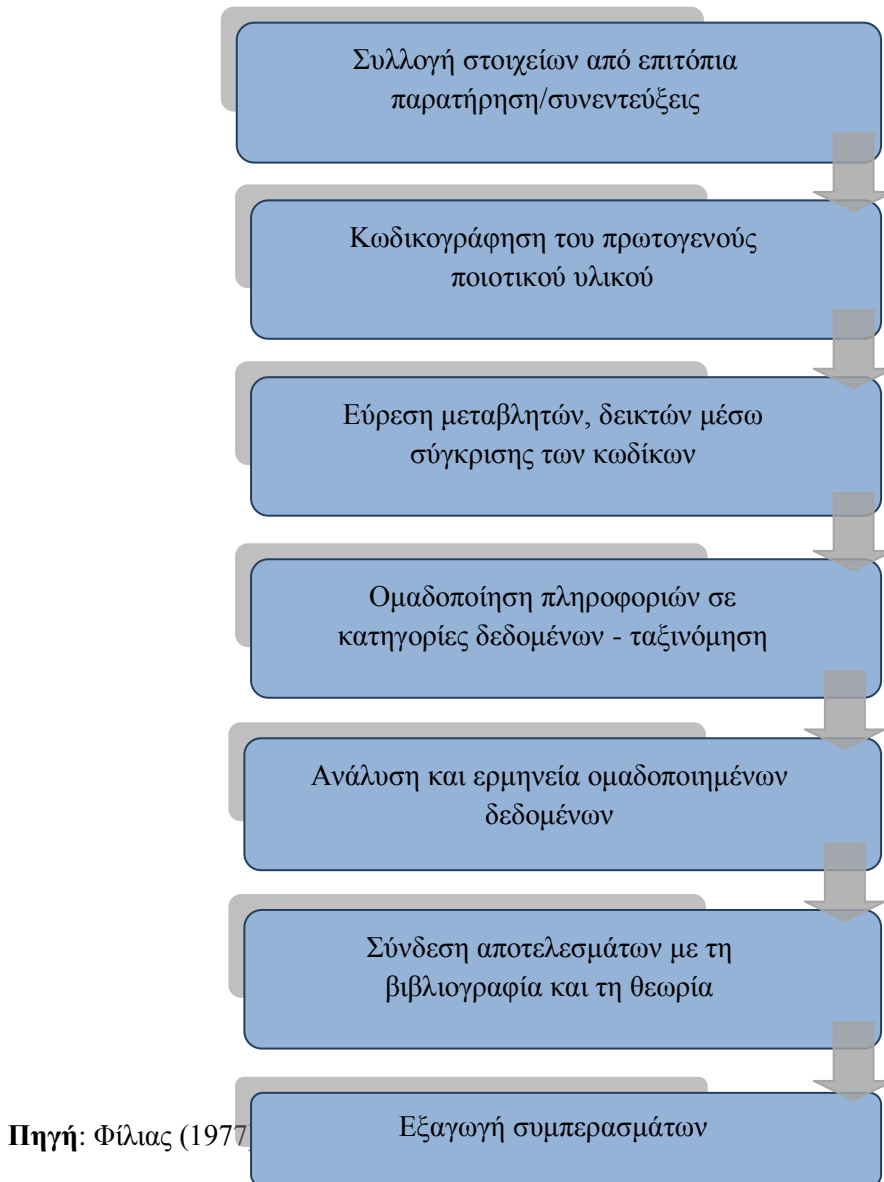
Η ποιοτική μέθοδος έρευνας επιδιώκει να μελετήσει ορισμένες πτυχές του κοινωνικού συστήματος/ φαινομένου που διερευνά, επιδιώκοντας να ξεπεράσει την απλή περιγραφή τους. Συγκεκριμένα, η ποιοτική ερευνητική μέθοδος είναι κατάλληλη για τη μελέτη αναπαραστάσεων, αντιλήψεων, κινήτρων, συμπεριφορών αλλά και συναισθηματικών και συμβολικών/ φαντασιακών δεδομένων. Ουσιαστικός στόχος της είναι να «διερευνά την εμπειρία των ατόμων και τα υποκειμενικά νοήματα που τη συγκροτούν, εστιάζοντας πάντα στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό (αξιακό και ιδεολογικό) πλαίσιο (context) στο οποίο εγγράφεται» (Ζαφειροπούλου, 2014). Αυτό επιτυγχάνεται μέσω μιας σειράς μεθοδολογικών εργαλείων όπως συνεντεύξεις, επιτόπια παρατήρηση, συμμετοχική παρατήρηση,

προσωπικές αφηγήσεις περιπτωσιολογικές μελέτες, προσωπικές εμπειρίες, αναλύσεις αρχείων, καταγραφή και ανάλυση οπτικοακουστικού υλικού κλπ.

Ακόμη, στην ποιοτική έρευνα, την οποία χαρακτηρίζει η ευελιξία, ο ρόλος του ερευνητή είναι καθοριστικός και ιδιαίτερα υπεύθυνος, εφόσον ο ίδιος αποτελεί το μέσο διεξαγωγής της έρευνας. Από τη στιγμή που τα δεδομένα της έρευνας δεν είναι προκαθορισμένα, ο ερευνητής υπερβαίνοντας το ρόλο ενός απλού δέκτη, ορίζει το ερευνητικό πλαίσιο και επιλέγει το είδος και τη βαρύτητα των δεδομένων, τα αναλύει σε πληροφορίες και τα ερμηνεύει, παράγοντας γνώση.

Το γεγονός αυτό υποστηρίζεται από μια ακόμη επιδίωξη της ποιοτικής έρευνας, η οποία σύμφωνα με τη Ζαφειροπούλου (2014), «στοχεύει περισσότερο στην ανάδυση νέων τυποποιήσεων και θεωρητικών μοντέλων παρά στην επαλήθευση υποθέσεων ή στη γενίκευση σε ένα μεγαλύτερο πληθυσμό». Κατά συνέπεια, οι ποιοτικές μέθοδοι σε μεγάλο βαθμό επηρεάζονται από την κουλτούρα του ερευνητή. Ο ίδιος καλείται να ερμηνεύσει τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί και να αναδείξει τα τελικά συμπεράσματα, χρησιμοποιώντας τις παρατηρήσεις του, από τη στιγμή που το ερευνητικό ζήτημα (υπόθεση) είναι ανοιχτό προς αξιολόγηση και τίθεται υπό συνεχή προβληματισμό.

Διάγραμμα 3.1.1.: Στάδια ποιοτικής μεθόδου ανάλυσης

3.1.1. ΜΕΛΕΤΗ ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

Με δεδομένη την πολυπλοκότητα του εν λόγω ζητήματος, επιλέχθηκε η διερεύνηση των χαρακτηριστικών του αστικού νυχτερινού τοπίου και της εμπειρίας των χρηστών σε συγκεκριμένο χωρικό πλαίσιο. Στο ευρύτερο πλαίσιο, η έρευνα που διεξήχθη ανταποκρίνεται στην «περιγραφική έρευνα», η οποία αφορά την καταγραφή, εκτίμηση και ερμηνεία χαρακτηριστικών μιας δεδομένης κατάστασης. Συγκεκριμένα διεξήχθη μελέτη ειδικής περίπτωσης στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας με διάρκεια

5 μηνών (Μάρτιος-Ιούλιος 2015), από τους οποίους συστηματικότερη διαδικασία πραγματοποιήθηκε κατά τους μήνες Απρίλιο-Μάιο-Ιούνιο.

Η τακτική τέτοιου τύπου αφορά σε μεγάλο βαθμό την αναζήτηση στοιχείων και όχι τόσο την επιβεβαίωση συγκεκριμένων *a priori* υποθέσεων από τη στιγμή που διαρκώς νέα στοιχεία προκύπτουν και οδηγούν στον επαναπροσδιορισμό της ερευνητικής κατεύθυνσης και των επί μέρους μεθοδολογικών εργαλείων της. Κατά συνέπεια, μια από τις ιδιομορφίες της μελέτης ειδικής περίπτωσης αποτελεί η εξάρτησή της από τις συνθετικές ικανότητες του ερευνητή, ώστε να αποδώσει ένα τελικό έργο πλήρες και συνεκτικό (Φίλιας, 1996:30,31). Επιπλέον, ένα χαρακτηριστικό της παρατήρησης το οποίο αναλόγως το ευρύτερο πλαίσιο έρευνας παρουσιάζεται ως πλεονέκτημα, είναι η δυνατότητα ποσοτικής επεξεργασίας ορισμένων στοιχείων που προκύπτουν μέσω της μεθόδου.

Όσον αφορά τη συλλογή επιστημονικών δεδομένων για την παρούσα εργασία, χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά οι τρεις βασικές μέθοδοι συλλογής δεδομένων που αφορούν τις κοινωνικές έρευνες. Οι μέθοδοι αυτοί περιλαμβάνουν 1) συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια μέσω των οποίων τέθηκαν στους ανθρώπους, χρήστες του νυχτερινού χώρου ορισμένα ερωτήματα, 2) επιτόπια παρατήρηση της συμπεριφοράς των χρηστών του ιστορικού κέντρου τη νύχτα και των αποτελεσμάτων της συμπεριφοράς αυτής, και 3) βιβλιογραφικές πηγές και τεκμήρια που έχουν συλλεχθεί από άλλους ερευνητές (Φίλιας, 1996:96).

3.1.2. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Σύμφωνα με το Φίλιας (1996), κύριο πλεονέκτημα της παρατήρησης αποτελεί η καταγραφή της αυθόρμητης συμπεριφοράς των εξεταζόμενων υποκειμένων, εφόσον επιτρέπει την προσωπική επαφή του ερευνητή με το περιβάλλον μελέτης, και άρα τη διάκριση πληροφοριών που αφορούν τόσο τις άμεσες όσο και τις τυπικές συμπεριφορές. Η άμεση επαφή με το υπό μελέτη περιβάλλον υπόσχεται πάντα τη συλλογή πρωτογενούς υλικού, που χαρακτηρίζεται από μοναδικότητα.

Στη συγκεκριμένη έρευνα το φαινόμενο υπό μελέτη δεν αποτελούσε κάποιο σπάνιο ή ακραίο γεγονός αλλά ένα καθημερινό συμβάν, με αποτέλεσμα η μέθοδος της

παρατήρησης να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη και αξιόπιστη. Κατά την παρατήρηση, πραγματοποιήθηκαν μετρήσεις πληθυσμού και δραστηριοτήτων σε διάφορους δημόσιους χώρους τη νύχτα. Η διάρκεια των συστηματικών μετρήσεων δεν παρουσιάζει ομοιομορφία, ωστόσο κυμαίνεται μεταξύ 2-5 ωρών ανά σημείο ενδιαφέροντος, με συχνότητα 7 επισκέψεις ανά δημόσιο χώρο.

Επιπρόσθετα, στα πλαίσια της επιτόπιας έρευνας η μέθοδος της παρατήρησης δεν περιορίστηκε αναγκαστικά στην παθητική, εξωτερική παρατήρηση, αλλά συμπεριέλαβε την ενεργή συμμετοχή του ερευνητή στη διαδικασία που ερευνά. Η συμμετοχική παρατήρηση ενέχει τον κίνδυνο της εξαγωγής υποκειμενικών συμπερασμάτων λόγω συναισθηματικής φόρτισης του ερευνητή ή άλλων παραγόντων που θα επηρεάσουν λανθασμένα την κρίση του, όπως επίσης και πρακτικές δυσκολίες εξαιτίας του ότι οφείλει να βιώνει την εμπειρία και ταυτόχρονα να την καταγράφει, ώστε «τα αποτελέσματα να επηρεάζονται λιγότερο από τη διαστρέβλωση της μνήμης» (Φίλιας, 1996:107).

Ωστόσο, η συμμετοχική παρατήρηση στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπου η υπό μελέτη κατάσταση αφορά τη βιωματική εμπειρία στο νυχτερινό τοπίο, σε πολλά στάδια προέκυψε φυσικά, από τη στιγμή που το ζήτημα είναι ούτως ή άλλως υποκειμενικό από τη φύση του, αλλά και η συχνότητά του είναι σε καθημερινή βάση με αρκετά σαφή χρονικά όρια. Συνεπώς, ακόμη και οι στιγμές που δεν αποτελούσαν επίσημα χρόνο ερευνητικής διαδικασίας, αναπόφευκτα επεξεργάζονταν εκ των υστέρων ως τέτοιες στα πλαίσια του απολογισμού. Η σχεδόν καθημερινή, έντονη εμπλοκή μου στη νυχτερινή ζωή της πόλης, είτε μέσω της περιδιάβασης και αναζήτησης τόπων και καταστάσεων, είτε της στοχευόμενης παρουσίας σε χώρους και δρώμενα, με τη διεξαγωγή μετρήσεων, δημιούργησε τις συνθήκες για μια πιο σφαιρική αντίληψη της κατάστασης.

Σημαντικό ρόλο έπαιξε η επιδίωξη της άμεσης επαφής με ντόπιο πληθυσμό από διαφορετικά κοινωνικά υπόβαθρα και η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ μας, που επέτρεψε τη συλλογή χρήσιμων πληροφοριών και λεπτομερειών. Η ανάμειξη και ενεργός συμμετοχή στην κοινωνική ζωή της νύχτας διευκόλυνε την αποκάλυψη στοιχείων, τα οποία αποδείχθηκαν ιδιαίτερα πολύτιμα και συνέβαλαν στην κατανόηση πιο λεπτών υφών που διαμορφώνουν το αστικό νυχτερινό τοπίο της πόλης και την πολυπλοκότητά του.

Επιπλέον, οφείλω να τονίσω πως η προσωπική μου αντίληψη και εμπειρία, εφόσον υπέστη αρκετές φορές επαναπροσδιορισμό και αφού συγκρίθηκε με τις οπτικές των ανθρώπων που συναναστράφηκα, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, διατηρώντας μια όσο πιο αντικειμενική στάση, επηρέασε προφανώς την ερμηνεία των φαινομένων και τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις συλλεγόμενες πληροφορίες και τα ερεθίσματα. Εξάλλου, όπως σημειώνει ο Φίλιας (1996:109) «η ερμηνεία μιας κατάστασης υπάρχει ως ένα βαθμό στη σκέψη του παρατηρητή κατά τη διάρκεια της παρατήρησης».

3.1.3. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Η συνέντευξη αποτελεί το πιο διαδεδομένο ίσως μέσο στις ποιοτικές έρευνες, εμφανίζοντας μια ποικιλία ειδών και χρήσεων όπως είναι : η καταγραφή εμπειριών ή συμπεριφορών, η συλλογή απόψεων – γνώμης, η καταγραφή συναισθημάτων, η καταγραφή γνώσεων, η συλλογή δημογραφικών στοιχείων και ιστορικού υλικού. Συγκεκριμένα, οι συνεντεύξεις πρόσωπο-με-πρόσωπο αποτελούν κλασική μέθοδο συλλογής δεδομένων στην εμπειρική κοινωνική έρευνα. Οι ερωτήσεις που εμπεριέχονται στη συνέντευξη μπορεί να αναφέρονται στο παρελθόν, το παρόν ή και το μέλλον και ανάλογα με τη δομή τους, τη σειρά και τον τρόπο που απευθύνονται στον ερωτώμενο διαμορφώνουν το σκοπό του ερευνητή. Πιο συγκεκριμένα, η συνέντευξη ως μια οργανωμένη συζήτηση (Φίλιας, 1996:131) αποσκοπεί στην απόσπαση συγκεκριμένων πληροφοριών από τον ερωτώμενο, οι οποίες αργότερα θα επεξεργαστούν και αναλυθούν, ορισμένες ακόμη και ποσοτικά.

Ωστόσο, ανάλογα την προδιάθεση του ερωτώμενου να απαντήσει με σαφήνεια και το βαθμό κατανόησης της ερώτησης, αλλά και την εμπιστοσύνη που εμπνέει ο ερευνητής, συχνά χρειάζεται ο δεύτερος να ζητήσει επιπλέον πληροφορίες από τους συμμετέχοντες για την/τις απάντηση/σεις που έδωσαν. Τέτοιου τύπου διευκρινιστικές ερωτήσεις συχνά μπορεί να αποκαλύπτουν περισσότερα χρήσιμα στοιχεία, δίνοντας στον ερωτώμενο τη δυνατότητα να αναπτύξει εκτενέστερα και πληρέστερα μια ιδέα, άποψη επί του θέματος.

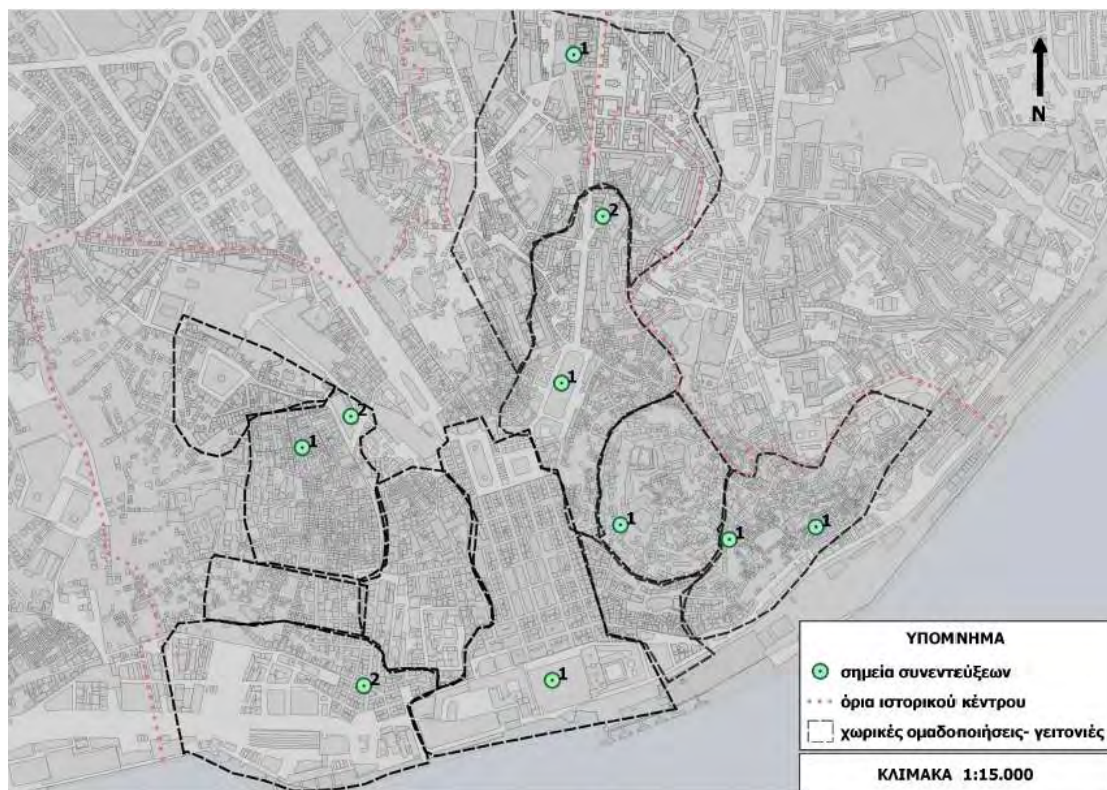
Ο ερευνητής οφείλει να δημιουργήσει εξ' αρχής ένα κλίμα που προδιαθέτει το συνομιλητή να ανταποκριθεί ευχαρίστως, θέτοντάς του από την έναρξη το σκοπό της συνέντευξης, αναδεικνύοντας ορισμένα σημεία με λέξεις-κλειδιά που θα αφυπνίσουν το ενδιαφέρον του ερωτώμενου και προσπαθώντας να δημιουργήσει μια επικοινωνιακή ψυχολογία. Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάει πως την ώρα της συνέντευξης γίνεται μάρτυρας και μοναδικός ακροατής, προσωπικών ιστοριών καθημερινότητας, προβλημάτων, απλών και σύνθετων σκέψεων και εμπειριών (Schutz, 1967). Το υποκείμενο εκτίθεται, κατά μία έννοια, και συζητά για θέματα, τα οποία ίσως να μην είχε ποτέ άλλοτε μοιραστεί με άλλους. Κατ' επέκταση ο ερευνητής οφείλει να μην προσδοκά απαντήσεις που ταυτίζονται με το «προσχέδιο» που έχει στο μυαλό του, αλλά να ακούσει προσεκτικά και να συγκεντρώσει τον όγκο των πληροφοριών που θα διευκολύνουν αργότερα την κωδικοποίηση τους σε χρήσιμα για την ανάλυση δεδομένα.

Όσον αφορά την *τοπολογία των συνεντεύξεων*, αυτή καθορίζεται από την τεχνική που θα χρησιμοποιήσει ο ερευνητής, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται σύμφωνα με το Φίλια (1996:132) από τον «*τύπο επικοινωνίας που θέλουμε*» να επιτύχουμε και το πλαίσιο της έρευνας. Επιγραμματικά οι μορφές συνέντευξης κατηγοριοποιούνται ως εξής: i) δομημένη, ii) ημιδομημένη ή μη δομημένη, που με τη σειρά της διαχωρίζεται σε ελεύθερη και εντοπισμένη, iii) άμεση – έμμεση, iv) επαναλαμβανόμενη, v) κλινική, vi) σε βάθος.

Ο τύπος συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της διπλωματικής εργασίας, προσεγγίζει τη μη δομημένη συνέντευξη και εντάσσεται στη μορφή της εντοπισμένης συνέντευξης (*focused interview*). Σκοπός του εν λόγω είδους συνέντευξης είναι ο προσδιορισμός μιας συγκεκριμένης εμπειρίας, καθώς και των αποτελεσμάτων αυτής ως συμπεριφορά, αντίληψη και αντίδραση στα επί μέρους ιδιαίτερα ερεθίσματα που έλαβαν οι ερωτώμενοι. Επιπλέον, η επιλογή των ερωτώμενων καθώς και το αντικείμενο της έρευνας είναι πιο συγκεκριμένα. Όπως τονίζει ο Φίλιας (1996:135) η ανάλυση παραμένει ποιοτική, ωστόσο τα αποτελέσματα διευρύνονται σε πιθανές αντιδράσεις, ξεπερνώντας το άτομο, αλλά αποτυπώνοντας «μια δυνατή κατανομή συμπεριφορών, ένα στοιχείο δηλαδή ποσοτικό και στατιστικό, που δίνει μια ένδειξη για το πού πρέπει να τοποθετηθούν οι παράγοντες (*factors*)».

Οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν αποτελούσαν άτομα ηλικίας 15 έως 29, ηλικίες που κατά βάση παρουσιάζουν εντονότερη συμμετοχή στη νυχτερινή ζωή μιας πόλης. Ο περιορισμός αυτός μειώνει το δείγμα, αυξάνοντας τις πιθανότητες συγκλινουσών συμπεριφορών και ομαδοποιημένων αποτελεσμάτων. Επίσης, η μέθοδος επιλογής των ατόμων που υποβλήθηκαν σε συνέντευξη προσεγγίζει τη συμπλεγματική (cluster) ή κατά συστάδες δειγματοληψία, εφόσον οι ερωτώμενοι επιλέγονταν τυχαία με βάση όμως συγκεκριμένες γεωγραφικές ομαδοποιήσεις. Ειδικότερα, το χωρικό πεδίο έρευνας, δηλαδή το ιστορικό κέντρο της πόλης, χωρίστηκε σε περιοχές- κάποιες αντιστοιχούν σε γειτονίες- στις οποίες επιλέχθηκε τυχαίος αριθμός ατόμων (Χάρτης 3.2.3α).

Χάρτης 3.2.3.α: Σημεία και αριθμός πραγματοποιημένων συνεντεύξεων

Πηγή: ίδια επεξεργασία

Σχετικά με τη δομή των συνεντεύξεων, αρχικά συντάχθηκε μια λίστα ερωτήσεων, με την προοπτική να λειτουργήσει ως «οδηγός συνέντευξης». Ο στόχος ήταν εξ' αρχής να δοθεί η απαραίτητη προσοχή στα βασικά ερωτήματα, έτσι ώστε να εξασφαλισθεί πως θα συμπεριληφθούν αυτές οι περισσότερο ξεκάθαρες ερωτήσεις την ώρα της συνέντευξης. Από εκεί και πέρα, όπως τελικά αποδείχθηκε και στην πράξη, η δομή της συνέντευξης άφηνε περιθώρια ελευθερίας στη συζήτηση. Το γεγονός αυτό

συνέβαλε τόσο στην επίτευξη ενός πρόσφορου εδάφους για ειλικρινή συζήτηση, όσο και στο ίδιο το αποτέλεσμα που απέδωσε αρκετά εποικοδομητικές συνεντεύξεις στο σύνολό τους, όσον αφορά την υφή των απαντήσεων.

Ωστόσο, οι υποκειμενικές πληροφορίες τριών ερωτώμενων εμφάνισαν μια πιο συγκεκριμένη εικόνα σχετικά με την τυπολογική αντιστοιχία ερεθισμάτων-εμπειριών και εμπειριών- αντιλήψεων, που ακολουθούν οι υπόλοιποι. Το γεγονός αυτό εν μέρει μπορεί να οφείλεται στον επιφυλακτικό τρόπο προσέγγισης της διαδικασίας από πλευράς τους και εν μέρει από τη μη επιτυχημένη επικοινωνιακή ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε από τη δική μου πλευρά. Παρ' όλα αυτά η συνέντευξη και η αλληλεπίδραση με τα περισσότερα άτομα απέβη παραγωγική. Ειδικά όσοι τους ενέπνευσα εμπιστοσύνη εμφανίστηκαν ιδιαίτερα πρόθυμοι να συμβάλλουν όσο καλύτερα μπορούσαν στη διαδικασία και η συζήτηση ήταν περισσότερο οικεία με αποτέλεσμα την ειλικρινή περιγραφή εμπειριών και την παράθεση επιπλέον χρήσιμων πληροφοριών.

3.1.4. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Στη συνέχεια, επιλέχθηκε η χρήση ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων, συμπληρωματικά προς τις προσωπικές συνεντεύξεις. Ο λόγος επιλογής και αυτής της μεθόδου συλλογής δεδομένων αφορά πρώτον την ενίσχυση του διαθέσιμου δείγματος και συνεπώς του εύρους των πληροφοριών, δεύτερον την οικονομία χρόνου και κόπου συγκριτικά με τις συνεντεύξεις και τρίτον την αύξηση της μετέπειτα δυνατότητας ποσοτικής ανάλυσης των δεδομένων.

Εξαιτίας του ότι το ερωτηματολόγιο αφορά μια τυποποιημένη δομή ερωτήσεων και συνεπώς είναι πιο δύσκαμπτο, η προσοχή στη διατύπωση και σαφήνεια των ερωτήσεων από πλευράς του ερευνητή είναι καίριας σημασίας. Οι ερωτήσεις που περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο διαφοροποιούνται αρκετά από αυτές της συνέντευξης, εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι πιο αυστηρά διατυπωμένες και επιδέχονται προκαθορισμένων επιλογών απάντησης.

Επιπλέον, σε αντίθεση με τη συνέντευξη όπου οι επικοινωνιακές ικανότητες του ερευνητή αλλά και η φυσική αλληλεπίδραση με τον ερωτώμενο προσφέρουν τη

δυνατότητα μιας εκτενούς συζήτησης, ο χρόνος που διαθέτει κάποιος στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι σαφώς και σημαντικά περιορισμένος. Ακόμη, η πιθανότητα ο ερωτώμενος να παρερμηνεύσει ή να βρεθεί σε άβολη θέση σχετικά με ορισμένες ερωτήσεις αποτελεί ένα πρόβλημα για το οποίο ο ερευνητής πρέπει να μεριμνήσει, παραθέτοντας όσο το δυνατόν «ασφαλείς» ερωτήσεις.

Σύμφωνα με επιστημονικές απόψεις το ερωτηματολόγιο ως μέσο συλλογής δεδομένων αποτρέπει τον αυθορμητισμό των απαντήσεων εφόσον παρέχει περισσότερο χρόνο για επεξεργασία της ερώτησης, μέχρι και εμπλοκή δεύτερης γνώμης, ενώ δεν εγγυάται την πληθώρα των πληροφοριών σε σχέση με τη συνέντευξη ούτε πάντα την ειλικρίνεια στις απαντήσεις (Φίλιας, 1996:147). Από την άλλη, συχνά η απουσία του ερευνητή και της άμεσης έκθεσης απόψεων αποδιώχνει το άγχος του ερωτώμενου με αποτέλεσμα μια μάλλον ουσιαστική και αληθή απάντηση.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω συνέθεσα ερωτηματολόγια τα οποία απέστειλα με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, φροντίζοντας να ενημερώσω τους ερωτώμενους τόσο για το σκοπό και το περιεχόμενο της έρευνας όσο και για την ανωνυμία των δεδομένων. Επίσης, ο τύπος των ερωτήσεων δεν εντάσσεται στις ανοιχτές, ούτε ξεκάθαρα στις κλειστές. Για την ακρίβεια το ερωτηματολόγιο βασίζεται σε προκατασκευασμένες ερωτήσεις-απαντήσεις, διαθέτοντας στον ερωτώμενο την επιλογή «Άλλο» και την ελεύθερη απάντηση στη συνέχεια. Το πλεονέκτημα των προκατασκευασμένων ερωτήσεων έγκειται τόσο στην κατεύθυνση/ βοήθεια απάντησης του ερωτώμενου και άρα στην ακρίβεια αυτής, όσο και στην ευκολία σύγκρισης και ποσοτικής επεξεργασίας των απαντήσεων.

Ακόμη, αποφάσισα να εμπλουτίσω το περιεχόμενο των ερωτήσεων με εικόνες από το αστικό νυχτερινό τοπίο της περιοχής μελέτης. Η συγκεκριμένη επιλογή εξυπηρετούσε το σκοπό της έρευνας εκθέτοντας όλους τους ερωτώμενους στα ίδια οπτικά «ελεγχόμενα» ερεθίσματα, τα οποία κλήθηκαν να αξιολογήσουν, ενώ παράλληλα ήταν ένας τρόπος να εξάψει το ενδιαφέρον τους, ξεφεύγοντας από τη μονότονη ροή επαναλαμβανόμενων ερωτήσεων. Επιπλέον, η επένδυση στη δύναμη της εικόνας, λόγω του ότι πιθανώς αναβιώνει συναισθήματα και αναμνήσεις πέρα από τη στιγμιαία αντίδραση του ερωτώμενου στη θέα της, θεωρώ πως ενεργοποίησε

περισσότερα προσωπικά κίνητρα, αυξάνοντας την πιθανότητα για ειλικρινείς απαντήσεις.

Τα ερωτηματολόγια στάλθηκαν προσωπικά σε 35 άτομα ενώ το ερωτηματολόγιο αναρτήθηκε προς συμπλήρωση σε ορισμένους ιστότοπους τοπικών πολιτιστικών ομάδων και επίσημες διαδικτυακές σελίδες πανεπιστημίων της Λισαβόνας. Στο σύνολό τους οι απαντήσεις που μου προσκομίστηκαν ανέρχονται στις 50. Το δείγμα σε αντίθεση με την περίπτωση των συνεντεύξεων ήταν τυχαίο. Παρακάτω περιγράφεται συνοπτικά η διαδικασία ανάλυσης δεδομένων στην ποιοτική έρευνα με βάση τα διαδοχικά στάδια ανάλυσης, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.2.

3.2. ΠΛΕΓΜΑ ΧΩΡΙΚΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

Ως χωρικές πρακτικές νοούνται οι υλικές διαστάσεις του χώρου με τις νόρμες και τις καθημερινές δεδομένες ροές (φυσικές και υλικές). Ως αναπαραστάσεις χώρου νοείται το σύνολο των αντιλήψεων του χώρου, δηλαδή των σημείων, των σημαινόντων και των κωδίκων που επιτρέπουν μια ορισμένη ανάγνωση και ιδέα για το χώρο και τις δυνατότητές του, κυρίως από επιστημονική προσέγγιση. Τέλος, ως χώροι αναπαράστασης, νοούνται οι προβεβλημένες στο χώρο πρακτικές και δυνατότητες, με τη χρήση συμβόλων και αναπαραστάσεων, οι οποίες προκύπτουν από τη φανταστική και επιθυμητή χωρική ιδέα (Λυκογιάννη, 2006).

Πίνακας 3.2.1.1.: Τυποποίηση πλέγματος χωρικών πρακτικών

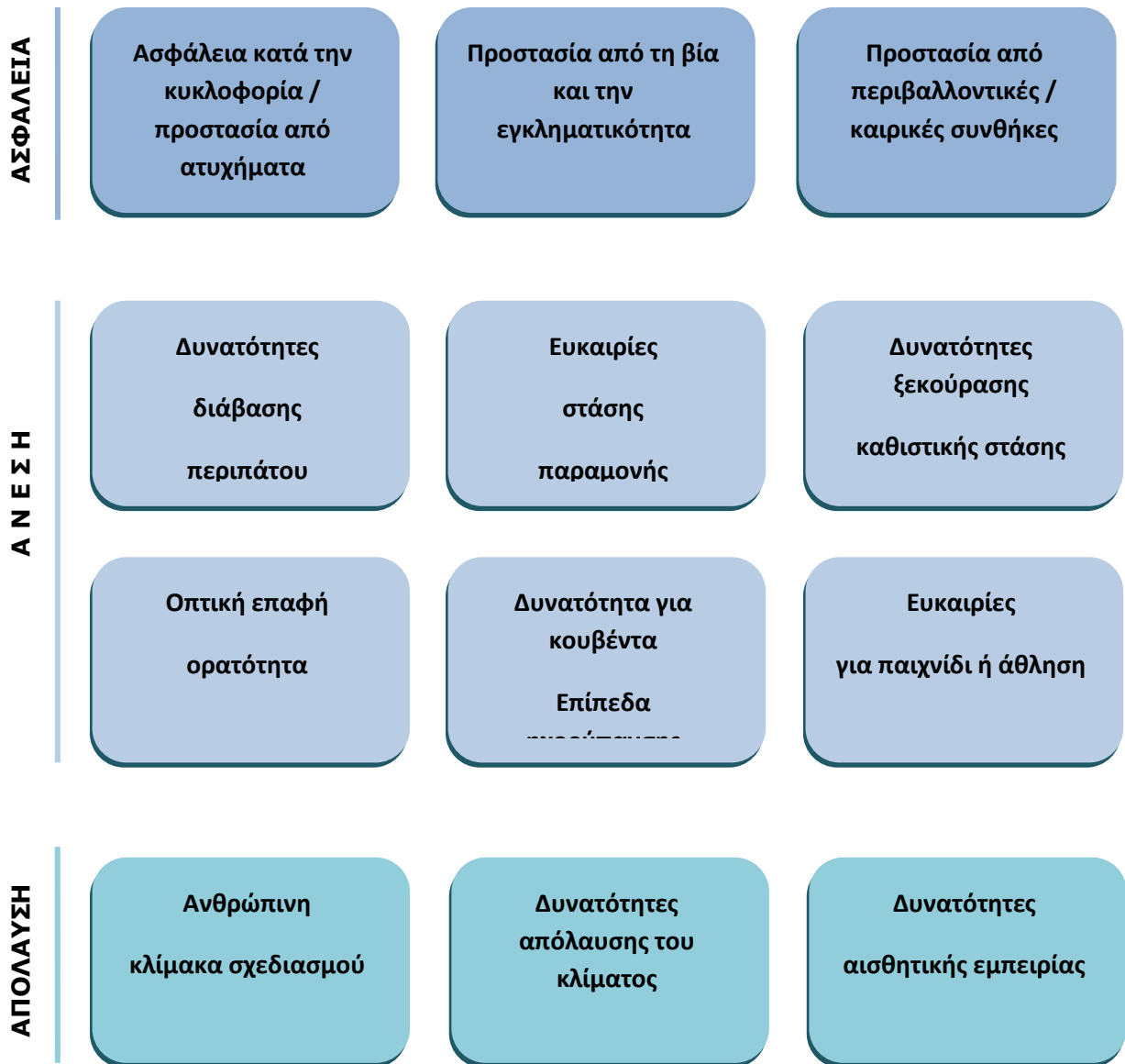
Τριμερής διαλεκτική	Προσβασιμότητα αποστασιοποίηση	και	Οικειοποίηση και χρήση του χώρου
Υλικές χωρικές πρακτικές (αντίληψη)	<ul style="list-style-type: none"> • Ροές ανθρώπων ημέρα και νύχτα • Συγκεντρώσεις-πυκνότητες ανθρώπων ημέρα και νύχτα • Δομημένο περιβάλλον τη νύχτα 		<ul style="list-style-type: none"> • Υλικά στοιχεία οικειότητας στον αστικό χώρο • Ανοιχτοί δημόσιοι χώροι τη νύχτα
Αναπαραστάσεις του χώρου (σύλληψη)	<ul style="list-style-type: none"> • Αντιληπτικοί χάρτες προσβασιμότητας 		<ul style="list-style-type: none"> • Νοητικοί- γνωστικοί χάρτες • Συμβολικοί χώροι της νύχτας • Κουλτούρες κοινωνικών ομάδων
Χώροι της αναπαράστασης (βιώματα-εμπειρίες)	<ul style="list-style-type: none"> • Ποιότητες αστικού χώρου και νυχτερινή ατμόσφαιρα 		<ul style="list-style-type: none"> • Γιορτές της πόλης • Τέχνη του δρόμου – performance και graffiti • Συναισθηματικοί χάρτες

Πηγή: Harvey (1990), όπως αναφέρεται στο Pinch και Knox (2006), ίδια επεξεργασία

3.3. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

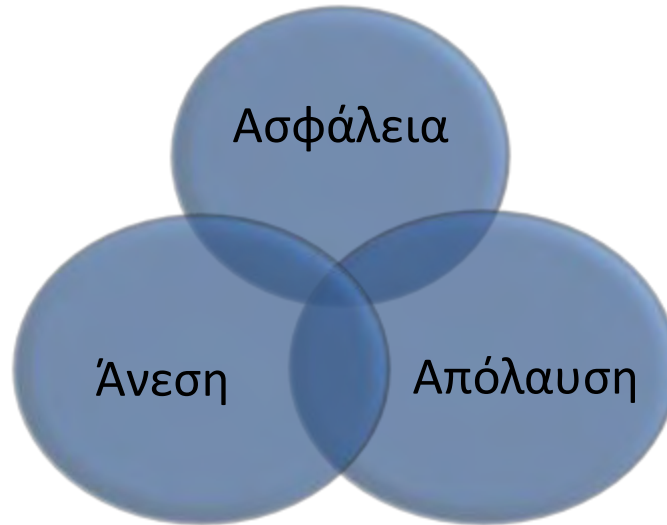
Η αξιολόγηση της ποιότητας ενός δημόσιου χώρου ή ακόμη και οικοδομικού τετραγώνου σύμφωνα με τους Gehl και Svarre (2013), δύναται να διεξαχθεί, εφόσον εξετασθούν ορισμένα κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά αφορούν δομικά στοιχεία του δημόσιου χώρου σε σχέση με τη συμπεριφορά των χρηστών και την εμπειρία που τους προσφέρεται βιώνοντας το χώρο. Στο σύνολό τους είναι δώδεκα (12), ενώ κατατάσσονται σε τρεις (3) ευρύτερες κατηγορίες παραγόντων, όπως απεικονίζονται στα παρακάτω σχεδιαγράμματα :

Διάγραμμα 3.2.2.1.: Τα 12 κριτήρια αξιολόγησης ποιότητας του δημόσιου χώρου

Πηγή: Gehl Architects, όπως σημειώνει η Svarre (2015), ίδια επεξεργασία

Διάγραμμα 3.2.2.2.: Τα 3 «Α» του ποιοτικού δημόσιου χώρου

Πηγή: Gehl Architects, όπως σημειώνει η Svarre (2015)

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΧΩΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΟΝΑΣ

Η Λισαβόνα αναπτύχθηκε πολεοδομικά στη βόρεια όχθη του ποταμού Τάγου, στο σημείο όπου εκβάλλει στον Ατλαντικό ωκεανό. Συγκεκριμένα, ο αρχικός πυρήνας της πόλης χτίστηκε στην κορυφή του λόφου Castelo, όπου σήμερα υψώνεται το κάστρο S. Jorge. Η γεωγραφική της θέση ευνόησε την στενή σχέση της οικονομίας και των κατοίκων της πόλης με τη θάλασσα, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη ζωή της πόλης μέχρι και σήμερα. Η ανάπτυξη της ναυτιλίας κατέστησε την πόλη μεγάλο λιμάνι και εμπορικό κέντρο, ενώ κατά το μεσαίωνα αποτέλεσε σημαντικό ορμητήριο αποστολών την περίοδο των ευρωπαϊκών ανακαλύψεων (15^{ος}-17^{ος} αι. μ.Χ.). Στη διάρκεια της περιόδου αυτής, οι πορτογαλικές αποστολές δημιούργησαν αποικίες σε περιοχές ανά τον κόσμο: στη Λατινική Αμερική, την Αφρική, την Ινδία, την Κίνα και σε νησιά του Ατλαντικού, γεγονός το οποίο επηρέασε την μετέπειτα πολιτισμική και κοινωνική εξέλιξη της πόλης

Χάρτης 4.1.: Γεωγραφική θέση της πόλης της Λισαβόνας

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Η χωροταξική και πολεοδομική οργάνωση της Λισαβόνας επηρεάστηκε κυρίως από μια σειρά φυσικών καταστροφών μέχρι το δέκατο ένατο αιώνα, καθώς και σε μικρότερο βαθμό εξαιτίας των μεταναστευτικών ροών κατά περιόδους. Η εμπειρία της πόλης στις φυσικές καταστροφές είχε ως αποτέλεσμα τη διαρκή ανάπτυξη νέων τρόπων σχεδιασμού προκειμένου να παραχθούν νέες αρχιτεκτονικές, τεχνικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές, οι οποίες να βρίσκονται σε θέση να επιβιώσουν παρόμοιων σεισμικών καταστάσεων στο μέλλον. Κατά συνέπεια, υφίστανται μέχρι σήμερα απομεινάρια τόσο των δυο καταστροφικών σεισμών της πόλης, καθώς και σημάδια αξιόλογων περιόδων έντονης αστικοποίησης. Ορισμένα μνημεία χρονολογούνται από τη ρωμαϊκή περίοδο ή ακόμη και πριν, ενώ η πλειοψηφία της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η πιο εντυπωσιακή ανατρέχει στην περίοδο του Pombal⁷ (18^{ος} αι.).

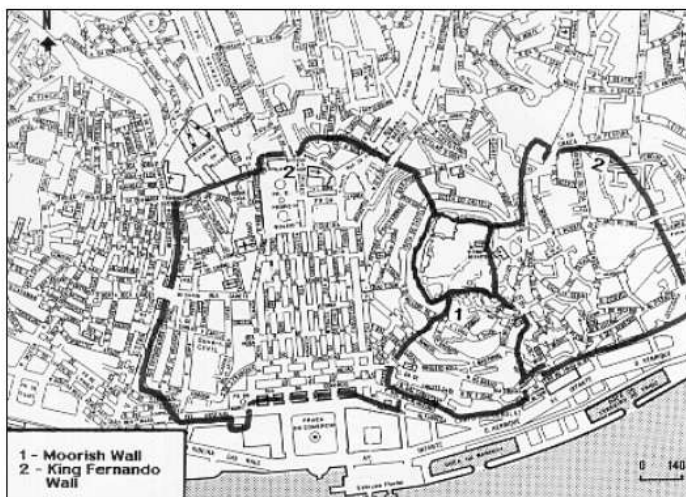
⁷ Sebastião José de Carvalho e Melo (1699 -1782), ο πρώτος που χρίστηκε με το αξίωμα του μαρκήσιου του Pombal (Marques de Pombal). Υπήρξε Γραμματέας του Υπουργείου Εσωτερικών Υποθέσεων την εποχή του βασιλιά Dom José I (1750- 1777). Έμεινε γνωστός

Εικόνες 4.1.: Η Λισαβόνα τον 14^ο αι. μ.Χ.(αριστερά) και τον 17^ο αι. μ.Χ.(δεξιά)

Πηγές: vortexmag (www.vortexmag.net) και fonteschafarizes.wordpress.com

Εικόνα 4.3.: Μουριτανικό τείχος και τείχος επί βασιλιά Fernando στο σύγχρονο χάρτη της πόλης

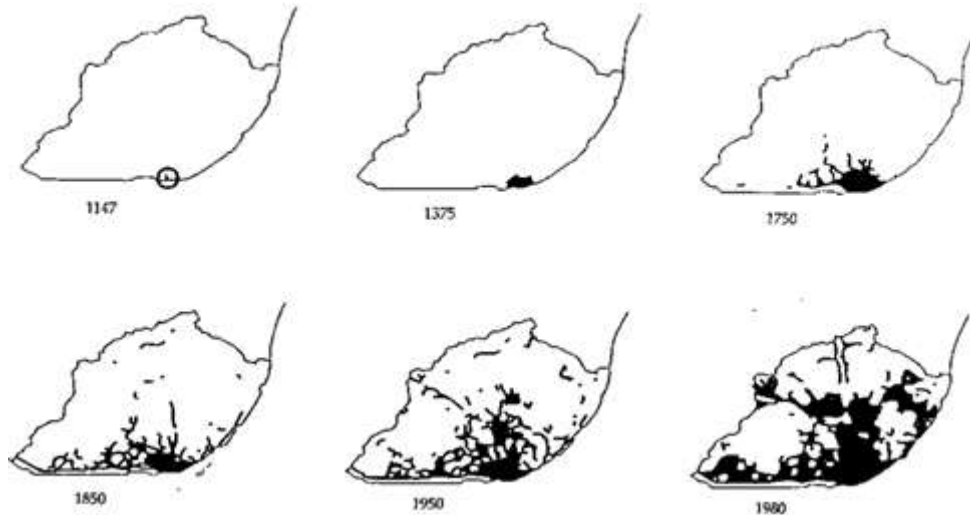

Πηγή: Pais (2009), Luso-American Foundation

Αν και μεταξύ 12^{ου} αι. και τέλος 18^{ου} αι. προσδιορίζονται τέσσερις ιδιαίτερες φάσεις πολεοδομικής εξέλιξης της Λισαβόνας (είτε μέσα από την αναδιοργάνωση του υφιστάμενου ιστού είτε με τη δημιουργία νέων αναπτυγμάτων), θα επικεντρωθούμε στην τελευταία, η οποία διαμόρφωσε τη μορφολογία και χωροταξία της πόλης μέχρι σήμερα.

κυρίως για τη διαχείριση της ανέγερσης και αναδόμησης της Λισαβόνας μετά το σεισμό του 1755, αλλά και για το χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό στυλ που εδραίωσε και κοσμήει το σημερινό ιστορικό κέντρο.

Εικόνα 4.4.: Στάδια ανάπτυξης της πόλης της Λισαβόνας

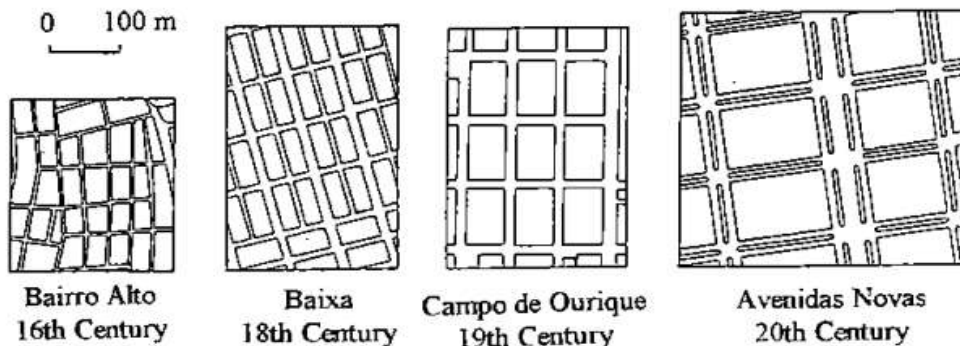

Πηγή: Pais (2009), Luso-American Foundation

Ο καταστροφικός σεισμός το Νοέμβριο του 1755 (9 ρίχτερ) σε συνδυασμό με παλιρροϊκά κύματα και μια ανεξέλεγκτη πυρκαγιά έξι ημερών ισοπέδωσε σχεδόν ολόκληρο το σημερινό ιστορικό κέντρο της πόλης. Η αποκατάσταση της πόλης ανατέθηκε από τον τότε βασιλιά στον Marques de Pombal, ο οποίος ανέλαβε μια τεράστιας κλίμακας αστική παρέμβαση, βασισμένη στα σχέδια του Eugenio dos Santos.

Οι όροι δόμησης που προέβλεπε το σχέδιο απαγόρευαν τη δόμηση εκτός σχεδίου, ενώ η πολεοδομική πρόταση βασιζόταν στην αυστηρή γεωμετρία και τη μνημειακότητα. Η περιοχή της Baixa, αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα του σχεδίου, με τις δύο μεγάλες μνημειακές πλατείες της πόλης, την Praça do Comercio και την Praça Rossio, οι οποίες συνδέονται μέσω της πιο φαρδιάς οδού Rua Augusta. Επιπλέον, ακολουθώντας ορθοκανονικό κάναβο ένα δίκτυο κύριων και δευτερευόντων δρόμων σχηματίζει όμοια πολεοδομικά τετράγωνα μεγέθους 25 μ. επί 70 μ.

Εικόνα 4.5.: Μοτίβο αστικού πλέγματος

Πηγή: Sagueiro (1994), όπως αναφέρεται από Pais (2009), Luso-American Foundation

Το ίδιο μοτίβο αφορά και τις πιο πρόσφατες επεκτάσεις της πόλης, με τους δυο βασικούς άξονες σύνδεσης μετά το 1879, την Avenida da Liberdade στα βορειοδυτικά και την Avenida Almirante Reis στα βορειοανατολικά. Η ανάπτυξη των δυο οδών ξεκινάει από τις πλατείες Praça Restauradores και Martim Moniz αντίστοιχα, ενώ η σύγκλιση των νοητών προεκτάσεων των δυο οδών στα νότια έχει ως κορυφή τις κεντρικές πλατείες Praça Rossio και Praça Figueira. Η επέκταση του αυστηρού κανναβικού συστήματος στο τμήμα του Chiado και Bairro Alto εφαρμόστηκε με αναγκαστική προσαρμογή στη μορφολογία του εδάφους, αν και το Bairro Alto ήδη ήταν σχεδιασμένο βάσει καννάβου από το 16^ο αιώνα.

Εικόνα 4.6.: Χάρτης σχεδίου πόλης μετά το σεισμό (1756) των Eugenio dos Santos και Carlos Mardel

Πηγή: Wikipedia

Εκτός από το αυστηρό πολεοδομικό σχεδιασμό, η αρχιτεκτονική των ανεγερμένων κτιρίων αποπνέει μια αυστηρότητα. Τα σχέδια των κτισμάτων παρείχε ο ίδιος ο Rombal, τα οποία φρόντισε να ανταποκρίνονται στις βέλτιστες στατικές συνθήκες. Η τυπολογία των κτιρίων καθόριζε τετραώροφα κτίσματα με σοφίτα και προβλεπόμενη εμπορική χρήση στο ισόγειο, εφαπτόμενα το ένα με το άλλο. Επιπλέον, οι προσόψεις, σε αντίθεση με τα πολύχρωμα πλακάκια που κοσμούσαν τα παλαιότερα κτίρια, ήταν αρκετά απλές, με πολύ στενά μπαλκόνια σε ορισμένους ορόφους και μόνο παράθυρα στους υπόλοιπους. Τα απλά αυτά σχέδια ωστόσο, εξαιτίας της επανάληψης και της ομοιομορφίας, αλλά και της κλίμακας δίνουν τόσο την αίσθηση του ενιαίου σκηνικού, αναδύοντας μια επιβλητικότητα, ενώ ιδιαίτερα τη νύχτα, σε συνδυασμό με τον αστικό φωτισμό, αποκτούν μια έντονη θεατρικότητα.

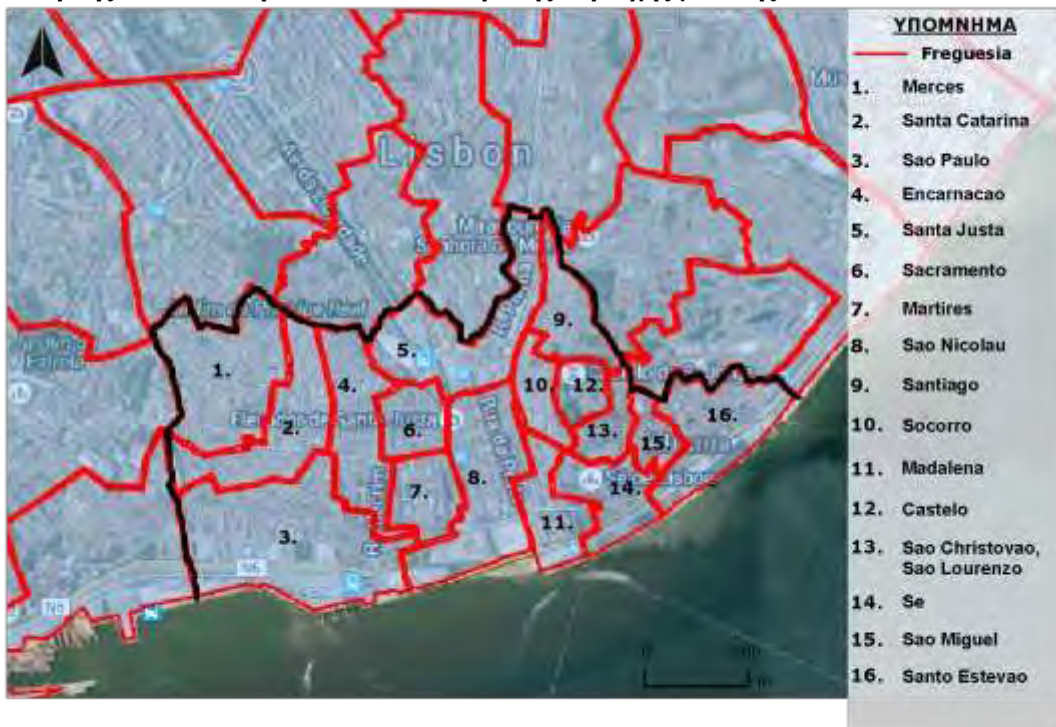
Σήμερα, το ιστορικό κέντρο της πόλης αναπτύσσεται πάνω σε επτά λόφους: Estrela, Santa Catarina, São Pedro de Alcântara, São Jorge, Graça, Senhora do Monte και Penha de França. Ως αποτέλεσμα το φυσικό έδαφος της πόλης παρουσιάζει έντονο ανάγλυφο με απότομες ανηφόρες και κατηφόρες, αδιέξοδα και ασυνέχειες, καθώς και σχετικά συχνά σχεδόν κατακόρυφες ανακλίσεις. Κατά συνέπεια, το σκηνικό της πόλης και συγκεκριμένα του ιστορικού κέντρου, εμφανίζει μια ιδιαίτερη, γοητευτική εικόνα, προσφέροντας πολλαπλά σημεία θέασης τόσο στο ποτάμι και την απέναντι όχθη όσο και σε διάφορα σημεία της πόλης.

Το τρίτο και μικρότερο επίπεδο διοικητικής διαίρεσης της πόλης είναι η freguesia. Η χωρική προέλευση των freguesias χρονολογείται στο Μεσαίωνα, όπου η ανάπτυξη πολυάριθμων εκκλησιών και μοναστηριών, εκτός του τείχους του Castelo οδήγησε στην οικιστική ανάπτυξη των χαμηλότερων επιπέδων της πόλης και συγκρότηση αυτόνομων πυρήνων περιμετρικά των ναών. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει και η ονομασία των διάφορων freguesias, η οποία προέρχεται από ονόματα αγίων. Ο τύπος της αστικής freguesia⁸ (freguesias urbanas) αφορά αστικές ενότητες με πυκνότητα πληθυσμού 500 κάτοικοι/τ.χλμ.² ή πληθυσμό 5000 και άνω κατοίκων. Ωστόσο, για την πόλη της Λισαβόνας ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται για να ορίσει

⁸ Σύμφωνα με τις πορτογαλικές αρχές ισχύουν τρεις τύποι freguesias, οι οποίοι ανταποκρίνονται σε διαφορετικό είδος τοπίου, μέγεθος και πυκνότητα πληθυσμού. Συγκεκριμένα, οι freguesias χωρίζονται σε αστικές (freguesias urbanas), ημι-αστικές (freguesias semi-urbanas) και αγροτικές (freguesias rurais).

διαφορετικής έκτασης χωρικές ενότητες, τα όρια των οποίων χαρακτηρίζονται από μια σχετική διαβάθμιση. Ειδικότερα, οι freguesias antigas αντιπροσωπεύουν χωρικό επίπεδο γειτονιάς (bairro), ενώ οι freguesias atuais, αποτελούν ευρύτερες χωρικές ζώνες, ουσιαστικά ομαδοποιήσεις των πρώτων ανάλογα το γεωγραφικό προσανατολισμό τους. Όσον αφορά την περιοχή μελέτης, συμπεριλαμβάνει εντός των ορίων της δεκαέξι (16) freguesias (Χάρτης 4.1.).

Χάρτης 4.2.: Διοικητικό επίπεδο διαίρεσης περιοχής μελέτης

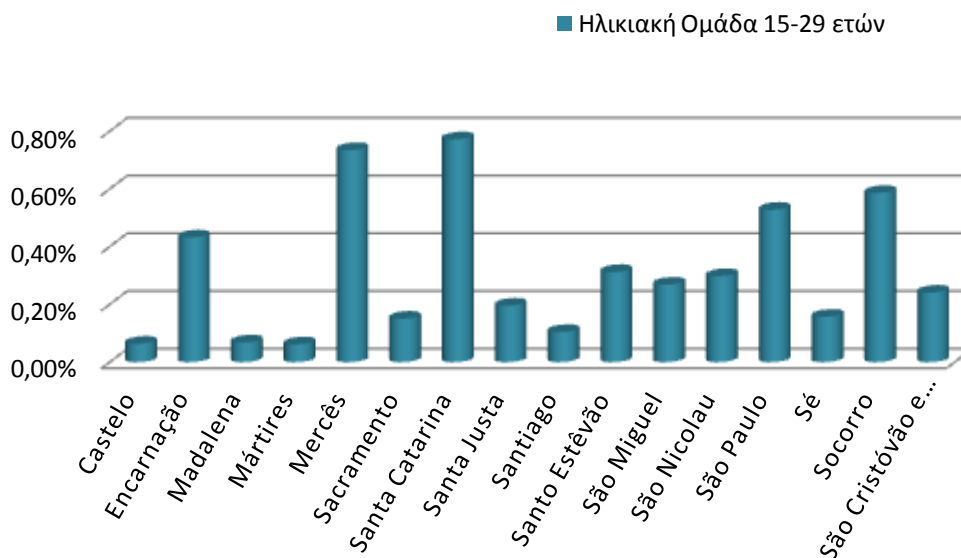

Πηγή: Câmara Municipal de Lisboa, *ιδία επεξεργασία*

Το ιστορικό κέντρο τελεί υπό καθεστώς προστασίας ως πολιτιστική κληρονομιά και χαρακτηρίζεται ως αρχαιολογικός χώρος, ο οποίος διαβαθμίζεται ανά περιοχές σε επίπεδου I, II και III (Plano Diretor Municipal de Lisboa (PDM), 2012). Παράλληλα, αποτελεί τον επικρατέστερο πόλο έλξης νυχτερινής διασκέδασης και εμπορικής δραστηριότητας (υπηρεσίες νυχτερινής διασκέδασης), ενώ ένα μεγάλο ποσοστό του κτιριακού δυναμικού στεγάζει πολιτιστικές χρήσεις και διοικητικά γραφεία (επιχειρήσεων και κρατικά). Όσον αφορά τους κατοίκους, ο συνολικός πληθυσμός της δημοτικής ενότητας Λισαβόνας βάσει της απογραφής του 2011 ανέρχεται σε 547.733 (INE, 2016), από τους οποίους περίπου το 1/6 (16,60%) αφορά νέους ηλικιών 15-29. Ειδικότερα, οι κάτοικοι του ιστορικού κέντρου ανέρχονται σε 31.003,

όπου πάλι περίπου το 1/6 (17,4%) αυτών αφορά νέους 15-29 ετών. Οι κοινωνικές ομάδες που επικρατούν εκεί αφορούν κυρίως αλλοδαπούς φοιτητές και εργαζόμενους και σε ορισμένες συνοικίες μετανάστες. Η σύνθεση του πληθυσμού δεν παρουσιάζει ομογενοποίηση, γεγονός που έχει σαφώς επηρεάσει τόσο την οργάνωση και τον τρόπο ζωής στο ιστορικό κέντρο, όσο και το αστικό τοπίο.

Διάγραμμα 4.1.: Κατανομή ποσοστού νέων προς το συνολικό πληθυσμό της Δ.Ε. Λισαβόνας στις 16 freguesias του ιστορικού κέντρου (2011).

Πηγή: Δεδομένα INE (2016), ίδια επεξεργασία

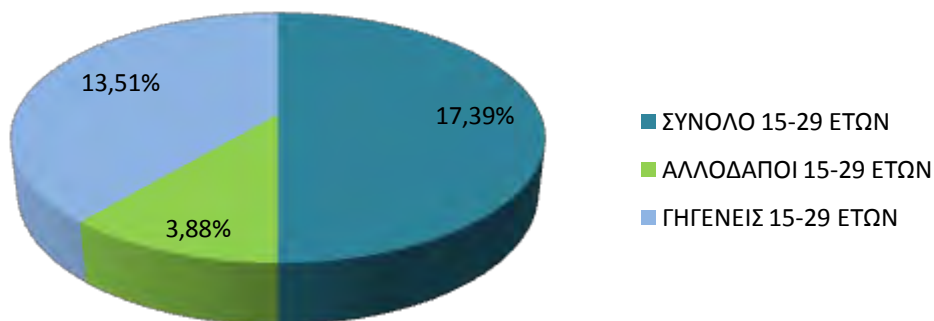
Όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 4.1., αυξημένη συγκέντρωση ηλικιακών ομάδων 15-29 ετών εμφανίζουν οι περιοχές Bairro Alto, Bica, Cais do Sodré, Principe Real Mouraria και Alfama.

Η κοινωνική δομή και οργάνωση της Λισαβόνας, ύστερα από τα πολλαπλά κύματα μετανάστευσης, εσωτερικής τη δεκαετία του '30, και εξωτερικής τις δεκαετίες '70 και τέλη του '80, στερεώνεται στη βάση της πολυπολιτισμικότητας, της ετερότητας των θρησκειών και της κουλτούρας. Στις αρχές της δεκαετίας 1990 δέχτηκε ακόμη πιο έντονα μεταναστευτικά κύματα, ύστερα από αυτά των προηγούμενων δυο δεκαετιών - τα οποία αφορούσαν πληθυσμό των πρώην αφρικανικών και λατινοαμερικάνικων (Βραζιλία) αποικιών της χώρας. Η σύνθεση του μεταναστευτικού πληθυσμού της περιόδου 1990 έως και 2011 παρουσιάζει μια ανομοιογένεια, αποτελώντας ουσιαστικά ένα μίγμα πολιτισμών και κοινωνικών

υποβάθρων από Ινδία, Κίνα, Πακιστάν και σε μικρότερο βαθμό από σλαβόφωνες ευρωπαϊκές χώρες.

Οι νεοαφιχθείσες εθνικές και φυλετικές ομάδες σε υψηλότερο ποσοστό εγκαταστάθηκαν σε γειτονιές εντός του ιστορικού κέντρου, όπου παραμένουν έως σήμερα, εφόσον ήδη είχαν προετοιμάσει το έδαφος προηγούμενες μεταναστευτικές ροές. Πυκνή συγκέντρωση εμφανίζεται στις συνοικίες Mouraria, Intendente και Alfama. Στο σύνολό τους οι αλλοδαποί που κατοικούν σήμερα στο ιστορικό κέντρο αποτελούν λίγο πάνω από το 1/10 (13,53%) του συνόλου των κατοίκων του, ενώ οι αλλοδαποί μεταξύ 15 και 29 ετών ξεπερνούν το 1/4 (28,7%) του συνόλου των αλλοδαπών.

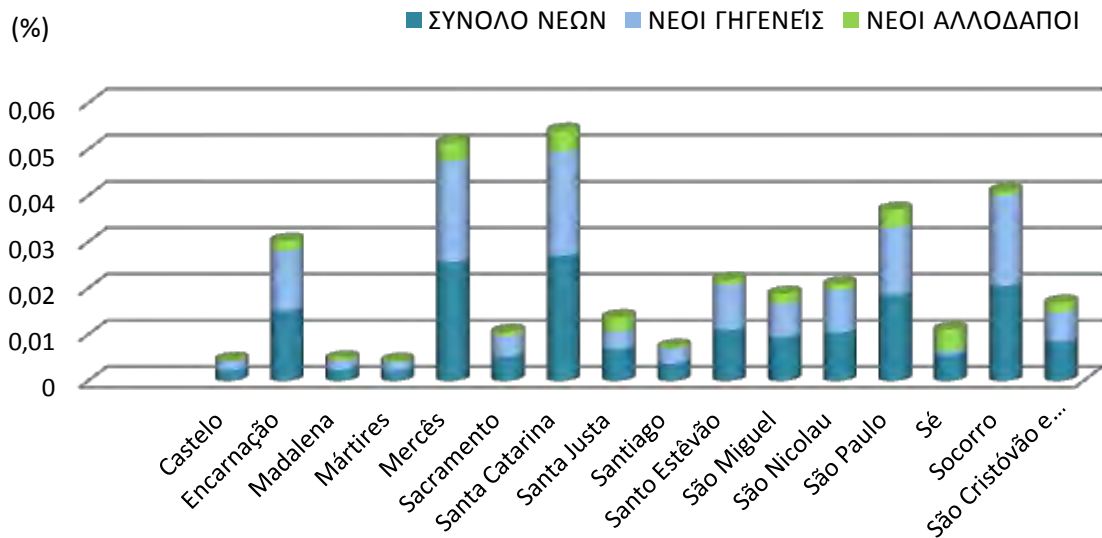
Διάγραμμα 4.2.: Σύνθεση νέων ηλικίας 15-29 στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας επί του συνολικού πληθυσμού του ιστορικού κέντρου (2011).

Πηγή: Δεδομένα INE (2016), ίδια επεξεργασία

Οι γηγενείς νέοι στο ιστορικό κέντρο της πόλης όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.3. υπερσχύουν των αλλοδαπών σε όλες τις περιοχές του ιστορικού κέντρου εκτός από τη γειτονιά περιμετρικά του καθεδρικού ναού (Sé). Οι αλλοδαποί που συγκεντρώνονται στις γειτονιές Bairro Alto, Principe Real, Sé και Cais do Sodré αφορούν κυρίως Ευρωπαίους και φοιτητές Erasmus. Αντίστοιχα, η Mouraria, η Intendente και η Alfama επιλέγονται από εθνικότητες των πρώην πορτογαλικών αποικιών (Αφρική, Βραζιλία, Κίνα, Ινδία).

Διάγραμμα 4.3.: Κατανομή νέων ηλικίας 15-29 (γγενών και αλλοδαπών), στο ιστορικό κέντρο ανά freguesia (2011).

Πηγή: Δεδομένα INE (2016), ίδια επεξεργασία

Σήμερα στη Mouraria (freguesia Socorro και δυτικό τμήμα Santiago) οι εθνικότητες ανέρχονται στις 57 και οι ομιλούμενες γλώσσες και διάλεκτοι εκτιμώνται στις 73. Με την εγκατάστασή τους οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί μετέφεραν παραδοσιακά έθιμα, καθημερινές πρακτικές και συνήθειες, οι οποίες ενσωματώθηκαν λιγότερο ή περισσότερο στον υφιστάμενο κοινωνικό ιστό, ενώ σίγουρα επηρέασαν τις κοινωνικές και πολιτισμικές νόρμες της πόλης. Η Mouraria εκτείνεται περιμετρικά της δυτικής και βόρειας πλευράς του λόφου κάτω από το κάστρο του São Jorge. Λόγω της τοπογραφικής της θέσης στην πλαγιά του λόφου, περιλαμβάνει πολλές διόδους με σκάλες και ανηφορικούς δρόμους. Συγκεντρώνει χρήσεις γης αμιγούς κατοικίας και παράλληλα αποτελεί εμπορική περιοχή κατά τη διάρκεια της ημέρας με διεθνή χαρακτήρα. Η γειτονιά οριοθετείται στη νοτιοδυτική της πλευρά από τη δεύτερη σε μέγεθος και εμβληματική πλατεία του ιστορικού κέντρου, τη Martim Moniz. Η περιθωριακή και εναλλακτική κουλτούρα που αποπνέει είναι εντονότερη σε σχέση με το υπόλοιπο ιστορικό κέντρο.

Η περιοχή Castelo (freguesia Castelo), αποτελούσε την ακρόπολη της Λισαβόνας και είναι το πρώτο δείγμα οικιστικής ανάπτυξης της πόλης. Η περιοχή του κάστρου εντάσσεται στο καθεστώς προστασίας ως αρχαιολογικός χώρος επιπέδου I και παράλληλα ως χώρος πρασίνου αναμνηχής και παραγωγής (PDM, 2012). Σήμερα, η

περιοχή αποτελεί τουριστικό αξιοθέατο, ενώ συγκεντρώνει χρήσεις αμιγούς κατοικίας με αναψυχή.

Αντίστοιχα, το αστικό σύμπλεγμα της Alfama (freguesias São Cristóvão και São Lourenço, São Miguel, Santo Estêvão και ανατολικό τμήμα της Sé) αντιπροσωπεύει την παραδοσιακή πορτογαλική γειτονιά και συγκεντρώνει γηγενή κυρίως πληθυσμό, κατά βάση οικογένειες και ηλικιωμένους. Η χρήση γης είναι και εδώ η αμιγής κατοικία. Επιπλέον, απαντώνται διάσπαρτα εστιατόρια, μικρά μπαρ κουριστικά casas do fado. Η περιοχή αποτελεί τουριστικό αξιοθέατο, κυρίως την ημέρα, χωρίς ωστόσο να παρατηρείται υψηλή όχληση.

Η περιοχή της Baixa (freguesias São Nicolau, Santa Justa), όπως αναφέρθηκε παραπάνω αποτελεί το νεόδμητο κομμάτι του ιστορικού κέντρου μετά το σεισμό του 1755. Περιλαμβάνει τις τέσσερις μεγαλύτερες πλατείες του κέντρου και συνδέει το ιστορικό κέντρο με τη σύγχρονη επέκταση της πόλης στα βόρεια. Σήμερα αποτελεί την κεντρική αγορά της πόλης, όπου συγκεντρώνονται διοικητικά γραφεία, εμπορικά καταστήματα και πολιτιστικές εγκαταστάσεις. Ιδιαίτερα τις πρωινές ώρες η εν λόγω περιοχή κατακλύζεται από τουρίστες.

Το Chiado (freguesias Sacramento, Mártires) συνδέει τη Baixa με την «άνω πόλη». Στην περιοχή απαντώνται αρκετά κτίρια αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, πολιτιστικές εγκαταστάσεις και εμπορικά κέντρα. Παλαιότερα, η περιοχή απέπνεε μια μποέμ ατμόσφαιρα εξαιτίας της υψηλής συγκέντρωσης καλλιτεχνών και εκδοτικών οίκων. Σήμερα, αποτελεί κυρίως τουριστικό προορισμό, ενώ σημάδια της παλιάς ατμόσφαιρας αντανakλούν ορισμένοι παλιοί εκδοτικοί οίκοι και βιβλιοπωλεία, η καφετέρια όπου σύχναζε ο Πορτογάλος συγγραφέας Pessoa, καθώς και η σχολή Καλών Τεχνών.

Ακολούθως, το Bairro Alto (freguesias Encarnação και βόρειο τμήμα Santa Catarina) μετά κυρίως το σεισμό του 1755, που η μεγαλοαστική τάξη εγκατέλειψε την περιοχή, συγκέντρωνε πληθυσμό της εργατικής τάξης, ενώ από τον 19^ο αιώνα μετατράπηκε σε κέντρο διέλευσης και διαμονής καλλιτεχνών και συγγραφέων και περιθωριακών δραστηριοτήτων. Από το 2004 που χαρακτηρίστηκε ως περιοχή αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος ξεκίνησε ο εξευγενισμός της για να πάρει τη σημερινή μορφή και ατμόσφαιρα. Η περιοχή αποτελεί πλέον μια δημιουργική γειτονιά (creative hub), παρουσιάζοντας διαφορετική εικόνα από ημέρα σε νύχτα. Οι ελάχιστοι γηγενείς που

έχουν απομείνει στη γειτονιά μπλέκονται με τα νέα μεσαία στρώματα νέων εργαζόμενων, καλλιτεχνών και φοιτητών Erasmus, που κατοικούν και μεταλλάσσουν το τοπίο. Την ημέρα η περιοχή συγκεντρώνει ένα πλήθος καταστημάτων της δημιουργικής βιομηχανίας, ενώ τη νύχτα αποτελεί την κατεξοχήν περιοχή της διασκέδασης.

Η περιοχή Bica (νότιο τμήμα freguesia Santa Catarina) αποτελεί μια τυπική γειτονιά της Λισαβόνας, παρόμοια με το Bairro Alto, αν και σαφώς πιο ήσυχη. Η σύνθεση του πληθυσμού της περιλαμβάνει κυρίως γηγενείς όλων των ηλικιών, ενώ η χρήσεις γης αφορούν αμιγή κατοικία, με αρκετά hostel, εστιατόρια και μπαρ. Η περιοχή είναι γνωστή για το Ascensor ή Elevador da Bica, ένα τραμ που συνδέει το Bairro Alto με την περιοχή Cais do Sodré μέσω γραμμής 180 μ. και κλίσης εδάφους 25%. Επιπλέον, τη νύχτα ο συγκεκριμένος δρόμος εμφανίζει έντονη ζωή μέχρι τις 3πμ. Η περιοχή αποτελούσε υποβαθμισμένο τμήμα, το οποίο εξευγενίστηκε παράλληλα με το Bairro Alto, ωστόσο σημάδια περιθωριακής δραστηριότητας, όπως η πορνεία συναντώνται ακόμη, αν και σπανιότερα.

Στα νότια της Bica παράλληλα με τον ποταμό Τάγο εκτείνεται το αστικό σύμπλεγμα Cais do Sodré (freguesia São Paulo). Η περιοχή αποτελεί συνδετήριο κόμβο με περιοχές εκτός Λισαβόνας, εξαιτίας του σιδηροδρομικού σταθμού⁹, και κυριαρχείται από τουριστική δραστηριότητα. Ως πρώην βιομηχανική ζώνη και εμπορικό λιμάνι, αποτελούσε, στην παρακμή της, περιοχή γκέτο με αυξημένη εγκληματικότητα, εμπόριο ναρκωτικών, διακίνηση λευκής σαρκός και συγκέντρωση των οίκων ανοχής της πόλης. Ύστερα από την ανατροπή της δικτατορίας το 1974, τη γειτονιά οικειοποιήθηκαν δημοσιογράφοι, διανοούμενοι και φοιτητές, μεταφέροντας μια μποεμ ατμόσφαιρα, η οποία διατηρούσε σε ηπιότερο τόνο την προηγούμενη περιθωριακή ζωή. Ο εκτενής εξευγενισμός της περιοχής από το 2010 έδωσε τη σημερινή μορφή στο Cais do Sodré, που έχει μετατραπεί σε μια δημοφιλή και πολυτελή γειτονιά συνδυάζοντας ετερόκλητα στοιχεία του παρελθόντος και της παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας του σήμερα. Η περιοχή επίσης χαρακτηρίζεται από

⁹ Στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας υφίστανται τρεις σιδηροδρομικοί σταθμοί που εξυπηρετούν συνδέσεις με διαφορετικούς προορισμούς. Οι άλλοι δύο εκτός από αυτόν στο Cais do Sodré, βρίσκονται στην πλατεία Restauradores (σταθμός Rossio) και ανατολικά της Alfama (σταθμός Santa Apolónia).

έντονη νυχτερινή ζωή προσελκύοντας μια ευρεία κλίμακα ηλικιών, κυρίως όμως άνω των 30.

Χάρτης 4.3.: Γειτονιές του ιστορικού κέντρου

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Θεωρείται σαφές πως οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που συνυπάρχουν στο ίδιο χωρικό πλαίσιο, προσπαθούν να διατηρήσουν τα ταυτοτικά τους χαρακτηριστικά διακριτά, επιλέγοντας να τα προβάλλουν παράλληλα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Καθώς ο πολιτισμός διαδραματίζει κυρίαρχο πεδίο ανάδειξης κουλτούρας και ταυτότητας, κι εφόσον είναι άμεσα συνυφασμένος με την ψυχαγωγία, αναπόφευκτα την επικαθορίζει στο μέτρο του δυνατού. Η πολυπολιτισμικότητα που προωθείται ως ένα από τα ελκυστικά στοιχεία της πόλης, επηρεάζει και τη νυχτερινή ατμόσφαιρα, έχοντας διαμορφώσει νέες τάσεις νυχτερινής διασκέδασης.

Στην εν λόγω περίπτωση, οι διοικητικές αρχές υιοθέτησαν μια στάση εύνοιας προς το πολιτισμικό προϊόν που προσφέρει η Λισαβόνα, ενώ παράλληλα επιδίωξαν την προβολή της πληθώρας των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων που συνυπάρχουν και εμπλέκονται εντός του αστικού ιστού.

Αξιοσημείωτη είναι και η συμβολή μιας άλλης κατηγορίας «ξένων» στην κοινωνική διάρθρωση της πόλης και στη σύγχρονη κουλτούρα. Τα τελευταία δέκα χρόνια, η πόλη προσέλκυε όλο και περισσότερους αλλοδαπούς φοιτητές, καθώς και ευρωπαίους καλλιτέχνες, γεγονός που επηρέασε τη σύνθεση των υφιστάμενων πολιτισμικών επιρροών, εκμοντερνίζοντας τες και διευρύνοντας την απήχησή τους. Η κατηγορία αυτών των κατοίκων της πόλης παρουσιάζει άμεση σχέση και με την αστική αναγέννηση των γειτονιών Bairro Alto, Cais do Sodré, Mouraria και Alcantara.

5. Η ΝΥΧΤΑ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΟΝΑΣ - ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΙΩΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

Κατά τη μετακίνηση εντός της πόλης της Λισαβόνας, σχεδόν όλες οι αισθήσεις ενεργοποιούνται, έτσι που οι νοητικές εικόνες, οι αναπαραστάσεις δηλαδή του αστικού τοπίου να αποτελούν τη σύνθεση όλων αυτών των αισθήσεων (Lynch, 1960). Υπό το πρίσμα της νύχτας, η χωρική αντίληψη του χρήστη ενδεχομένως να παραμορφώνει προσλαμβάνουσες εικόνες και να διογκώνει καταστάσεις και νοήματα, έτσι ώστε να παρουσιάζεται μια διαφορετική υποκειμενική εικόνα της πόλης. Κατά συνέπεια, ο νοητικός χάρτης μιας περιοχής που δομεί το ίδιο υποκείμενο δύναται να διαφέρει σε σημεία την ημέρα και τη νύχτα, γεγονός που αξιολογείται ανάλογα με τη φαντασιακή εικόνα, αίσθηση και αντίληψη που έχει για τα επί μέρους σημεία.

Ακολουθώντας τη μεθοδολογική τεχνική της ψυχογεωγραφίας, με εργαλείο την περιπλάνηση και την επιτόπια παρατήρηση και τη ρυθμικολογική προσέγγιση επιχειρείται παρακάτω η ανάλυση του αστικού νυχτερινού τοπίου στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας. Παράλληλα, αξιοποιούνται οι προσωπικές εμπειρίες των νεαρών Λισαβονέζων από τις συνεντεύξεις αλλά και ανεπίσημες μαρτυρίες περαστικών και θαμώνων, καθώς και τα ερωτηματολόγια (βλ. Παράρτημα II) με στόχο την απόδοση της εμπειρίας του νυχτερινού τοπίου στην περιοχή μελέτης. Οι προσωπικές εμπειρίες των χρηστών του αστικού χώρου αναδεικνύουν αξιακούς κώδικες και αντιληπτικά φίλτρα, τα οποία επιτρέπουν τη συγκρότηση διαφορετικών

αφηγήσεων του τόπου και προσδιορισμού της θέσης και της σχέσης τους με το αστικό νυχτερινό τοπίο.

5.1. ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΝΥΧΤΕΡΙΝΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Ο Kevin Lynch (1960,1984), στο έργο του *The Image of the City* (1960) διαπιστώνει πως οι άνθρωποι τείνουν να συγκροτούν νοητικές εικόνες της πόλης βάσει πέντε σχηματισμών του αστικού χώρου: μονοπάτια (paths), όρια (edges), συνοικίες (districts), κόμβοι (nodes) και τοπόσημα (landmarks). Χρησιμοποιώντας την παραπάνω κατηγοριοποίηση κατά Lynch και προσθέτοντας ως περιορισμό τη χρονική διάσταση της νύχτας επιχειρείται σε πρώτο επίπεδο να αποδώσουμε την αστική εικονογραφία του κέντρου της Λισαβόνας αναζητώντας την υφή και το χαρακτήρα των εν λόγω σχηματισμών.

Στην προκείμενη περίπτωση, τα χρονικά όρια της νύχτας προσδιορίζονται κατά προσέγγιση και κάπως αυθαίρετα, με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες της έρευνας. Τα όρια ουσιαστικά της χρονικής περιόδου που ονομάζουμε «βράδυ» και αυτής που ονομάζουμε «νύχτα» είναι αρκετά ασαφή. Εύκολα θα προσδιορίζαμε την έναρξη του βραδιού, αμέσως μόλις πέσει το σκοτάδι μετά τη δύση του ηλίου, ωστόσο η διάρκειά του έως τη στιγμή που «πέφτει η νύχτα» είναι δύσκολο να τοποθετηθεί με ακρίβεια.

Εάν λάβουμε υπόψη μας ότι τα μεσάνυχτα σηματοδοτούν σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης το «μέσο της νύχτας», τότε το βράδυ διαρκεί από την ώρα που θα δύσει ο ήλιος (ανάμεσα στις 19:00-20:00) έως τις 21:00-22:00 και ακολουθεί η έναρξη της νύχτας με διάρκεια έως την αυγή (05:00 με 06:00) ή ξημερώματα. Συνεπώς, για να ξεπεραστεί αυτή η ασάφεια, επιλέχθηκε να σημειωθεί ως αρχή της νύχτας η χρονική περίοδος, η οποία αποτελεί την ώρα εξόδου αρκετού κόσμου και πολλών νέων στην πόλη, δηλαδή στις 22:00. Στη συνέχεια και με βάση τις εμπειρίες διαφορετικών ατόμων επιδιώκεται η σύνθεση νοητικών χαρτών του κέντρου της Λισαβόνας, συνολικά και ξεχωριστά για κάθε γειτονιά.

5.1.1. ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ (PATHS)

Τα μονοπάτια ουσιαστικά περιλαμβάνουν κεντρικές οδούς και άξονες σύνδεσης, στενά (σοκάκια), πεζοδρόμια, γραμμές τραμ, υπόγειες διαβάσεις και περάσματα. Εξυπηρετούν την κίνηση των ανθρώπων και των μέσων μεταφοράς εντός της πόλης και τη μετάβασή τους από την κατοικία και τα επί μέρους σημεία του αστικού χώρου εφόσον τα συνδέουν. Τα μονοπάτια ουσιαστικά αποτελούν από τα βασικά στοιχεία προσανατολισμού εντός του πολεοδομικού ιστού, εφόσον ως κανάλια ρυθμίζουν την κίνηση και εν μέρη την κατεύθυνση του κόσμου.

Παρόλα αυτά, αν και η συχνότητα χρήσης και ο αριθμός χρηστών καθιστούν ένα κανάλι/ μονοπάτι κυρίαρχο στο νοητικό χάρτη των κατοίκων, δε σημαίνει ότι ανταποκρίνεται πάντα και στη βέλτιστη χρονικά, ή πιο ενδιαφέρουσα αισθητικά διαδρομή. Σύμφωνα με τον Gehl (1987), οι διαδρομές και δραστηριότητες των ατόμων αφορούν τις υποχρεωτικές, τις επιλεκτικές και τις κοινωνικές. Ενώ οι υποχρεωτικές είναι προγραμματισμένες και ανεξάρτητες από τις συνθήκες του δημόσιου χώρου, οι επιλεκτικές καθορίζονται από την υφή και την ποιότητά του. Επιπλέον, οι κοινωνικές εξαρτώνται από την ανθρώπινη παρουσία στο δημόσιο χώρο. Η επιλογή των κατοίκων να ακολουθήσουν διαφορετικές διαδρομές από τις συνηθισμένες, πέρα από το γεγονός ότι συνιστά γνωστική διαδικασία της πόλης, επιδρά θετικά και στην ψυχολογία.

Η Λισαβόνα εξαιτίας του πολυεπίπεδου ανάγλυφου της παρουσιάζει πλήθος από οδούς με έντονη κλίση, ελικοειδείς δρόμους και σκάλες. Η ρυμοτομία του ιστορικού κέντρου της πόλης δεν είναι ενιαία, αλλά εναλλάσσεται από άναρχα, δαιδαλώδη στενά σε μια ενδιάμεση κατάσταση, βασισμένη κατά προσέγγιση σε καναβικό σύστημα, ενώ στις πιο πρόσφατα δομημένες περιοχές κυριαρχεί το αυστηρό ιπποδάμιο σύστημα.

Επιπλέον, παρατηρείται διαφορά στο μέγεθος του οικοδομικού τετραγώνου μεταξύ των περιοχών του ιστορικού κέντρου, με τις παλαιότερες συνοικίες που επιβίωσαν από το σεισμό να εμφανίζουν μικρότερα οικοδομικά τετράγωνα και αντίστοιχα τις πιο πρόσφατα ανοικοδομημένες μεγαλύτερα και συχνά ενιαία οικοδομικά τετράγωνα. Κατά ακολουθία, η απόσταση των διασταυρώσεων παρουσιάζει μια διακύμανση μεταξύ των εν λόγω περιοχών. Οι συχνές διασταυρώσεις και η μικρή ιδιοκτησία στις

περιοχές της Alfama, Mouraria, Castelo São Jorge και λιγότερο στο Bairro Alto και τη Bica, διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων και ενισχύουν το αίσθημα της γειτονιάς και της χωρικής συνοχής. Αντίθετα, περιοχές όπως η Baixa, το Chiado και το Cais do Sodré, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερες αποστάσεις μεταξύ διασταυρώσεων, δημιουργούν μια πιο απόμακρη αίσθηση κατά τη διάβασή τους. Η τοπογραφική και ρυμοτομική ετερογένεια οφείλεται στα διαδοχικά χρονικά στάδια σχεδιασμού της πόλης, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω.

Επίσης, ένα πολύ χαρακτηριστικό γνώρισμα των δρόμων είναι το υλικό επίστρωσης, το οποίο αποτελείται από κυβόλιθους, και δίνει μια αίσθηση μεσαιωνικής εποχής στην πόλη, ιδιαίτερα τη νύχτα. Ακόμη, το έντονο ανάγλυφο του εδάφους ευθύνεται για την ισχυρή αίσθηση προοπτικής που αντιλαμβάνεται ο διαβάτης, εφόσον οι ανηφόρες, οι κατηφόρες και οι στροφές των οδών επιτρέπουν τη διεύρυνση του οπτικού πεδίου, ενώ παράλληλα διευκολύνουν τον προσανατολισμό.

Η αίσθηση της προοπτικής επιδρά θετικά στην ψυχολογία του ατόμου εφόσον λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας παρέχοντας τη δυνατότητα εποπτείας του χώρου, καθώς και παρακινεί τη συνέχεια της πορείας του αναδύοντας αίσθημα χαράς και θαυμασμού για το τοπίο. Οι ποιότητα και η αίσθηση ενός δρόμου που αποτυπώνεται στο νοητικό χάρτη κάθε χρήστη εξαρτάται από τη γεωγραφική θέση και την κεντρικότητα του δρόμου, καθώς και από τις δραστηριότητες και χρήσεις που συγκεντρώνει.

Επιπλέον, από πολεοδομική άποψη, στο ιστορικό κέντρο της πόλης ευνοείται η επιλογή διαφορετικών διαδρομών, για τον ίδιο προορισμό. Εξαιτίας του γεγονότος ότι η πόλη είναι χτισμένη σε λόφους, πολλοί δρόμοι ακολουθούν κυκλικό σχήμα με αποτέλεσμα όποια κατεύθυνση και να ακολουθήσει κάποιος να καταλήξει στο ίδιο σημείο. Επιπλέον, υφίστανται μονοπάτια που στην πορεία εμφανίζουν διακλαδώσεις, οι οποίες συναντώνται ξανά παρακάτω ή το σημείο απόληξής τους (κόμβοι) είναι κοινό. Έτσι, οι επιλεκτικές διαδρομές υπερτερούν συχνά των υποχρεωτικών, ακόμη κι αν ο διαβάτης έχει συγκεκριμένο προορισμό. Τη νύχτα ιδιαίτερα, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ύπαρξη ή απουσία φωτισμού και κινητικότητας.

5.1.2. ΟΡΙΑ (EDGES)

Τα όρια ή άκρες, αφορούν κυρίως τμήματα και στοιχεία του χώρου, τα οποία λειτουργούν στην αντίληψη του χρήστη του χώρου ως εμπόδια στην διαδρομή του, διαπερατά ή όχι. Επίσης, τα όρια διαχωρίζουν μια ενιαία χωρική κατάσταση από μια άλλη σηματοδοτώντας την αλλαγή στον περιβάλλοντα χώρο. Μπορεί να είναι φυσικά στοιχεία, όπως ποτάμια, ρυάκια, συστάδες δέντρων, η τεχνητά στοιχεία, όπως τοίχοι και σιδηροδρομικές γραμμές.

Στην περιοχή μελέτης συναντά κανείς ένα πλήθος ορίων, τα οποία διευκολύνουν την νοητική απεικόνιση της πόλης και ταυτόχρονα τον προσανατολισμό εντός της. Τη νύχτα, στον προσδιορισμό των ορίων συμβάλλει ο φωτισμός του δρόμου, αφού επιτρέπει στους διαβάτες την οριοθέτηση μιας περιοχής φωτισμένης από μια σκοτεινή, η οποία λειτουργεί ως νοητικό εμπόδιο. Παράλληλα, χαρακτηριστικό όριο της πόλης αποτελεί ο ποταμός Τάγος, αφού τα περάσματα στην απέναντι πλευρά από την ξηρά είναι μόνο οι δυο γέφυρες, οι οποίες βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση μεταξύ τους και εκτός ορίων του ιστορικού κέντρου. Ωστόσο, η επαφή με το υδάτινο στοιχείο είναι άμεση, λόγω της ομαλής μετάβασης που επιτρέπουν τα κεκλιμένα επίπεδα ανά σημεία του παραλιακού μετώπου.

Ακόμη, η ενιαία πρόσοψη των κτιρίων κατά μήκος της οδού Rua dos Bacalhoeiros και της συνέχειάς της Rua Cais de Santarém, αποτελεί ένα είδος εμποδίου και ουσιαστικά τμήμα του εναπομείναντος τείχους Cerca Moura. Η συνεχής έκταση των κτιρίων που διακόπτεται σε λίγα σημεία από στοές με ανηφορικές στενές διόδους σηματοδοτεί το όριο της παλιάς πόλης και επιτρέπει την είσοδο στη γειτονιά της Alfama. Επιπρόσθετα, χαρακτηριστικό όριο και περισσότερο εμπόδιο, συνιστούν οι σιδηροδρομικές γραμμές στην περιοχή Cais do Sodré, οι οποίες διακόπτουν τη ροή της κίνησης από το βόρειο τμήμα της περιοχής προς το παραλιακό μέτωπο, με τις επαναχρησιμοποιημένες αποθήκες, οι οποίες λειτουργούν ως κέντρα διασκέδασης.

Τέλος, όρια μπορούν να θεωρηθούν και τα κιγκλιδώματα που απαντώνται σε πλατώματα ή πλευρικά των δρόμων, σε διάσπαρτα σημεία της πόλης με εντονότερο ανάγλυφο, όπως Alfama, Mouraria και Bairro Alto, και τα οποία σηματοδοτούν αλλαγή επιπέδου. Στη μικρότερη κλίμακα αναφοράς, όπως του δημόσιου χώρου μιας

πλατείας ή ενός miradouro, παρατηρείτε πως όριο ή άκρη θεωρούνται τα κατώφλια των κτηρίων που περικλείουν την πλατεία, τα πεζούλια και τα σκαλοπάτια, τα κάγκελα και οι «γωνίες» του δημόσιου χώρου, οι οποίες επιτρέπουν τη στάση, όσο και μια βελτιωμένη οπτική -εποπτεία του γύρω χώρου.

5.1.3. ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ (DISTRICTS)

Οι περιοχές ή συνοικίες, αφορούν χωρικές ενότητες, οι οποίες παρουσιάζουν ορισμένη εσωτερική ομοιογένεια, στο βαθμό που τις καθιστά αναγνωρίσιμες ως χωρικά σύνολα. Τα διακριτά στοιχεία κάθε περιοχής αφορούν σύνολα στοιχείων, όπως την αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων, την τοπογραφία, τη ρυμοτομία και την πολεοδομική οργάνωση, τις συμβολικές λεπτομέρειες, τις χρήσεις γης και τις δραστηριότητες, τους κατοίκους, την ποιότητα του αστικού χώρου. Οι αστικές συνέχεις και τα ενιαία concept που εξασφαλίζουν στο μυαλό του χρήστη, οι συνοικίες, συμβάλλουν στο γενικότερο προσανατολισμό του εντός του αστικού ιστού. Ωστόσο, συχνά γειτνιάζουσες περιοχές περιλαμβάνουν κοινά στοιχεία, με αποτέλεσμα ο μεταξύ τους διαχωρισμός να μην καθίσταται διακριτός. Κάτι τέτοιο συμβαίνει με τα διοικητικά όρια μιας περιοχής, τα οποία σχετικά σπάνια συνάδουν με τα φυσικά διακριτά της όρια. Συνεπώς, η παραπλανητική αίσθηση του χρήστη ότι παραμένει στην ίδια περιοχή, λόγω της θεματικής συνέχειας που αντιλαμβάνεται, ιδιαίτερα τη νύχτα, όταν η ορατότητα είναι μειωμένη, μεταβάλλει το νοητικό χάρτη της πόλης.

Στη Λισαβόνα, η πλειονότητα των χρηστών του ιστορικού κέντρου τη νύχτα, ξεχωρίζει εννέα συνοικίες, με βάση διαφορετικά κριτήρια. Οι τρεις αφορούν και τις κατεξοχήν περιοχές όπου συγκεντρώνεται η έντονη νυχτερινή ζωή, Bairro Alto, Bica και Cais do Sodré, ενώ οι άλλες τέσσερις, Mouraria, Castelo, Alfama και Anjos αντιπροσωπεύουν ένα συνδυασμό νυχτερινής περιπλάνησης, εναλλακτικής διασκέδασης και περιθωριακής κουλτούρας. Οι δυο τελευταίες, Chiado και Baixa λειτουργούν περισσότερο ως μεταβατικές περιοχές τη νύχτα, αφού εξυπηρετούν περισσότερο τη μετάβαση των διαβατών από και προς τις υπόλοιπες περιοχές. Οι περιοχές αυτές, τη νύχτα παρουσιάζουν ρευστότητα ως προς τον προσδιορισμό τους

από τους χρήστες. Ο νοητικός χάρτης του καθενός εμπεριέχει ή αποκλείει χωρικά στοιχεία, ανάλογα με το βαθμό επισκεψιμότητας και το προσωπικό βίωμα.

Έτσι, το αστικό σύμπλεγμα που συμβολίζει το Bairro Alto για τους περισσότερους περιορίζεται σε πέντε κάθετες και παράλληλες μεταξύ τους οδούς, οι οποίες συγκεντρώνουν τα μπαρ με τις πολύχρωμες επιγραφές και το θόρυβο της νυχτερινής ζωής. Το ίδιο περίπου συμβαίνει και με τις επόμενες δυο περιοχές στα νότια του Bairro Alto με κατεύθυνση το ποτάμι, που συνορεύουν μεταξύ τους. Η Bica, εύκολα συγχέεται ως τμήμα του Bairro, εφόσον τις χωρίζει ένας δρόμος, ενώ το μοτίβο της έντονης νυχτερινής ζωής και η πολεοδομική μορφή δε διαφοροποιούνται ιδιαίτερα. Το Cais do Sodré είναι ευκολότερα διακριτό, τόσο εξαιτίας της τοπογραφίας του, αφού προσεγγίζει σταδιακά το επίπεδο του ποταμού, όσο και λόγω της συσχέτισής του με τον επιβατικό σταθμό των τρένων.

Στην ανατολική πλευρά του ιστορικού κέντρου, ακολουθώντας τη διαδρομή κατά μήκος του ποταμού, προσεγγίζεται η περιοχή Sé και Alfama. Οι δύο αυτές περιοχές συγχέονται μεταξύ τους εξαιτίας τόσο χωρικής εγγύτητας, όσο και της ενιαίας δομής και ατμόσφαιρας. Η Alfama ξεχωρίζει ως ενιαίο σύνολο από την άναρχη πυκνή δόμηση με τα δαιδαλώδη στενά και τα χαμηλά κτίρια. Ωστόσο, η περιοχή εξυπηρετεί κατά βάση την αμιγή κατοικία με αποτέλεσμα τα «σημάδια» ενός διαβάτη να είναι ελάχιστα, στο σημείο που η αποσπασματική εικόνα της περιοχής καθιστά εύκολο τον αποπροσανατολισμό εντός των πολυάριθμων, ανισόπεδων στενών τη νύχτα.

Προχωρώντας στα βόρεια, πέραν του ότι αλλάζει το ανάγλυφο του εδάφους, ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο αλλαγής περιοχής, είναι η σπειροειδής μορφή του πολεοδομικού τμήματος, που προμηνύει την είσοδο στην περιοχή του κάστρου São Jorge. Στην άλλη πλευρά του λόφου, μια ακόμη περιοχή, το «αντίπαλο δέος» της Alfama, απλώνεται στην πλαγιά. Η περιοχή της Mouraria, η οποία ξεχωρίζει στο μυαλό του διαβάτη τόσο για την επίσης άναρχη δομή της, με τα πολυπληθή στενά δρομάκια και σκάλες, όσο κι εξαιτίας της πολυπολιτισμικής της ταυτότητας, ευδιάκριτης τόσο από τον κόσμο που κυκλοφορεί στη γειτονιά, όσο και από τα σύμβολα στα κτίρια, όπως ταμπέλες και σημαίες, που δηλώνουν εθνική ταυτότητα. Τέλος, το Anjos, ως συνέχεια της Mouraria, διοικητικά καλύπτει μεγάλη έκταση, η οποία ξεπερνάει τα όρια του ιστορικού κέντρου της πόλης. Ωστόσο, το τμήμα του, που υπεισέρχεται στα όρια με το ιστορικό κομμάτι, αποτελεί σήμερα περιοχή

κατοικίας φοιτητών και νέων εργαζόμενων και ανάδυσης εναλλακτικής κουλτούρας, ενώ διακρίνεται από την κεντρική λεωφόρο Avenida Almirante Reis, η οποία το διαπερνά, καθώς και από το σταθμό του μετρό «Anjos».

5.1.4. ΚΟΜΒΟΙ (NODES)

Οι κόμβοι αποτελούν στρατηγικά σημεία εντός της πόλης, τμήματα δημόσιου χώρου, τα οποία λειτουργούν ως «αντλίες» κίνησης, εφόσον σηματοδοτούν σημεία εκκίνησης είτε σημεία προορισμού. Οι κόμβοι, είναι ευδιάκριτα σημεία εντός του αστικού χώρου, τα οποία λειτουργούν και ως πόλοι έλξης ή χώροι συγκέντρωσης. Γενικότερα, ως κόμβος μπορεί να χαρακτηριστεί ακόμη κι ένα οποιοδήποτε σημείο που ευνοεί την στάση, δηλαδή την προσωρινή παύση της κίνησης.

Τέτοια σημεία εντός της πόλης σύμφωνα με τον Lynch (1960) χαρακτηρίζονται διασταυρώσεις δρόμων, κυκλοφοριακοί δακτύλιοι, πλατείες, πλατώματα, ακόμη και γωνίες σε δρόμους όπου ευνοείται η συνάθροιση. Η λειτουργία των κόμβων στην αστική απεικόνιση του χρήστη της πόλης, αποτελεί την πρωταρχική ίσως διαδικασία σύνθεσης των νοητικών χαρτών. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της εκτενέστερης χρονικά παραμονής του διαβάτη σε αυτούς, αφού είναι συνυφασμένοι με τη στάση, συνεπώς με την προσεκτικότερη παρατήρηση του χώρου, επιτρέποντας την ευκολότερη απομνημόνευσή τους.

Στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας απαντώνται ποικίλοι κόμβοι ως προς τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, το μέγεθος και το βαθμό συγκέντρωσης κόσμου, με το δημόσιο χώρο της πλατείας και των παρατηρητηρίων (miradouros) σε κυρίαρχο ρόλο. Για παράδειγμα, η πλατεία Rossio αποτελεί βασικό κόμβο μετάβασης προς το βόρειο νέο τμήμα της πόλης και προς το σιδηροδρομικό σταθμό Restauradores, ενώ συγκεντρώνει μικρές καφετέριες και εστιατόρια περιμετρικά της. Επίσης, η Praça Figueira, η οποία αποτελεί κόμβο μετάβασης από την περιοχή Baixa στο βορειοανατολικό τμήμα του ιστορικού κέντρου. Τις απογευματινές ώρες έλκει νέο κόσμο που δραστηριοποιείται στο σκέιτμπορντ, ενώ ειδικά τη νύχτα συγκεντρώνει συχνά άστεγους και μικροεμπόρους ουσιών.

Επιπλέον, η Martim Moniz συνιστά ένα διακριτό κόμβο, λόγω του μεγέθους της αλλά κι επειδή συγκεντρώνει τα κίσκια με την πολυεθνική κουζίνα, ενώ παράλληλα αποτελεί και σημείο πραγματοποίησης διαφόρων κοινωνικοπολιτικών συγκεντρώσεων και πολιτιστικών εκδηλώσεων. Παρόμοιο ρόλο κατέχει και η πλατεία Largo do Intendente, η οποία φιλοξενεί πολυάριθμες πολιτικές συγκεντρώσεις, μουσικές συναυλίες και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Ακόμη, η Praça do Comercio ως η κεντρικότερη και μνημειακή πλατεία σε επαφή με το ποτάμι αποτελεί γνωστό κόμβο που επιτρέπει τη σύνδεση με το παραλιακό μέτωπο, ενώ και αυτή φιλοξενεί ένα πλήθος πολιτιστικών εκδηλώσεων και συναυλιών μεγάλης κλίμακας.

Στην περιοχή Cais do Sodré διακριτός κόμβος είναι η μικρή κυκλική πλατεία Praça Duque da Terceira στη διασταύρωση τριών κεντρικών δρόμων, η οποία εξυπηρετεί ως ισόπεδος κυκλικός κόμβος και διευκολύνει την κυκλοφορία. Επίσης, η πλατεία Largo de Camões, στο Bairro Alto παρά το μικρό της μέγεθος, τοποθετείται σε κομβικό σημείο και συγκεντρώνει κόσμο καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, καθώς και αποτελεί πλέον βασικό σημείο πολιτικών συγκεντρώσεων. Ως κόμβοι χαρακτηρίζονται και οι σταθμοί τρένων και μετρό, με πιο ευδιάκριτους για το χρήστη το σταθμό τρένων και πλοίων στο Cais do Sodré, το σταθμό του μετρό Baixa/Chiado καθώς και τους σταθμούς του μετρό Martim Moniz και Intendente.

Τέλος, μικρότεροι κόμβοι, με αυξημένη συγκέντρωση ημέρα και νύχτα συνιστούν τα πολυάριθμα *miradouros* στη Mouraria, την Alfama και το Bairro Alto, τα οποία προσφέρουν θέα προς ποικίλα τμήματα της πόλης. Η προνομιακή θέση των δημόσιων αυτών χώρων, ιδιαίτερα τη νύχτα, που προσφέρουν πανοραμική θέα στο ποτάμι και στην απέναντι όχθη ή σε άλλα φωτισμένα σημεία της πόλης, προσφέρει μια διαφορετική εμπειρία, εφόσον ο συνδυασμός της εποπτείας του χώρου από ανώτερο επίπεδο σε συνδυασμό με το χαρακτηριστικό φωτισμό της πόλης, δημιουργεί μια θεατρικότητα και εντείνει την απόλαυση του τοπίου. Ταυτόχρονα, η μικρή κλίμακα της πλειοψηφίας των *miradouro* διευκολύνει την επικοινωνία και έλκει ανθρώπινες δραστηριότητες, όπως αυθόρμητες συγκεντρώσεις, ερασιτεχνικές performance από μουσικούς και χορευτές. Τα *miradouros* με ιδιαίτερη προσέλευση τη νύχτα εντοπίζονται στο Bairro Alto και στην Alfama.

5.1.5. *ΤΟΠΟΣΗΜΑ (LANDMARKS)*

Τα τοπόσημα, αποτελούν σημεία ιδιαίτερα ξεχωριστά εντός του αστικού συμπλέγματος, εφόσον η συμβολική τους διάσταση υπερισχύει, ενώ όσον αφορά πιο σύγχρονες κατασκευές, η συμβολική αυτή διάσταση είναι αυτοσκοπός. Τα τοπόσημα, συνήθως είναι τοποθετημένα σε σημεία του χώρου, έτσι ώστε να είναι εύκολα διακριτά από μακριά και από πολλαπλές οπτικές γωνίες. Επιπλέον, ένα κατεξοχήν γνώρισμά τους είναι η διαφοροποίηση από το περιβάλλον τους, δηλαδή η ανομοιομορφία που παρουσιάζουν σε σχέση με τα υπόλοιπα χωρικά στοιχεία που τα περιτριγυρίζουν. Το μέγεθος που τα χαρακτηρίζει μπορεί να ποικίλει, όπως και η μορφή τους.

Για παράδειγμα, τοπόσημα είναι απομονωμένοι πύργοι, αψίδες, αρχαία κτίρια, λόφοι κλπ. Ως τοπόσημο επίσης δύναται να εννοηθεί οποιοδήποτε υλικό σημείο, το οποίο μαγνητίζει την προσοχή του διαβάτη και συνεπώς αποτυπώνεται στη μνήμη του, σηματοδοτώντας ένα τμήμα στο νοητικό χάρτη της πόλης και διευκολύνοντας τον προσανατολισμό του. Έτσι, τοπόσημο για κάποιον μπορεί να αποτελεί ένα ερειπωμένο σπίτι σε μια γωνία, ανάμεσα σε άλλα κατοικημένα.

Γενικότερα, όσο δεινός γνώστης μιας πόλης είναι κάποιος, τόσο πολλαπλάσια είναι και τα σημεία της, που αποτελούν τοπόσημα για αυτόν. Ταυτόχρονα, όσο δεινός παρατηρητής είναι ένας διαβάτης, τόσο περισσότερα σύμβολα αναγνωρίζει γύρω του, με αποτέλεσμα και σε αυτή την περίπτωση να πολλαπλασιάζονται τα τοπόσημα στο νοητικό του χάρτη. Τη νύχτα, τοπόσημα, με συμβολική σημασία για την πόλη φωτίζονται, υπογραμμίζοντας τη συμβολική τους αξία και εφιστώντας την προσοχή του περαστικού είτε τα προσπερνά είτε τα αντικρίζει από απόσταση.

Η Λισαβόνα, με το ιστορικό της κέντρο χτισμένο επάνω σε λόφους, επιτρέπει την οπτική επαφή με πολλαπλά τοπόσημα ταυτόχρονα. Τα κυρίαρχα στη νοητική απεικόνιση της πόλης, αρχικά σχετίζονται με το μέγεθος. Το κάστρο São Jorge αποτελεί ένα ευδιάκριτο τοπόσημο, τοποθετημένο στην κορυφή του ομώνυμου λόφου, συμβολίζοντας την εποχή της μαυριτανικής κυριαρχίας στην περιοχή, ενώ τη νύχτα φωτίζεται με πολύχρωμους προβολείς, δίνοντας μια αίσθηση χολιγουντιανής εικόνας παρά επιβλητικής αυστηρότητας. Επίσης, τοπόσημο αποτελεί τόσο η αψίδα Arco da Rua Augusta στο τέλος του ομώνυμου δρόμου, η οποία σηματοδοτεί την

είσοδο στην πλατεία Εμπορίου (Praça do Comercio), όσο και το άγαλμα στο κέντρο της πλατείας, του βασιλιά Dom José I.

Ακόμη, η κατασκευή elevador de Santa Justa, το ασανσέρ που υψώνεται επιβλητικά στην περιοχή της Baixa και τη συνδέει με την πλατεία Largo do Carmo στην άνω πόλη (Bairro Alto), αποτελεί τοπόσημο, που ξεχωρίζει και τη νύχτα από μακριά. Φημισμένο τοπόσημο είναι και ο καθεδρικός ναός της Λισαβόνας (Sé de Lisboa), που προσελκύει χιλιάδες τουρίστες, ενώ τη νύχτα στα σκαλοπάτια του μαζεύονται παρέες νέων. Επιπλέον, ένα ξεχωριστό τοπόσημο τόσο λόγω μεγέθους και μορφής όσο και συμβολικής σημασίας είναι το Πάνθεον (Panteão Nacional) στη συνοικία Alfama. Στο Εθνικό Πάνθεον, κείτονται οι σωροί σημαντικών ιστορικών προσώπων της πόλης, ενώ δίπλα ακριβώς λαμβάνει χώρα το πασίγνωστο υπαίθριο παζάρι Feira da Ladra, όπου μπορεί να βρει κανείς μια ευρύτατη γκάμα αντικειμένων και εξαρτημάτων, καθώς και πολλές αντίκες. Ακόμη, σημείο αναφοράς αποτελεί το κτίριο του σταθμού των τρένων Rossio, μεταξύ της ομώνυμης πλατείας και της πλατείας Restauradores, παλαιότερα γνωστό ως Κεντρικός Σταθμός, με την ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ρομαντικού ρυθμού πρόσοψή του, η οποία φωτίζεται τη νύχτα τονίζοντας την γοητευτική αισθητική του κτιρίου.

Μικρότερου μεγέθους τοπόσημα, αποτελούν οι δυο κολώνες στο ποτάμι, στο miradouro Cais das Colunas, οι οποίες μοιάζουν να προεξέχουν από το νερό αποκομμένες από τη στεριά, ενώ στην πραγματικότητα αποτελούν την απόληξη των κλιμάκων που βυθίζονται σταδιακά στο νερό, σύμβολο της εισόδου του παλαιότερα εμπορικού λιμανιού. Τοπόσημο με καθαρά συμβολική έννοια της προβεβλημένης ταυτότητας της πόλης, αποτελεί η μνημειακή επιγραφή στη μικρή πλατεία Largo São Domingos, με τη φράση «Λισαβόνα, η πόλη της ανοχής» σε διάφορες παγκόσμιες γλώσσες. Στο σημείο αυτό συγκεντρώνονται συχνά άστεγοι, εξαθλιωμένοι μικροπωλητές καθώς και νέοι με skateboards, ενώ αποτελεί επίσης τυπικό σημείο πολιτικών συγκεντρώσεων.

Ένα άλλο σημείο αναφοράς στην πόλη, ιδιαίτερα τη νύχτα, θεωρείται το ανακαινισμένο μπαρ, πρώην οίκος ανοχής, Pensão Amor, στην περιοχή Cais do Sodré, σύμβολο της vintage νυχτερινής ατμόσφαιρας. Επιπρόσθετα, σημεία αναφοράς με συμβολικό και εμπορικό χαρακτήρα θεωρούνται και το εμπορικό κέντρο Armazéns do Chiado, χτισμένο το 1894, το οποίο καταστράφηκε από την

πυρκαγιά του 1988 και ανοικοδομήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '90, καθώς και το ιστορικό καφέ «A Brasileira», με το άγαλμα του γνωστού μποέμ συγγραφέα και ποιητή Fernando Pessoa μπροστά στην είσοδό του.

Παρακάτω αποδίδεται ο αντιληπτικός χάρτης του ιστορικού κέντρου με βάση τα γνωστικά στοιχεία του χώρου που επαναλαμβάνονταν κατά εξακολούθηση μεταξύ των ερωτηθέντων.

Χάρτης 5.1.1.: Νοητικός-γνωστικός, νυχτερινός χάρτης του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

5.2. ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΥΦΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗ ΝΥΧΤΑ

Όπως προέκυψε από την επιτόπια παρατήρηση, καθοριστική επίδραση στη χωρική εμπειρία, και ιδιαίτερα τη νύχτα, συντελούν επιπλέον στοιχεία του αστικού δημόσιου χώρου, πέραν των γνωστικών στοιχείων κατά Lynch. Τόσο η χωρική κλίμακα, όσο και το εύρος του οπτικού πεδίου, οι υψομετρικές διαφορές, ο φωτισμός, καθώς βέβαια και η παρουσία (ή απουσία) των άλλων, διαπλέκουν την ανθρώπινη δραστηριότητα και εμπειρία στο δημόσιο χώρο και τον αστικό ιστό της πόλης.

Με βάση τα δώδεκα κριτήρια αξιολόγησης της ποιότητας του δημόσιου χώρου όπως αναφέρθηκαν στο Κεφάλαιο 3.2.2. θα αναλυθεί ο δημόσιος χώρος του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας. Από τη στιγμή που η έρευνα επικεντρώνεται στη νύχτα θα εξετασθούν τα περισσότερα κριτήρια, ωστόσο ορισμένα επιλεκτικά θα παραλειφθούν ή συγχωνευθούν μεταξύ τους.

5.2.1. ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Σε περιοχές εμπορίου, υπηρεσιών και πυκνοκατοικημένες περιοχές, καθώς και στο μεγαλύτερο τμήμα του ιστορικού κέντρου έχει εφαρμοστεί ζώνη ήπιας κυκλοφορίας (Rede de Mobilidade Suave). Συγκεκριμένα, σε περιοχές με μικτές χρήσεις, όπως το ιστορικό κέντρο, προτεραιότητα δίνεται σε μη μηχανοκίνητα μέσα και πεζούς, ενώ το μέγιστο όριο ταχύτητας των οχημάτων είναι 20 χλμ/ώρα. Η εν λόγω ρύθμιση λειτουργεί προς όφελος των πεζών και των ποδηλατών, ευνοώντας παράλληλα την προτίμηση των ΜΜΜ (μετρό και τραμ κυρίως). Επιπλέον, το ιστορικό κέντρο της πόλης διασχίζεται αρκετά εύκολα με τα πόδια εφόσον οι χρονοαποστάσεις είναι μικρές (μέσος όρος 15') αν και το ανάγλυφο του εδάφους αυξάνει το βαθμό δυσκολίας. Ένα επιπλέον μειονέκτημα αφορά το μήκος πεζοδρομίων, το οποίο στις παλιότερες περιοχές (Bairro Alto, Alfama, Mouraria, Castelo) είναι πολύ στενό μη επιτρέποντας τη διέλευση δυο ανθρώπων ταυτόχρονα.

Εικόνα 5.2.1.1.: Εμπόδια διέλευσης οχημάτων, εκτός ιδιοκτησίας κατοίκων ή εργαζόμενων της περιοχής.

Πηγή: προσωπικό αρχείο (2015), ίδια επεξεργασία

Η κυκλοφορία εντός του ιστορικού κέντρου με τα πόδια ή με ποδήλατο, λόγω μειωμένης ταχύτητας, αυξάνει το χρόνο παρατήρησης του αστικού περιβάλλοντος με αποτέλεσμα, τη βέλτιστη αποτύπωση της αστικής εικόνας καθώς και την πιο ουσιαστική κατανόηση και αίσθηση του αστικού χώρου. Επιπρόσθετα, η νυχτερινή περιπλάνηση στο ιστορικό κέντρο προσφέρει μια ενδιαφέρουσα εναλλαγή ποιοτήτων και επιπέδων της πορείας, (σκάλες, ανηφόρες, στροφές, διακλαδώσεις, στοές). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα μέγιστα ύψη των κτιρίων που δεν ξεπερνούν τους τέσσερις ορόφους, επιτρέποντας την οπτική επαφή με τον ουρανό (στο ύψος των ματιών του διαβάτη), καθώς και τη διέλευση του αέρα δεν καθιστά τη διαδρομή ασφυκτική.

Ο αστικός φωτισμός μάλιστα, με τις σκιές, τα σκοτεινά και φωτεινά σημεία κατά μήκος του δρόμου και στις προσόψεις των κτιρίων συμβάλλει στην επιθυμία για περεταίρω εξερεύνηση. Επίσης, τα προσφερόμενα σημεία ενδιαφέροντος όπως πλατείες, miradouro, μνημεία, γωνίες με ανθρώπινη παρουσία και δράση λειτουργούν καθοριστικά στην ψυχολογία του διαβάτη, ωθώντας την παράταση της πορείας ή την παρέκκλιση αυτής, σαν ένα παιχνίδι ανακάλυψης.

5.2.2. ΒΙΑ - ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Σήμερα στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας τα φαινόμενα βίας έχουν ελαχιστοποιηθεί σε σχέση με μερικά χρόνια πριν. Η μεγαλύτερη αλλαγή εμφανίζεται στην περιοχή Cais do Sodré όπου μέχρι και πριν τρεις δεκαετίες αποτελούσε υποβαθμισμένη ζώνη του λιμανιού, με αυξημένο εμπόριο ναρκωτικών, πορνεία και εγκληματική δραστηριότητα. Ωστόσο, ύστερα από την αστική ανάπλαση που έχει υποστεί, αποτελεί την πιο πολυσύχναστη περιοχή, με έντονη νυχτερινή ζωή, γεγονός που την καθιστά ασφαλή.

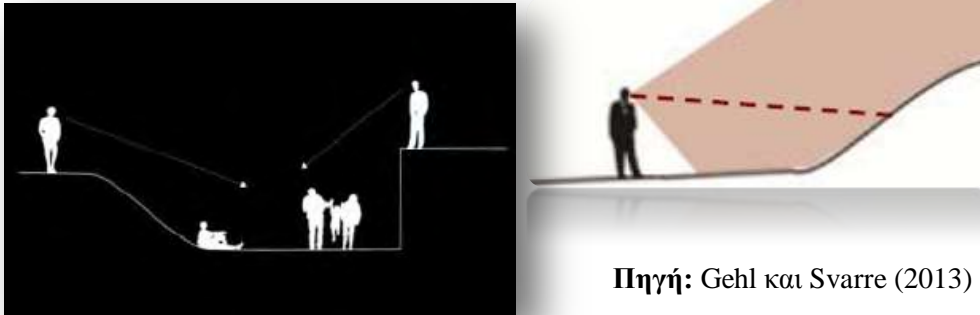
Το Bairro Alto επίσης ως κατά βάση νυχτερινός προορισμός, παρουσιάζει έντονη ζωή ημέρα και νύχτα. Τα κρούσματα βίας που έχουν καταγραφεί τα τελευταία δυο χρόνια προέρχονται από υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ των θαμώνων ή από ορισμένες «συμμορίες» νέων, η δραστηριότητα των οποίων περιορίζεται στις «μικροληστείες» περαστικών.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες περιοχές, ο βαθμός επικινδυνότητας εξαρτάται από την κεντρικότητα και τις χρήσεις. Η Baixa και το Chiado αν δεν έχουν ιδιαίτερη κίνηση τη νύχτα, ωστόσο ως οι πιο κεντρικές περιοχές είναι έντονα φωταγωγημένες και η ρυμοτομία τους επιτρέπει την καλή ορατότητα του πεζού. Οι περιοχές Alfama και Castelo, παρουσιάζουν επίσης χαμηλότερα επίπεδα νυχτερινής ζωής μιας και αποτελούν πιο «οικογενειακές» περιοχές, με αυξημένη τη χρήση της κατοικίας. Ωστόσο, ο επαρκής φωτισμός τους με εξαίρεση ελάχιστα στενά δρομάκια και κλίμακες, η άμεση επαφή των κτιρίων με το δημόσιο χώρο και οι πιο στενοί δεσμοί της γειτονιάς τις καθιστούν επίσης ασφαλείς.

Η Mouraria από την άλλη, ως πρώην περιοχή γκέτο, αποτελεί ακόμη μια αμφιλεγόμενη γειτονιά ως προς την ασφάλεια, κυρίως τη νύχτα. Αν και τα τελευταία πέντε χρόνια σταδιακά υπόκειται σε μια διαδικασία εξευγενισμού με αυξημένη συμμετοχή των κατοίκων της, ως ένα βαθμό οι διενέξεις λόγω φυλετικών διαφορών και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο της πλειοψηφίας του πληθυσμού της, διατηρούν αυξημένες τις πιθανότητες εγκληματικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, το εμπόριο ναρκωτικών και η πορνεία αν και παρασκηνιακά διατηρούνται ακόμη εντός της περιοχής. Παρ' όλα αυτά και πάλι τα επίπεδα βίας σε σύγκριση με παλαιότερες περιόδους είναι ελάχιστα, με χαρακτηριστική περίπτωση την οδό R. Do Benfornoso, η οποία μέχρι και πέντε χρόνια πριν ήταν αδύνατο να τη διασχίσει κάποιος ανενόχλητος (Pereira B., 2015-συνέντευξη).

5.2.3. ΟΠΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί επανειλημμένα, η μορφολογία του εδάφους και ο προσανατολισμός της πόλης επιτρέπουν πολλαπλές οπτικές φυγές από διαφορετικά σημεία της πόλης. Το γεγονός αυτό ενισχύει τόσο το αίσθημα ασφάλειας στο διαβάτη, αφού του επιτρέπει την εποπτεία του χώρου και ταυτόχρονα καθιστά το τοπίο ελκυστικό. Συγκεκριμένα, ο προσανατολισμός σε σχέση με τις οπτικές φυγές στην πόλη και τις θεάσεις του πλήθους ή ενδεχόμενων υπαίθριων δραστηριοτήτων, πολλαπλασιάζει τις ευκαιρίες για επικοινωνία και επαφή.

Εικόνα 5.2.3.1.: Ακτίνα ορατότητας και οπτικό πεδίο

Πηγή: Gehl και Svarre (2013)

Τα πολλαπλά επίπεδα διάταξης του αστικού σκηνικού στις πλαγιές και κορυφές των λόφων, σαν θεατρικές σκηνές, στις οποίες διαδραματίζεται μια διαφορετική πράξη, επιτρέπουν τον εντοπισμό των εναλλασσόμενων καταστάσεων από μια πληθώρα σημείων της πόλης.

Εικόνα 5.2.3.2.: Miradouro S. Pedro de Alcântara και (δεξιά) miradouro Portas do Sol

Πηγή: fuienovoltar.com και goLisbon

Τα miradouros για παράδειγμα, αν και πολλά από αυτά κρυμμένα στον πυκνό αστικό ιστό των περιοχών Alfama, Mouraria και Castelo, επιτρέπουν την οπτική πρόσβαση σε ένα ευρύ πεδίο της πόλης. Επιπλέον, η προοπτική που εξασφαλίζει το ανάγλυφο του εδάφους με τις ανηφόρες και κατηφόρες, όσο και η πολεοδομία με τις διασταυρώσεις οδών, αποτελεί στοιχείο άνεσης του διαβάτη, επιτρέποντάς του την αξιολόγηση της πορείας του και ευνοώντας το αίσθημα οικειότητας με το χώρο.

Ωστόσο, κατά τόπους στις περιοχές Bairro Alto, Principe Real, Castelo και Mouraria εντοπίζονται περιτοιχισμένες ιδιοκτησίες με αρκετά ψηλό τοίχο, εμποδίζοντας την οπτική επαφή του διερχόμενου με το εσωτερικό του οικοπέδου.

Εικόνα 5.2.3.3.: Θέα από miradouro Senhora do Monte

Πηγή: Trindade N. (2013)

5.2.4. ΑΣΤΙΚΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΣ

Η αίσθηση της πόλης τη νύχτα διαφέρει σημαντικά από την ημέρα εξαιτίας του αστικού φωτισμού. Τόσο η αρχιτεκτονική (κτίρια, ιστορικά μνημεία) όσο και ο δημόσιος χώρος φέρουν συμβολικές αξίες και αισθητικά νοήματα, τα οποία με το φως ως εργαλείο αστικού σχεδιασμού τονίζονται και αναδεικνύονται, είτε υποσκελίζονται στην απουσία του. Επιπλέον, η παρουσία φωτισμού, σε οδούς, μονοπάτια, πλατείες και κτίρια, προσδίδει μια αίσθηση ασφάλειας στο διαβάτη, ενώ ταυτόχρονα διευκολύνει τη νοητική απεικόνιση και σηματοδότηση του χώρου.

Επιπρόσθετα, η ποιότητα του φωτισμού του δημόσιου χώρου ελκύει ή αντίθετα λειτουργεί απωθητικά σε σχέση με την παραμονή του περαστικού στο εν λόγω σημείο τη νύχτα. Ουσιαστικά, ο αστικός φωτισμός καθορίζει την εικόνα και την εμπειρία της πόλης τη νύχτα, εφόσον λειτουργεί ως έμμεσος οδηγός και σκηνογράφος ταυτόχρονα, ικανός «να μετατρέπει την απλή διάσχιση ενός τοπίου, σε

εναλλαγές ζωνών στις οποίες ο καθένας μπορεί να συμπεριφέρεται με διαφορετικούς τρόπους» (Mbembe και Nuttall, 2004, όπως αναφέρεται στο Rink, 2013).

Στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας, αποτελεί αξιόλογο παράδειγμα νυχτερινού αστικού φωτισμού, εφόσον έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην αισθητική του. Τόσο οι παραδοσιακοί φανοί σε πεζοδρόμια και προσόψεις κτιρίων, όσο και ο πιο σύγχρονος εξοπλισμός φωτισμού των οδών αποδίδουν ένα ζεστό κίτρινο φως, το οποίο παραπέμπει σε παλαιότερες εποχές. Επιπλέον, η ένταση του φωτός διαφέρει από περιοχή σε περιοχή, δημιουργώντας εναλλαγές ατμόσφαιρας και συναισθηματικής εμπειρίας προκαλώντας από θαυμασμό, ρομαντισμό, νοσταλγία έως και φόβο ορισμένες φορές. Ακόμη, ο ιδιαίτερος φωτισμός ιστορικών μνημείων ή κεντρικών κτιρίων, όπως στο κάστρο S. Jorge, στην αψίδα της Rua Augusta ή στο σταθμό των τρένων στη Rossio, προσδίδει μια θεατρικότητα στο νυχτερινό αστικό τοπίο.

Επιμέρους φωτισμένα στοιχεία, σε ζεστά χρώματα εκτός του κίτρινου, όπως σιντριβάνια, στοές, κίосκια και συστάδες αστικού πράσινου συμπληρώνουν το σκηνικό της πόλης τη νύχτα ενισχύοντας την αισθητική του χώρου και δημιουργώντας μια ευχάριστη διαδρομή. Όσον αφορά τις περιοχές με νυχτερινή ζωή και τουριστική δραστηριότητα, (Bairro Alto, Cais do Sodré, Baixa, Chiado) οι φωτεινές επιγραφές των καταστημάτων και κέντρων διασκέδασης συμπληρώνουν το τοπίο, χωρίς ωστόσο να υπερβάλλουν ή να αλλοιώνουν τη συνολική πιο «ενιαία» εικόνα του ιστορικού κέντρου.

Εικόνα 5.2.4.1.: Αστικός φωτισμός στη Λισαβόνα

Πηγή: Διαδίκτυο, προσωπικό αρχείο

Ο δημόσιος φωτισμός δρόμων, οι προσόψεις των κτιρίων, και τα φωτισμένα καταστήματα, συνθέτουν διακριτά αστικά περιβάλλοντα, τα οποία σηματοδοτούν το κέντρο της Λισαβόνας. Από τη μια πλευρά, διαμορφώνουν την αστική οπτική και συναισθηματική εμπειρία, ενώ από την άλλη λειτουργούν ως το «πρόσωπο» της πόλης, προσδίδοντάς της συγκεκριμένη ταυτότητα. Η Λισαβόνα, διαφημίστηκε ιδιαίτερα για τον ιδιαίτερο φυσικό φωτισμό της, ωστόσο επικεντρώνοντας σε αυτό το ταυτοτικό στοιχείο, το υποστηρίζει ημέρα και νύχτα, επενδύοντας μάλιστα και στις καλλιτεχνικές διαστάσεις του.

Χάρτης 5.2.4.1.: Χαρακτηριστικά φωτισμένα κτίρια στο ιστορικό κέντρο

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

5.2.5. ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΓΙΑ ΣΤΑΣΗ – ΠΑΡΑΜΟΝΗ – ΞΕΚΟΥΡΑΣΗ

Το ιστορικό κέντρο της πόλης προσφέρει μια πληθώρα ευκαιριών για στάση και παραμονή στο δημόσιο χώρο. Καταρχάς, στους περισσότερους δημόσιους χώρους, όπως πλατείες και πλατώματα των πεζοδρομίων, υφίστανται μικρά κιόσκια¹⁰ με ταρπεζοκαθίσματα. Οι κατασκευές αυτές αραβικής αρχιτεκτονικής επιρροής, που λειτουργούν από το πρωί έως και τις 12 πμ προσφέρουν αναψυκτικά και παραδοσιακά πορτογαλικά σκευάσματα. Συμβάλλουν έτσι, στην έλξη ανθρώπινης παρουσίας αποτελώντας μια αφορμή για στάση και ξεκούραση, απόλαυση του κόσμου που περνάει, συνένρευση και συνομιλία.

Εικόνα 5.2.5.1: Χαρακτηριστικά quiosques στην Praça do Príncipe Real και Praça Camões (δεξιά)

Πηγή: eatingtheworld.wordpress.com

Επιπλέον, σε όλους τους δημόσιους χώρους εντοπίζονται επαρκή σημεία που επιτρέπουν την καθιστική στάση και ξεκούραση, όπως παγκάκια σε πλατώματα του δρόμου, κοντά σε σημεία ενδιαφέροντος, στα miradouros, καθώς και ειδικά διαμορφωμένες πλατφόρμες κατά μήκος του παραλιακού μετώπου. Πέραν των αστικών επίπλων (παγκάκια, καθίσματα κλπ.), η μορφολογία του εδάφους της πόλης επιφέρει πολυεπίπεδη πολεοδομική διάταξη των δομημένων στοιχείων,

¹⁰ Η κουλτούρα των υπαίθριων quiosques χρονολογείται τον 19^ο αι. την εποχή της αραβικής κατοχής. Τα κιόσκια (Quiosques do Refresco) αποτελούσαν σημείο συνάντησης των ντόπιων. Ωστόσο, σταδιακά εγκαταλείφθηκαν κάπου στα μέσα του 1900, ενώ το 2009 η λογική επανήλθε ως τμήμα του αστικού σχεδιασμού της πόλης και ως τουριστικό θέλγητρο.

προσφέροντας μια ποικιλία από διαθέσιμες επιφάνειες για στάση. Κατά αυτό τον τρόπο σχηματίζονται πολυάριθμα πεζούλια, εσοχές και εξοχές κτιρίων σε επαφή με το δρόμο, κλίμακες, κιγκλιδώματα και περιτοιχίσεις, οι οποίες χρησιμοποιούνται από τους περαστικούς ως κάθισμα-στήριγμα. Κατά βάση λοιπόν, ο σχεδιασμός του δημόσιου χώρου της πόλης επιδρά στη σύσφιξη των ανθρώπινων σχέσεων, εφόσον ευνοεί τη στάση και παραμονή τους σε αυτόν

Εικόνα 5.2.5.2.: Διάφορα σημεία στάσης-ανάπαυσης στην πόλη τη νύχτα

Πηγές: Διαδίκτυο: (<http://17.alamy.com/>, <http://www.urbanphoto.net/>, <http://www.golisbon.com/images/>)

5.2.6. ΗΧΗΤΙΚΑ ΕΡΕΘΙΣΜΑΤΑ

Οι ήχοι της πόλης ειδικά στο δημόσιο χώρο καθορίζουν τη διάθεση και τα συναισθήματα των χρηστών στο χώρο. Τη νύχτα στο μεγαλύτερο τμήμα του ιστορικού κέντρου εκτός των κύριων αρτηριών, η σπάνια κυκλοφορία των οχημάτων ελαχιστοποιεί την ηχορύπανση. Επιπλέον, ένα ικανό τμήμα των δημόσιων χώρων τοποθετείται σε αρκετή απόσταση από το δρόμο, είτε πρόκειται για πλατείες και ανοίγματα περιτριγυρισμένα από κτίρια, είτε πρόκειται για miradouros, των οποίων

μόνο η μια πλευρά έχει πρόσωπο σε δρόμο και συνήθως όχι ταχείας κυκλοφορίας. Ο προσανατολισμός και η χωρική διάταξη του δημόσιου χώρου επιτρέπει λοιπόν τη συνομιλία μεταξύ των παραβρισκόμενων, ενώ παράλληλα η διαμόρφωση του χώρου και ο αστικός εξοπλισμός συνιστούν ικανές προϋποθέσεις για κουβέντα.

Πέρα από την ησυχία και τα γενικά χαμηλά επίπεδα θορύβου (ομιλίες, γέλια, αστικοί ήχοι) που δε δυσκολεύεται κανείς να συναντήσει τη νύχτα στη Λισαβόνα, ενδιαφέρον είναι και το φάσμα των μουσικών ήχων που ακούγονται στους δημόσιους χώρους.

Εικόνα 5.2.6.1.: Μουσικοί «του δρόμου» της πόλης

Πηγή: Διαδίκτυο (www.panoramio.com, www.pinterest.com)

Αρχικά, στις περιοχές Bairro Alto, Bica, Cais do Sodré, στη Praça do Comércio, στη Martim Moniz και διάσπαρτα επί των οδών Calçada do Duque και Rua do Benfornoso η δυνατή μουσική από τα πολυάριθμα μπαρ και υπαίθρια σταντ (Martim Moniz) κατακλύζει το χώρο. Οι διάφορες μουσικές μπλεγμένες με τις φωνές των θαμώνων δημιουργεί ένα έντονο αίσθημα χαράς και προδιαθέτει τον περαστικό να αφηθεί στη διασκέδαση.

Στην Alfama το ίδιο σκηνικό επικρατεί με τη διαφορά ότι ο κυρίαρχος ήχος προέρχεται από τα casas do fado, με τη χαρακτηριστική μελαγχολική μελωδία του παραδοσιακού πορτογαλικού τραγουδιού. Ο νοσταλγικός ήχος συχνά μπλέκεται με τους σύγχρονους ηλεκτρονικούς ήχους κάποιου διπλανού μπαρ συντελώντας σε μια

αντιφατική ηχητική μίξη. Επιπλέον, σε μικρότερου μεγέθους δημόσιους χώρους, διάσπαρτους εντός του ιστορικού κέντρου -συμπεριλαμβανομένων και των miradouros- πλανώδιοι μοναχικοί μουσικοί ή ερασιτεχνικά μουσικά σχήματα, αλλά και παρέες νέων δίνουν το δικό τους μουσικό στίγμα παντρεύοντας διεθνής μελωδίες και δημιουργώντας τόπους συλλογικής εμπειρίας (π.χ. Largo da Rosa, Beco do Jasmin, Largo do Chiado, Largo Severa, Largo São Domingos).

Χάρτης 5.2.6.1.: Ηχοτοπία (soundscapes) τη νύχτα

Πηγή: Στοιχεία από προσωπικές μετρήσεις (2015), Ίδια επεξεργασία

5.2.7. ΚΛΙΜΑΚΑ

Η κλίμακα σχεδιασμού του δημόσιου χώρου στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο από ιστορική άποψη, όσο και από την οπτική της αίσθησης που δημιουργεί στους κατοίκους και χρήστες της πόλης. Στις κεντρικές περιοχές της Baixa, παρατηρούνται ενιαία οικοδομικά τετράγωνα, με συμπαγείς κτηριακούς όγκους, τα οποία στεγάζουν κυρίως γραφεία, εμπορικές επιχειρήσεις και

πολιτιστικές δραστηριότητες. Παρόμοια οικοδομικά τετράγωνα εντοπίζονται αποσπασματικά χωροθετημένα σε σημεία του ιστορικού κέντρου όπως κατά μήκος της Rua da Misericordia (σύνορο περιοχών Chiado και Bairro Alto) και γύρω από την πλατεία της Martim Moniz, καθώς επίσης και κατά μήκος της λεωφόρου Avenida da Liberdade.

Αντίθετα, αν και στο σύνολό τους οι κτιριακοί όγκοι με τις ενιαίες προσόψεις, κατακλύζουν τις γειτονιές του ιστορικού κέντρου, στις περιοχές του Bairro Alto, της Mouraria, της Bica, του Cais do Sodré και της μεγαλύτερης έκτασης του Chiado, ο αριθμός των ορόφων δεν ξεπερνάει τους τέσσερις, ενώ η ιδιοκτησία είναι φανερά κατακερματισμένη, γεγονός που δημιουργεί μια αίσθηση «ανθρώπινης» κλίμακας. Ιδιαίτερα, τα οικοδομικά συμπλέγματα στην Alfama και περί του κάστρου, παρουσιάζουν πιο χαμηλά κτίρια, μικρής ιδιοκτησίας, ενισχύοντας την αίσθηση του προσιτού.

Την ίδια αίσθηση οικειότητας στο χρήστη δημιουργούν και οι χώροι νυχτερινής διασκέδασης στις γειτονιές της Alfama, Mouraria, Bica και Bairro Alto, εφόσον η εσωτερική έκτασή τους είναι περιορισμένη και η άμεση επαφή τους με το δημόσιο χώρο, ουσιαστικά επιτρέπει την επέκταση της δραστηριότητας σε αυτόν. Συνεπώς, συχνά τα όρια ιδιωτικού και δημόσιου χώρου τη νύχτα σε ορισμένες περιοχές καθιστούν μια ασάφεια στο βαθμό που αφορούν την ψυχαγωγία. Κατά αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται η εξωστρέφεια και η χωρική ενοποίηση θα λέγαμε της νυχτερινής δραστηριότητας, με απόρροια την κλιμάκωση της οικειοποίησης του χώρου.

5.2.8. Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ

Τη νύχτα η ανθρώπινη παρουσία στην έκταση του ιστορικού κέντρου είναι δεδομένη, ενώ παρουσιάζει διακυμάνσεις μεταξύ χωρικών ενοτήτων, σημείων και ώρας. Έτσι, κάθε χώρος μεταβάλλεται ανάλογα με τις δράσεις του κόσμου που φιλοξενεί. Όπως σημειώνει ο *De Certeau (1984)*, «ο τόπος είναι ένας στιγμιαίος σχηματισμός θέσεων. Έχουμε χώρο μόλις λάβουμε υπόψη τα διανύσματα της κατεύθυνσης, της ταχύτητας και

του χρόνου». Η παρουσία των άλλων τη νύχτα συμπληρώνει την αισθητική εικόνα της Λισαβόνας, εφόσον δίνει κίνηση και ζωή στο χώρο, καθιστώντας τον ελκυστικό.

Στις περιοχές με έντονη κινητικότητα τη νύχτα, όπου δηλαδή επικρατούν χρήσεις νυχτερινής διασκέδασης, η προσέλευση του κόσμου είναι δεδομένη. Συγκεκριμένα, στις περιοχές Bairro Alto, Cais do Sodré, Alfama, Príncipe Real και περιμετρικά των δυο κεντρικών πλατειών Praça do Comércio και Praça Rossio η ανθρώπινη παρουσία γίνεται αισθητή σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας. Με μικρότερη πυκνότητα, συστηματική διέλευση κόσμου παρατηρείται και στη Mouraria, όπου αποσπασματικά και κατά τόπους απαντάται πιο εναλλακτικός κόσμος και κάτοικοι της περιοχής. Επικρατέστερους προορισμούς στην περιοχή αποτελεί τόσο η πλατεία Largo do Intendente όσο και τα δυο μπαρ (Anos 60, Flamingo) στο Largo Terreirinho, εξαιτίας της παρουσίας κόσμου έως το πρωί.

Εικόνα 5.2.8.1.: Η αίσθηση της ανθρώπινης παρουσίας στο νυχτερινό τοπίο

Πηγή: Διαδίκτυο (Renovar a Mouraria, goLisbon), προσωπικό αρχείο

Παρεμφερή αποτελέσματα παρατηρούνται και σε πολυάριθμα σημεία της πόλης, όπου οι δημόσιοι χώροι φιλοξενούν μουσικούς, χορευτές και performers, οι οποίοι

«στολίζουν» το τοπίο με τη μουσική τους και τη σκηνική τους παρουσία, προσφέροντας ψυχαγωγία στους περαστικούς. Έτσι, οι χώροι αυτοί αποτελούν πόλο έλξης συνάθροισης ανθρώπων, συλλογικής εμπειρίας και συχνά διαδραστικής διαδικασίας και αφορμής σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων. Παράλληλα, δημιουργούν μια γιορτινή ατμόσφαιρα στην πόλη, διαχέοντας το αίσθημα της πνευματικής ανάτασης.

Επιπλέον, τα αυθόρμητα πάρτι και συνενυρέσεις νέων στις πλατείες και πλατώματα σε διασταυρώσεις δρόμων (Praça Luís de Camões, Praça do Comércio, Praça de São Paulo, Largo São Domingos, Largo do Intendente, Largo Rosa, Largo Terreirinho, Largo São Vicente), καθώς επίσης και στα miradouros (Miradouro de São Pedro de Alcântara, Miradouro de Santa Catarina, Miradouro de Santa Luzia, Miradouro das Portas do Sol, Miradouro de Santo Estêvão, Largo dos Trigueiros) , εξασφαλίζουν μια φιλική, γιορτινή ατμόσφαιρα, ελκυστική για έναν περαστικό, ο οποίος βρίσκει αφορμή για παραμονή στο χώρο και ένταξη στην «κατάσταση». Παράλληλα, προσφέρει την ευχέρεια του ευμετάβλητου και της τυχαίας συνενυρέσης, δίνοντας μια αφηρημένη εγγύηση ουσιαστικότερης επαφής και συναναστροφής.

5.3. ΝΥΧΤΑ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΝΕΩΝ ΣΤΟ (ΔΗΜΟΣΙΟ) ΧΩΡΟ

Ο δημόσιος χώρος στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας αξιοποιείται στο μέγιστο από τους κατοίκους, αντανακλώντας την κοινωνική οργάνωση και την κουλτούρα της πόλης. Η συχνή και σε καθημερινή βάση έξοδος των κατοίκων και η χρήση του δημόσιου χώρου, αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα της ζωής «στο δρόμο» και προσδίδει ζωντάνια στην πόλη, γεγονός που γίνεται άμεσα αντιληπτό ακόμη και από έναν απλό επισκέπτη (Χάρτης 5.3.1). Βέβαια, ως ένα βαθμό η προνομιακή τοποθεσία και το κλίμα της πόλης συνεισφέρουν σε αυτό¹¹. Την ημέρα αλλά και τη νύχτα οι περισσότεροι δημόσιοι χώροι στο ιστορικό κέντρο της πόλης φιλοξενούν μια πληθώρα δραστηριοτήτων και πρακτικών τόσο του μόνιμου, καθώς και του προσωρινού πληθυσμού της πόλης, ενώ κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν οι νέοι.

¹¹ Στη Λισαβόνα οι ώρες ηλιοφάνειας υπολογίζονται περίπου στις 3000 το χρόνο, ενώ ο μέσος όρος βροχοπτώσεων ανά μήνα είναι 8 ημέρες για τους μήνες Οκτώβριο με Απρίλιο και 3 ημέρες για τους μήνες Μάιο με Σεπτέμβριο (climatedata.eu, 2016).

Χάρτης 5.3.1: Προτίμηση των νέων ως προς το δημόσιο χώρο της πόλης τη νύχτα

Πηγή: Στοιχεία από ερωτηματολόγια (2015), ίδια επεξεργασία

Η μορφή του δημόσιου χώρου που περιλαμβάνεται στο ιστορικό κέντρο, προσφέρει μια ποικιλία τοπίων και αισθήσεων, ευνοώντας διαφορετικού τύπου νυχτερινές δραστηριότητες και συναντήσεις. Για παράδειγμα, τα πιο δημοφιλή σημεία θέας (miradouros), χαρακτηρίζονται από τα μικρά κιόσκια που παρέχουν προσωρινές υπηρεσίες αναψυχής, τον έντονο φωτισμό και την υψηλή συγκέντρωση νέου κόσμου όλη τη νύχτα. Αντίθετα, τα πιο αραιά επισκέψιμα miradouros περιλαμβάνουν επαρκή αλλά χαμηλό φωτισμό, είναι μικρότερα σε μέγεθος και πιο ήσυχα τις περισσότερες νύχτες, με λίγες παρέες μικτής ηλικίας, αν και εκεί κυριαρχούν πάλι οι νέοι.

Επίσης, ο δρόμος στην περίπτωση της Λισαβόνας εμφανίζει ιδιαίτερη βαρύτητα στη νυχτερινή ζωή, ως οργανικό τμήμα του δημόσιου χώρου. Το γεγονός ότι η μεγαλύτερη έκταση του ιστορικού κέντρου, χρήζει υπό καθεστώς ήπιας κυκλοφορίας, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες οικειοποίησης των στενών δρόμων από τους πεζούς. Ιδιαίτερα στις περιοχές Bairro Alto, Alfama και Mouraria όπου οι οδοί είναι στενοί και η απόσταση των οικοδομικών τετραγώνων μικρή, θαμώνες και μη των μπαρ της κάθε περιοχής καταλαμβάνουν το δρόμο,

δημιουργώντας μια κατάσταση ανθρώπινης κλίμακας, η οποία προσδίδει ζωντάνια και ελκυστικότητα, καθώς και ασφάλεια στο χώρο.

Επεκτείνοντας τον περιορισμένο χώρο του κάθε μπαρ στο δρόμο, ο νυχτερινός χώρος διασκέδασης ενοποιείται, οι ανθρώπινες σχέσεις διευκολύνονται, ο κοινός σκοπός για διασκέδαση αναδεικνύεται και η ατομική εμπειρία συλλογικοποιείται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο συνεταιρισμός *Renovar a Mouraria*, ο οποίος διοργανώνει πολυπολιτισμικές μουσικές βραδιές. Για την πραγματοποίηση των δρώμενων χρησιμοποιείται το πλάτωμα μπροστά στην είσοδο, όπου έχει διαμορφωθεί μια στενόμακρη σκηνή. Παράλληλα, ο υπόλοιπος κενός χώρος -οι κλίμακες και ένα τμήμα στενού δρόμου που συνιστούν ουσιαστικά τον ακάλυπτο (δημόσιο) χώρο μεταξύ των γύρω κτιρίων- αξιοποιείται κατά το μέγιστο, εφόσον καταλαμβάνεται από τους συμμετέχοντες.

Γενικότερα, τα διάφορα στοιχεία οικειότητας που απαντώνται στο δημόσιο χώρο της πόλης, παρακινούν την αυξημένη χρήση του τη νύχτα. Τόσο η ανθρώπινη κλίμακα σχεδιασμού, η οποία επιτρέπει την αίσθηση άνεσης κατά την προσέλευση και παραμονή σε ένα ανοιχτό χώρο, όσο και η ποικιλία επιφανειών για στάση και ξεκούραση, που προκύπτουν από το ανάγλυφο του εδάφους και την αρχιτεκτονική της πόλης, διαμορφώνουν τις συνθήκες για περιπλάνηση, συνεύρεση και συλλογική δράση.

Η αξιοποίηση του δημόσιου χώρου τη νύχτα είναι πολύμορφη και προέρχεται από διάφορες κοινωνικές ομάδες, κοινωνικούς φορείς και διοικητικούς θεσμούς. Μεταξύ αυτών, ξεχωρίζει μια ιδιαίτερη ομάδα νέων φοιτητών, οι οποίοι κυκλοφορούν πάντα φορώντας την επίσημη στολή τους με χαρακτηριστικό στοιχείο την μαύρη κάπα (“traje”) με τα πολύχρωμα διακριτικά, ακολουθώντας το πορτογαλικό εθιμοτυπικό του *praxe*¹². Ουσιαστικά, η εν λόγω κουλτούρα προέρχεται από την παράδοση των παλαιότερων ευυπόληπτων πανεπιστημίων να αποκτήσουν διακριτή ταυτότητα και να εξαπλωθεί η φήμη τους. Κάθε πανεπιστήμιο έχει διαφορετική στολή και ένα λεπτομερές, αυστηρό εσωτερικό κανονισμό για τη διαδικασία του *praxe*, η οποία είναι ιδιαίτερα ταπεινωτική για τα νεότερα μέλη, ενώ παράλληλα αναπαράγει μια περίπλοκη ιεραρχία μεταξύ των φοιτητών.

¹² Το όνομα της πορτογαλικής ακαδημαϊκής παράδοσης του *praxe*, τα πρώτα δείγματα της οποίας εμφανίζθηκαν τον 14^ο αι. μ.Χ., προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη *πράξις*.

Συγκεκριμένα, η διαδικασία του *praxe* αφορά διάφορες δοκιμασίες τις οποίες επιβάλουν ανά πάσα ώρα και στιγμή οι ανώτεροι στην ιεραρχία φοιτητές στους «κατώτερους». Συνεπώς, στο δημόσιο χώρο, ημέρα και νύχτα κυρίως, εντοπίζονται πολυάριθμες φοιτητικές ομάδες, που ακολουθούν το παράλογο αυτό τελετουργικό, «βασανίζοντας» ουσιαστικά συμφοιτητές τους, ή στην καλύτερη περίπτωση, που η δοκιμασία αφορά όλους, πίνουν μέχρι τελικής πτώσεως και τραγουδάν ύμνους και συνθήματα της «λέσχης» και του πανεπιστημίου τους. Οι κλειστές αυτές ομάδες κυκλοφορούν κυρίως στις περιοχές Bairro Alto Cais do Sodré και άλλες πιο αναβαθμισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου, αποφεύγοντας γειτονιές όπως η Mouraria. Παράλληλα, συχνά διενεργούν μυστικές συγκεντρώσεις τη νύχτα σε διάφορες τοποθεσίες εντός του ιστορικού κέντρου ή ακόμη κι εκτός πόλης, όπου το τελετουργικό που ακολουθείται περιλαμβάνει το χειρισμό και την εκμετάλλευση των νεότερων μελών.

Η κουλτούρα του *praxe* έχει επιφέρει πέρα από σωματική κι ψυχολογική βία αρκετούς θανάτους, ενώ αναπαράγει αυστηρούς κώδικες συμπεριφοράς, εξουσία, ρατσισμό, μίσος και πατριαρχία (T. Fernandes και C. Ferreira, 2015- συνέντευξη). Συνεπώς, αποτελεί αφορμή για μια σφοδρή κριτική και συσπείρωση κοινωνικών ομάδων εναντίον της εφαρμογής της, αν και μέχρι σήμερα αποτελεί βαθιά ριζωμένη κοινωνική πρακτική μιας ευρείας μάζας νέων. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία μιας 17χρονης, η οποία υποστηρίζει ότι « το *praxes* είναι διασκεδαστικό. Ισχύει ότι υποφέρουμε, αλλά στη συνέχεια έχουμε την ευκαιρία να το κάνουμε στους νέους φοιτητές την επόμενη χρονιά.» (Costa, 2014).

Από την άλλη πλευρά, αξιοσημείωτες είναι οι πιο αυθόρμητες συναθροίσεις ατόμων στον αστικό χώρο τη νύχτα, οι οποίες ευθύνονται για την ανάδειξη πεπερασμένων τόπων και στιγμών συμμετοχής. σε μοναδικές εμπειρίες. Τα νυχτερινά πάρτι με πρωτοβουλία νέων, φοιτητών ή καλλιτεχνικών και πολιτικών ομάδων λαμβάνουν χώρα στο δημόσιο υπόβαθρο της πόλης, σε *miradouros*, σκαλιά, πλατώματα και αυτοσχέδιες σκηνές της πόλης. Η ανάγκη για συνεύρεση, διασκέδαση και επικοινωνία σε συνδυασμό με το γοητευτικό αστικό τοπίο της νύχτας, κινητοποιούν διαρκώς τους νέους κατοίκους της πόλης να πειραματιστούν με το χώρο και τις προοπτικές δόμησης καταστάσεων συλλογικής ζωής και βιωμάτων.

Από τις συλλογικές κουζίνες, τα πλανόδια μουσικά σχήματα έως τα περιθωριακά graffiti (γκραφίτι) η τέχνη συγχέεται συχνά με τη διασκέδαση και οι δυο αυτές συνυφαίνονται στο δρόμο και στο δημόσιο χώρο. Κατά συνέπεια, η *κοινωνική και επιλεκτική διαδρομή* (Gehl, 2008) τη νύχτα ευνοείται, εφόσον οι συνθήκες του δημόσιου χώρου είναι ελκυστικές. Η παρουσία των άλλων και ο αυξημένος βαθμός χρήσης του χώρου ωθεί ταυτόχρονα, μια τυχαία και επιφανειακή επαφή να μετατραπεί σε οικεία και μια σύντομη επαφή σε παρατεταμένη (A. Cardoso και N. Carvalho, 2015- συνέντευξη). Ακόμη κι ένας μοναχικός διαβάτης τη νύχτα στη Λισαβόνα, νιώθει εύκολα έναν απρόσκοπτο βαθμό οικειότητας κινούμενος στο χώρο (B. Campos και M. Diaz, 2015- συνέντευξη).

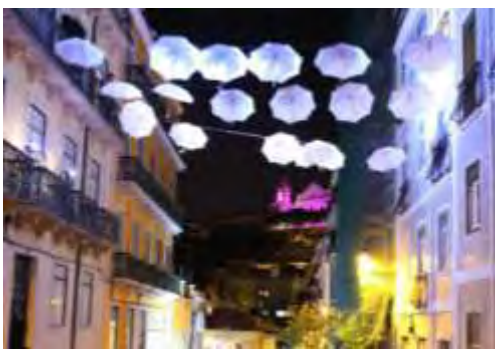
Επίσης, ορισμένες καλλιτεχνικές συλλογικότητες, προσανατολισμένες στον αστικό χώρο όπως το ArtCasa, Casa Independente και EBANOCollective ασχολούνται με τη νυχτερινή εμπειρία στην πόλη μέσα από τα κοινωνικοχωρικά της χαρακτηριστικά και προωθούν νέες εμπειρίες του νυχτερινού τοπίου αξιοποιώντας τις δυνατότητες της τεχνολογίας. Ακολουθώντας δραστηριοποιούνται στις επιδράσεις του φωτός και της εικόνας διεξάγοντας διάφορα project σε σημεία της πόλης με τη χρήση εργαλείων όπως video wall και οπτικές τεχνικές (visual arts). Οι πειραματικές αυτές παρεμβάσεις στο αστικό νυχτερινό τοπίο, προσφέρουν μοναδικές εμπειρίες στους χρήστες και λειτουργούν ως νέες συνθήκες της σχέσης τους με την πόλη τη νύχτα (P. Airosso, 2015-συνέντευξη). Επιπλέον, οι διερεύνηση της επίδρασης των οπτικών τεχνικών στο χώρο και στην ψυχολογία του κόσμου, αποτελούν ένα πρωτότυπο τρόπο αστικού σχεδιασμού με αναφορά τη νύχτα. Οι πολλαπλοί τρόποι μετασχηματισμού του αστικού τοπίου προς την αισθητικοποίηση του, ξεδιπλώνουν περεταίρω δυνατότητες καλλιτεχνικής παρέμβασης τη νύχτα, αυξάνοντας τη δραστηριότητα και την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Ακολουθώντας, η τέχνη του δρόμου (street art), όπως το graffiti απαντάται ανά περιοχές, στολίζοντας το ιστορικό κέντρο της πόλης. Η κουλτούρα του graffiti στη Λισαβόνα τα τελευταία χρόνια έχει χάσει εμφανώς τον περιθωριακό της χαρακτήρα. Το graffiti ως υποκουλτούρα πιο συγκεκριμένα, και συνδεδεμένο με τη χιπ-χοπ μουσική αποτελεί ένα είδος επικοινωνίας των χρηστών του χώρου μεταξύ τους και με την πόλη.

Προέρχονταν συνήθως από κατοίκους της περιοχής, καθημερινούς χρήστες του χώρου, καθώς και συμμορίες νέων, καθώς εξαιτίας της διευρυμένης κοινότητας

Αφρικανών στη Λισαβόνα παρουσίασε έξαρση κατά τις δεκαετίες 1980-1990. Συμβολίζει την ανάγκη για ανατροπή, για οικειοποίηση του χώρου και για διαρκή αλληλεπίδραση ή ορισμένες φορές δηλώνει κυριαρχία στο χώρο. Η εν λόγω δραστηριότητα ως περιθωριακή και παράνομη διαδραματιζόταν τη νύχτα, σε στενά δρομάκια, αστικά κενά και σκοτεινά σημεία της πόλης, με έντονη συγκέντρωση στο Bairro Alto, Bica, Cais do Sodré και Mouraria.

Εικόνα 5.3.1.: Οπτικές τεχνικές (visual arts) και καλλιτεχνικές παρεμβάσεις στο νυχτερινό τοπίο, Αψίδα Augusta και περιοχή Mouraria.

Πηγή: Διαδίκτυο
(EBANOCollective)

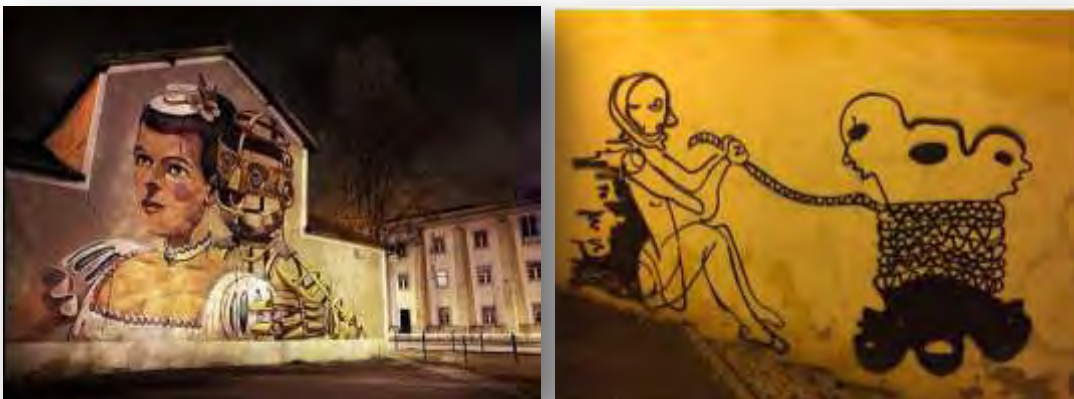

Ωστόσο, από το 2004 που ξεκίνησε η αστική ανάπλαση των υποβαθμισμένων περιοχών, η περιθωριακή διάσταση του graffiti εξασθένησε. Η πλειονότητα του κτηριακού αποθέματος βρισκόταν σε κακή κατάσταση, είτε λόγω εγκατάλειψης, είτε

εξωτερικών φθορών, ενώ η εκτενής τους κάλυψη από graffiti, θεωρήθηκε από τη δημοτική αρχή ως δείγμα υποβάθμισης και τέθηκε στο στόχαστρο του εξευγενισμού (Marques και Richards, 2014). Η πολιτική που εφαρμόστηκε αφορούσε την εμπλοκή τοπικών καλλιτεχνών και εικαστικών ομάδων, στους οποίους ανατέθηκε η διακόσμηση των προσόψεων κτιρίων και δημόσιων χώρων με νέα graffiti προς αισθητικοποίηση της γειτονιάς, αλλάζοντας τελείως τη συμβολική διάσταση που αντιπροσώπευε μέχρι πρότινος.

Σήμερα, η πλειονότητα των εκτεταμένων graffiti στο Bairro Alto, Mouraria στην πρώην βιομηχανική ζώνη της Alfama, στο Castelo και στη Graça αναπαριστούν τοπικές εικόνες κι σύμβολα ή μια πιο αφηρημένη τέχνη. Από την άλλη, σε διάφορα σημεία διάσπαρτα στην πόλη, με μια προσεκτικότερη ματιά εντοπίζονται μικρότερα graffiti κυρίως σε μορφή υπογραφής («tag») [Αβραμίδης, 2009] και στένσιλ (stencil), τα οποία επικοινωνούν περισσότερο πολιτικά και κοινωνικά μηνύματα της σύγχρονης πόλης, όπως ζητήματα ρατσισμού, διεμφυλικού και φυλετικού διαχωρισμού, οικολογίας, οικονομικής εκμετάλλευσης κλπ.

Εικόνα 5.3.2.: Graffiti (γκραφίτι), η εξευγενισμένη και η αυθόρμητη πλευρά της street art

Πηγή: Διαδίκτυο, (Cox, 2014)

Γενικότερα, όσον αφορά περισσότερο πολιτικοποιημένες δράσεις με αναφορά στη νύχτα, η Λισαβόνα παρουσιάζει περιορισμένο δείγμα, τουλάχιστον σε σύγκριση με την ελληνική εμπειρία. Η ύπαρξη ενός πολιτικού-κοινωνικού χώρου, του RDA (Regueirão dos Anjos), στα όρια του ιστορικού κέντρου, στην περιοχή Anjos, αποτελεί το μοναδικό εγχείρημα αυτοοργάνωσης και ασχολίας με ζητήματα

εργασιακών, κοινωνικών δικαιωμάτων και δημόσιου χώρου. Η ημιαυτόνομη δομή στεγάζεται σε μια μικρή αποθήκη την οποία νοικιάζει ουσιαστικά στο δήμο με χαμηλό κόστος και χρησιμοποιεί και το πεζόδρομο επί του οποίου τοποθετείται, για την οργάνωση συλλογικής κουζίνας (Cantina Cooperativa), φεστιβάλ, συναυλιών, συζητήσεων και εικαστικών δρώμενων.

Στα πλαίσια της λειτουργίας του σιτίζει καθημερινά, μεσημέρι και βράδυ, πάνω από 150 άτομα, με προαιρετικό ελάχιστο κόστος επιβάρυνσης. Επιπλέον, προσφέρει αφιλοκερδώς επισκευή ποδηλάτων και ηλεκτρονικών υπολογιστών, καθώς και συλλογική εκμάθηση των τεχνικών επισκευής στα πλαίσια της αυτοδιάθεσης (DIY- Do It Yourself). Παλαιότερα χρησιμοποιούταν και η ταράτσα, η οποία λειτουργούσε ως χώρος σινεμά, αλλά τα παράπονα της γειτονιάς για το θόρυβο τους ανάγκασαν να την παρατήσουν (R. Pinheiro, 2015- συνέντευξη).

Το RDA αποτελεί ένα εγχείρημα αντίθετο με τα κυρίαρχα πρότυπα διασκέδασης, ένα χώρο οργανωμένο οριζόντια που αντιστέκεται στην εμπορευματοποίηση και άρα κατά το Lefebvre (2007) ένα χώρο αναπαράστασης. Είναι σημείο αναφοράς πολλών νέων, γηγενών και ξένων, οι οποίοι προτιμούν μια εναλλακτικού τύπου ψυχαγωγία σε συνδυασμό με την κοινωνικοπολιτική δράση. Παράλληλα, υποκουλτούρες της πόλης βρίσκουν χώρο έκφρασης και αποδοχή, όπως για παράδειγμα ομάδες νέων που ασχολούνται με το graffiti ή που επιθυμούν να προωθήσουν αδιαμεσολάβητα διαφορετικά μουσικά και ψυχαγωγικά παραδείγματα. Τις νύχτες ο πεζόδρομος γεμίζει νέο κόσμο, που κάθεται κάτω ανά παρέες, συζητάει και απολαμβάνει τη χαλαρή ατμόσφαιρα, ενώ συχνά βρίσκονται άτομα με μουσικά όργανα ή διάφορες καλλιτεχνικές επιδείξεις (ζογκλερικά) που γίνονται η αφορμή για μια αυθόρμητη, ενδιαφέρουσα τροπή της νυχτερινής εμπειρίας.

Πέρα από το RDA άλλες ημιαυτόνομες δομές της πόλης, χωρίς άμεση αναφορά στο δημόσιο χώρο, αλλά με ευαισθησία στα ζητήματα δικαιωμάτων, εδράζουν κοντά στα όρια με το ιστορικό κέντρο. Ως κοινό χαρακτηριστικό παρουσιάζουν κυρίως καλλιτεχνικό και οικολογικό ενδιαφέρον, προωθώντας τη λογική DIY και (Disgraça, Zona Franca Nos Anjos, BUS - Paragem Cultural) προτάσσοντας ένα εναλλακτικό πολιτιστικό πρότυπο. Η τάση χωρικής εξάπλωσης των σχετικά νέων αναδυόμενων εναλλακτικών αυτοοργανωμένων τόπων εμφανίζει μια σταδιακή

απομάκρυνση από το ιστορικό κέντρο, εφόσον αναπτύσσεται κοντά στα όριά του και προς τα βορειοανατολικά, σε λιγότερο τουριστικές και αναβαθμισμένες γειτονιές.

Περιοδικά παρατηρούνται ορισμένες οργανωμένες εναλλακτικές δράσεις με επίκεντρο το δημόσιο χώρο και στόχο τη διεκδίκηση δικαιωμάτων που δεν έχουν παγιωθεί καθολικά στην τοπική κοινωνία, καθώς και τη μετάδοση μιας κουλτούρας της ισότητας και της ανοχής στη διαφορετικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ετήσια παρέλαση και εορτασμός της επίσημης αναγνώρισης της κοινότητας LGBT (λεσβίες, ομοφυλόφιλοι, μπαϊσέξουαλ, τρανς) και της διακριτής της παρουσίας στην πόλη με την καθιέρωση της γιορτής από το 1997. Επιπλέον, πορείες και εκδηλώσεις για τα δικαιώματα των γυναικών (Marcha Mundial Mulheres Portugal) διοργανώνονται συχνά στη Λισαβόνα τη νύχτα.

Εικόνα 5.3.3.: Νυχτερινή πορεία και συγκέντρωση γυναικών ενάντια στην ομοφοβία και την κουλτούρα του βιασμού. (2015)

Πηγή: Διαδίκτυο (marchamundialdasmulheres), Προσωπικό αρχείο (2015)

Κατά τη διάρκεια και των δυο παραπάνω καταστάσεων, το αστικό τοπίο και η ατμόσφαιρα αλλάζουν δραματικά, αφού πλήθος κόσμου κατακλύζει κεντρικούς δρόμους, καταλήγοντας σε κάποια πλατεία όπου διεξάγονται συναυλίες και πάρτι (συνήθως Praça do Comércio ή Largo do Intendente). Τα πολύχρωμα ρούχα, τα

εκκεντρικά βαγνίματα, η ρυθμική ήχοι από τύμπανα, τα πανό και τα πλακάτ, οι φωνές και τα συνθήματα των διαδηλωτών αποδίδουν στο σύνολό τους μια θεατρική χροιά στον αστικό χώρο. Η ένταση και ο παλμός μεταδίδεται ταχύτατα και συμπαρασύρει πολλούς περαστικούς-«θεατές» ενώ επιδρά στην ψυχολογία προκαλώντας ενθουσιασμό και την επιθυμία για συμμετοχή.

Η νυχτερινή ατμόσφαιρα εξάλλου προσφέρεται για την ανάδυση πιο τολμηρών, «υπερβατικών» εγχειρημάτων και οι διαδηλωτές επιχειρούν να δώσουν το δικό τους στίγμα στο δημόσιο χώρο, εκεί που όλοι θα πρέπει να είναι ίσοι. Η νύχτα ιστορικά αντιμετώπιζε φιλόξενα τη διαφορετικότητα σε σχέση με την ημέρα, ωστόσο ακόμη κι έτσι οι περισσότεροι απλώς έσβηναν τα ίχνη τους στο σκοτάδι και δρούσαν στις σκιές από φόβο. Σήμερα το ζήτημα ασφάλειας συνεχίζει να έχει έμφυλη διάσταση, εφόσον οι ισορροπίες τη νύχτα κλίνουν ενάντια των γυναικών, οι οποίες αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο θυματοποίησης κατά την κυκλοφορία τους στο δημόσιο χώρο. Για αυτό, οι νέοι οφείλουν να υψώσουν το ανάστημά τους, να διεκδικήσουν τη νύχτα, την ημέρα, το δικαίωμα στην επιλογή σεξουαλικού προσανατολισμού και στην ίση αντιμετώπιση χωρίς διακρίσεις, να βιώσουν το χώρο όπως αυτοί θέλουν, ελεύθεροι και συμφιλωμένοι (Faria L., 2015-συνέντευξη).

Πίνακας 5.3.1.: Τυποποίηση νεανικών κουλτούρων τη νύχτα στο κέντρο της πόλης

(Υπο)κουλτούρες νέων	Βιοφυσικός χώρος (ιστορικό κέντρο)	Χαρακτηριστικά	Κώδικες επικοινωνίας	Αίσθηση κοινότητας
Φοιτητικές ομάδες praxe	Δημόσιος χώρος, πλατείες, πάρκα, miradouro, Γειτονιές: αναβαθμισμένες και «ασφαλείς» Chiado, Bairro Alto, Bica, Cais do Sodré	Ομοιόμορφη ενδυμασία/ εμφάνιση Άκαμπτη ιεραρχική οργάνωση Αίσθηση κύρους	Αυστηρή προσκόλληση στους τύπους και εσωτερικούς κανόνες Εξουσιαστική συμπεριφορά ανωτέρων προς κατώτερους στην ιεραρχία	Ισχυροί συνεκτικοί δεσμοί Μετακίνηση κατά ομάδες Υψηλή αίσθηση κοινότητας
Εναλλακτικές και καλλιτεχνικές ομάδες νέων (χίπστερ, νέο-μποέμ, νέο-χιπις κλπ.)	Δημόσιος χώρος, ως οργανικό κομμάτι του αστικού τοπίου, πλατείες, αστικά κενά, miradouro	Συγκεκριμένη ενδυμασία και στυλ Ιδιαίτερες μουσικές προτιμήσεις και	Ιδιότυπο λεξιλόγιο και φρασεολόγιο Εξωστρέφεια και διάθεση για αλληλεπίδραση	Χαλαροί συνεκτικοί δεσμοί ανάλογα την ομάδα/ παρέα Δεσμοί αλληλεγγύης και

	<p>Γειτονιές: κυρίως όσες εμφανίζουν χαρακτηριστικά μνημειακότητας και συμβολικού κεφαλαίου Bairro Alto, Bica, Alfama, Castelo, Intendente, Mouraria, Cais do Sodré</p>	<p>πιο επιρρεπείς στη χρήση ουσιών</p> <p>Εκμοντερνισμένη προσομοίωση και αναβίωση ξεπερασμένων πολιτιστικών ρευμάτων</p> <p>Μέτριος βαθμός εμπορευματοποίησης της κουλτούρας</p>	<p>Χαλαρότητα και έμφαση στη διασκέδαση και την τέχνη</p>	<p>συντροφικότητας</p> <p>Μέτρια αίσθηση κοινότητας, συχνά με χωρική αναφορά</p>
<p>Κοινωνικο-πολιτικές συλλογικότητες νέων</p>	<p>Δημόσιος χώρος, ως οργανικό κομμάτι του αστικού τοπίου, πλατείες, αστικά κενά, miradouro, δρόμος</p> <p>Οικειοποίηση (παλαιότερα κατάληψη) κτιρίων και δημιουργία αυτοοργανωμένων τόπων (ετεροτοπίες)</p> <p>Γειτονιές: Intendente, Mouraria, Graca, όρια Alfama</p>	<p>Οριζόντια οργάνωση και αδιαμεσολάβητες δομές</p> <p>Λογική αυτοπραγμάτωσης (DIY) και αυτονομίας</p> <p>Διεκδικητικές δράσεις δικαιωματικού χαρακτήρα και ακτιβισμοί</p> <p>Ριζοσπαστική πολιτική οπτική κοινωνικού γίνεσθαι</p>	<p>Ιδιότυπο λεξιλόγιο και φρασεολόγιο</p> <p>Προκλητική στάση ενάντια στη σύγχρονη καπιταλιστική ηθική</p> <p>Διάλογος μέσω αντι-ιεραρχικών συνελεύσεων</p> <p>Σεβασμός στο διαφορετικό ισότητα, αντισεξισμός, αντιπατριρχία,</p> <p>Εξωστρέφεια και διάθεση για αλληλεπίδραση</p>	<p>Ισχυροί δεσμοί αλληλεγγύης και συντροφικότητας</p> <p>Συλλογικές αποφάσεις για δράσεις γύρω από πολιτικά και κοινωνικά προτάγματα</p> <p>Υψηλή αίσθηση κοινότητας</p>
<p>«Γκέτο» (Ghetto) κουλτούρες νέων</p>	<p>Περιορισμένος εδαφικός διαχωρισμός (συγκέντρωση slums εκτός κέντρου)</p> <p>Δημόσιος χώρος (συχνά πιο απομονωμένος)</p> <p>Φθηνά μπαρ και σκηνές χορού</p>	<p>Ιδιαίτερες μουσικές προτιμήσεις χιπ-χοπ με αφρικανικά στοιχεία (tribal) και αφρικανικοί χοροί</p> <p>Υπερβατική κουλτούρα (transgressive) με στοιχεία</p>	<p>Τοπική διάλεκτος και ιδιόμορφο φρασεολόγιο</p> <p>Απόμακρη συμπεριφορά, καμιά φορά προσβλητική και επιθετική προς τους «άλλους»</p> <p>Σωματική επαφή,</p>	<p>Διαφορετικό επίπεδο δεσμών ανάλογα την ομάδα και φυλή</p> <p>Αφηρημένη αλλά υψηλή αίσθηση κοινότητας</p>

	Γειτονιές: Intendente, Mouraria, Alfama, πιο σπάνια Bairro Alto	παραβατικότητα και εμπλοκή με ουσίες	αμεσότητα στην επικοινωνία	
Ευρύτερες mainstream κουλτούρες	Κυρίως ιδιωτικός χώρος: εμπορικά κέντρα (mall), μπαρ, εστιατόρια και κλαμπ Δημόσιος χώρος όταν φιλοξενεί συγκεκριμένη δραστηριότητα Γειτονιές: Bairro Alto, Bica, Cais do Sodré , Principe Real, Chiado, Baixa	Κοινωνική και ταξική ανομοιογένεια Τάση για άκρικο εκσυγχρονισμό και καταναλωτική συμπεριφορά Εμπορευματοποιημένη αισθητική Αδιαφορία για τα κοινά	Συχνά τάση ανταγωνισμού Αναπαραγωγή κοινωνικών στερεοτύπων	Δεν εντοπίζεται

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Στην προσπάθεια να χαρτογραφηθούν και τα κατηγοριοποιηθούν οι νεανικές ομάδες και (υπο)κουλτούρες που κάνουν αισθητή την παρουσία τους τη νύχτα και εμφανίζουν διακριτές χωρικές πρακτικές προέκυψε ο παραπάνω πίνακας (Πίνακας 5.5.1.). Εκτός από τις πανεπιστημιακές ομάδες του graxe και τις κοινωνικές-πολιτικές συλλογικότητες, οι υπόλοιπες τρεις κατηγορίες παρουσιάζουν διαφορετικού βαθμού ανομοιογένεια, με αποτέλεσμα να μην αντιπροσωπεύουν καθολικά και αυστηρά όλου τους νέους που ανταποκρίνονται σε επί μέρους κριτήρια. Παρ’ όλα αυτά εξάγεται μια γενική εικόνα του νέου κόσμου και πως κινείται στο ιστορικό κέντρο τη νύχτα.

Οι περιοχές Baixa, Chiado συγκεντρώνουν πιο mainstream κόσμο, ενώ στις γειτονιές Bairro Alto, Principe Real , Bica και Cais do Sodré , εντοπίζεται υψηλή κοινωνική μίξη και σύντηξη διαφορετικών κουλτούρων. Αντίστοιχα, οι Mouraria, Intendente και σε μικρότερο βαθμό οι Alfama και Castelo προσελκύουν πιο εναλλακτικό κόσμο, ενώ οι δυο πρώτες με μια τάση εξάπλωσης εκτός του ιστορικού κέντρου προς Graca και Anjos αποτελούν κέντρα ανάδυσης αυτοοργανωμένων νεανικών δομών.

Η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου συνιστά την προϋπόθεση για τη συλλογική δράση και την αυτοοργάνωση, αποτελεί το πρόταγμα για τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης με την πόλη και μεταξύ των κατοίκων της. Ωστόσο, οι αυτόνομες δράσεις και

επεμβάσεις των κοινωνικών ομάδων της πόλης σε ορισμένες περιπτώσεις περιορίζονται είτε καταστέλλονται από τις αστυνομικές αρχές και μέσω των ρυθμιστικών κανόνων και της επίβλεψης που ισχύουν τη νύχτα στην πόλη.

5.4. ΔΟΜΗ, ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ ΤΗ ΝΥΧΤΑ

Όπως υποστηρίζει ο Lefebvre (1974, μτφ. 2007), *η πόλη είναι ένα έργο, με την έννοια ενός έργου τέχνης* και ειδικά όσον αφορά την παλιά πόλη της Λισαβόνας, δηλαδή το ιστορικό της κέντρο αυτό γίνεται ξεκάθαρο, τόσο από πλευράς μνημειακότητας του χώρου, όσο και από τον τρόπο χρήσης του χώρου και επανάχρησης μνημειακών σημείων της.

Ο Lefebvre συνεχίζει τονίζοντας τη σημασία όχι μόνο των μνημείων της πόλης αλλά και του χρόνου χρησιμοποίησης που συνεπάγονται για τους κατοίκους της. Το ιστορικό κέντρο, αν και δεν αποτελεί το κατά βάση παραγωγικό κέντρο της πόλης, εμπεριέχει αστικές συγκεντρώσεις με οικονομική χρησιμότητα, εκμεταλλεόμενο τη μνημειακότητα και τη συμβολικότητά τους.

Επικεντρώνοντας στη χρήση του ιστορικού κέντρου τη νύχτα, η οικονομία που παράγει προκύπτει από τον τομέα της ψυχαγωγίας και συνεπώς είναι συνυφασμένη με τη συχνότητα και το χρόνο χρησιμοποίησης του χώρου από τους κατοίκους (Χάρτης 5.4.1) . Ωστόσο, ο χρόνος χρησιμοποίησης δεν συνεπάγεται αποκλειστικά τη μεσολάβηση οικονομικής συναλλαγής, εφόσον ο δημόσιος χώρος στο ιστορικό κέντρο ποικίλει σε έκταση και μορφολογία, φιλοξενώντας διαφορετικές κοινωνικές ομάδες αλλά ταυτόχρονα ευνοώντας την κοινωνική μίξη και μεταξύ τους συνύπαρξη.

Το ιστορικό κέντρο της πόλης παρουσιάζει ένα αρκετά ενιαίο τοπίο, κυρίως αρχιτεκτονικά και σε μικρότερο βαθμό πολεοδομικά. Ωστόσο, τη νύχτα κυρίως, η υποκειμενική αντίληψη του χώρου επηρεάζεται σαφώς από τις υφές και τις ποιότητες των καταστάσεων που ενέχει κάθε αστικός τόπος, οι οποίες διαμορφώνουν την αισθητική και την ατμόσφαιρα του τοπίου.

Χάρτης 5.4.1.: Προτίμηση νέων στη νυχτερινή διασκέδαση ως προς τις γειτονιές

Πηγή: Στοιχεία από ερωτηματολόγια (2015), Ιδία επεξεργασία

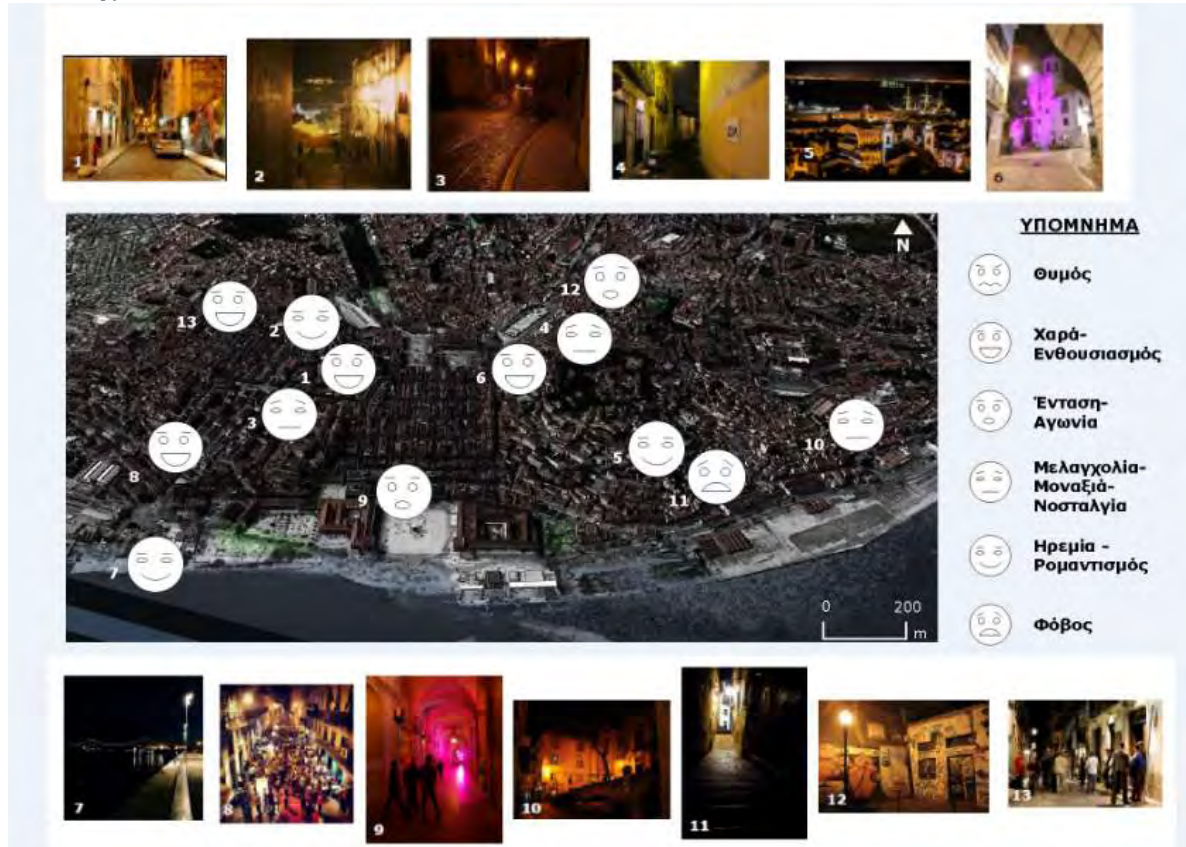
Συνεπώς, προκύπτει μια κατακερματισμένη εικόνα της πόλης, που απαρτίζεται από διαφορετικά «περιβάλλοντα» (ambiances), σε διαδοχή το ένα με το άλλο, όπως οι σκηνές ενός θεάτρου. Τα περιβάλλοντα που συνδυάζόμενα συνθέτουν την ατμόσφαιρα του χώρου είναι, σύμφωνα με τον Debord (1958), το «μαλακό» περιβάλλον, που αφορά την παρουσία ή απουσία ανθρώπινης δραστηριότητας και το είδος της, το φως, τον ήχο, το χρόνο και τις ιδέες, καθώς και το «σκληρό» περιβάλλον, που αφορά το δομημένο, σταθερό περιβάλλον.

Παρακάτω παρατίθεται χάρτης αποτύπωσης των συναισθηματικών αντιδράσεων των νέων σε εικόνες και καταστάσεις του νυχτερινού τοπίου, όπως προέκυψε από τα ερωτηματολόγια (Χάρτης 5.4.2.), ενώ στη συνέχεια επιχειρείται η ανάλυση των ποιοτήτων του αστικού χώρου (ambiances), με αναφορά τη νύχτα και ανά χωρικές ενότητες, οι οποίες αντιπροσωπεύουν επίπεδο γειτονιάς.

Τα σύμβολα στον παρακάτω χάρτη αναπαριστούν το κυρίαρχο συναίσθημα ή συναισθηματικό συνδυασμό, όπως καταγράφηκε στα ερωτηματολόγια (Παράρτημα 2). Η αποτύπωση των συναισθημάτων στις κατηγορίες που παρατίθενται στο χάρτη αποτελεί συγχώνευση μιας ευρύτερης κλίμακας συναισθηματικών φαινομένων και

καταστάσεων, μεταξύ των οποίων κλήθηκαν να επιλέξουν οι ερωτώμενοι, γεγονός που αποσκοπεί στη διευκόλυνση ανάγνωσης του χάρτη.

Χάρτης 5.4.2.: Συναισθηματική εμπειρία χρηστών του αστικού νυχτερινού τοπίου της πόλης

Πηγή: Στοιχεία από ερωτηματολόγια, Ιδία επεξεργασία

5.4.1. ΒΑΙΧΑ

Η περιοχή *Baixa* αποτελεί την καρδιά του ιστορικού κέντρου και συγκεντρώνει αξιόλογο όγκο της εμπορικής και τουριστικής δραστηριότητας της πόλης. Ο πιο κεντρικός δρόμος είναι η Rua Augusta, η οποία αποτελεί πλατύ πλακόστρωτο πεζόδρομο και συνδέει δυο δημοφιλείς πλατείες, αυτή της Rossio στη βόρεια πλευρά της Baixa, με την πλατεία εμπορίου (Praça do Comercio) στη νότια απόληξή της, η οποία σηματοδοτείται από την εμβληματική αψίδα Arco da Rua Augusta. Με τη σειρά της η Praça do Comercio, ένας από τις κεντρικότερους και μεγαλύτερους ανοιχτούς δημόσιους χώρους, με συμβολικό πρόσημο, έχει μέτωπο στον ποταμό Τάγο, επιτρέποντας τη θέα προς την απέναντι πλευρά του.

Ουσιαστικά οι δύο πλατείες οριοθετούν σαφώς τη γειτονιά της Baixa, καθιστώντας την ευπροσδιόριστη χωρικά. Άλλες οδοί παράλληλες της Rua Augusta είναι η Rua Aurea στα δυτικά, η οποία συνδέει επίσης την πλατεία Rossio με την Praça do Comercio και η Rua da Prata στα ανατολικά, η οποία συνδέει την εγγύς της Rossio πλατεία Figueira με το παραλιακό μέτωπο και την Praça do Comercio. Τη νύχτα οι εν λόγω οδοί ερημώνουν εξαιτίας της καθαρά εμπορικής και τουριστικής τους δραστηριότητας, η οποία είναι αυξημένη την ημέρα, εφόσον οι ώρες λειτουργίας των καταστημάτων είναι έως τις 7μμ.

Η πιθανή κίνηση μετά τις 12πμ διαπιστώνεται στη Rua Augusta λόγω του υπερβολικού φωτισμού και της κεντρικότητας της και κυρίως αφορά κόσμο, ο οποίος μεταβαίνει στα περιορισμένα night clubs περιμετρικά της Praça do Comercio, μικροεμπόρους ναρκωτικών ή φοιτητές που επιστρέφουν στην κατοικία τους από άλλες περιοχές ή συνεχίζουν τη νύχτα τους επιλέγοντας ένα περίπατο στο ποτάμι. Όσον αφορά τον κόσμο που διασκεδάζει στα club της περιοχής, τα οποία εντάσσονται στη μαζική κουλτούρα, οι περισσότεροι είναι φοιτητές Πορτογάλοι ή ERASMUS, συνήθως ευκατάστατων ή ανώτερων μεσαίων στρωμάτων (B. Campos-συνέντευξη, 2015) ενώ αυξημένο είναι το ποσοστό θαμώνων ηλικίας 30-40 ετών.

Επιπλέον, χαρακτηριστική οδός στην περιοχή της Baixa με αυξημένη ροή κατά τις νυχτερινές ώρες αποτελεί η Rua do Carmo, η οποία διασταυρώνεται με τη Rua Garrett και αποτελεί τη βασική οδό μετάβασης προς την περιοχή του Chiado και του Bairro Alto. Εναλλακτικό κανάλι μετάβασης τη νύχτα, από τη Baixa στο Chiado, οι οποίες βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, αποτελούν οι υπόγειες κυλιόμενες σκάλες στο σταθμό του μετρό Baixa-Chiado, η οποία παραμένει ανοιχτή έως τις 12:30 πμ.

5.4.2. CHIADO, BAIRRO ALTO

Οι περιοχές Chiado και Bairro Alto παρουσιάζουν μια αστική και μορφολογική συνέχεια και σύμφωνα με τον Costa (2010), αποτελούν τις δυο όψεις ενός νομίσματος, με το πρώτο να υπερασπίζεται τη θεσμική, επίσημη και εύπορη εικόνα, ενώ το δεύτερο προβάλλει μια υπερβατική, νυκτερινή και περιθωριακή άποψη.

Προχωρώντας λοιπόν στην περιοχή *Chiado*, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω εύκολα αναγνωρίσιμη είναι η οδός *Garrett*, στην βάση της οποίας ορθώνεται το γνωστό εμπορικό κέντρο *Armazens do Chiado* και κατά μήκος της οποίας επίσης συγκεντρώνονται εμπορικές χρήσεις και ιδιαίτερα καταστήματα ενδυμάτων, υποδημάτων αλλά και παραδοσιακά πολλά βιβλιοπωλεία και εκδοτικοί οίκοι. Στο τέλος της ίδιας οδού, διαμορφώνεται ένα πλάτωμα, όπου βρίσκεται και η πάνω είσοδος του μετρό *Baixa-Chiado*, καθώς και το χαρακτηριστικό σύμβολο για την πόλη άγαλμα του *Fernando Pessoa*. Στο ίδιο πλάτωμα συναντάμε και το ιστορικό καφέ *A Brasileira*, όπου σύχναζαν λογοτέχνες, ποιητές και διανοούμενοι την περίοδο 1900-1930, ενώ σήμερα αποτελεί κατά βάση τουριστικό αξιοθέατο και λιγότερο στέκι εύπορων φοιτητών της Σχολής Καλών Τεχνών.

Πλησίον, μια αρκετά γνωστή οδός, λόγω της Σχολής Καλών Τεχνών, των καλλιτεχνικών εργαστηρίων και ατελιέ που υφίστανται εκεί είναι η *Rua Ivens*, κάθετη της *Rua Garrett*. Ορισμένες νύχτες, όταν διοργανώνονται πάρτι και καλλιτεχνικά δρώμενα στη Σχολή Καλών Τεχνών παρουσιάζεται κίνηση νέων, φοιτητών και καλλιτεχνών στην μικρή πλατεία *Largo da Academia Nacional de Belas Artes*.

Μικρότερης έκτασης και έντασης νυχτερινή δραστηριότητα παρατηρείται και κατά μήκος του καναλιού που ξεκινάει από τη δυτική πλευρά της πλατείας *Rossio* καταλήγοντας στην πλατεία *Largo do Trindade* στα σύνορα *Chiado* και *Bairro Alto*, και αποτελεί μια επιμήκη σειρά σκαλιών με μικρά πλατώματα, τα οποία διασταυρώνονται κάθετα με στενά δρομάκια. Στην έκταση κατά μήκος τμημάτων της σκάλας και εντός των τεμνόμενων σε αυτή παρόδων, λειτουργούν διάφορα μικρά τουριστικά εστιατόρια και παμπ, τα οποία γεμίζουν κάθε νύχτα. Ωστόσο, η συγκεκριμένη ανηφορική διαδρομή προσφέρει περιορισμένη αλλά αξιόλογη θέα προς το κάστρο στον απέναντι λόφο.

Συνεχίζοντας προς ένα από τα δημοφιλέστερα ενδοαστικά συμπλέγματα του κέντρου της *Λισαβόνας* για τους χρήστες της αστικής νύχτας, φτάνουμε στο *Bairro Alto* («*Άνω Πόλη*»). Όσον αφορά τα μονοπάτια, οι πιο αντιπροσωπευτικές οδοί της περιοχής είναι η *Rua da Rosa*, *Rua da Atalaia* και *Rua da Barraca*, αλλά και οι υπόλοιπες κάθετες και παράλληλες αυτών, όπου τη νύχτα συρρέει κυρίως νέος κόσμος στα μπαρ που εδράζουν εκεί.

Οι χρήσεις γης είναι ανάμεικτες και αφορούν κατοικία και οικονομική δραστηριότητα. Ωστόσο, η νυχτερινή δραστηριότητα είναι η κυρίαρχη της περιοχής αυτής, με την πλειοψηφία των οικοδομικών τετραγώνων της γειτονιάς να στεγάζουν μπαρ, εστιατόρια και μουσικές σκηνές, καθώς και ταβέρνες με παραδοσιακή μουσική fado (casas do fado). Το γεγονός αυτό εξηγεί και ως ένα σημείο, γιατί ο πληθυσμός που κατοικεί στη γειτονιά πλέον αποτελείται κυρίως από ξένους φοιτητές και εργαζόμενους, καθώς και νέους πορτογάλους μεσοαστικών τάξεων, οι οποίοι συνήθως ανακυκλώνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, ενώ σε μικρότερο βαθμό εντοπίζονται γηγενείς, μεγαλύτερης ηλικίας.

Ακόμη, ένα νέο γνώρισμα της γειτονιάς, το οποίο μπορεί να συσχετιστεί με την μποέμ ατμόσφαιρα που αντανακλά και σε συνδυασμό με τον πρόσφατο αστικό εξευγενισμό της, αφορά τα νυχτερινά μαγαζιά που απευθύνονται στις διακριτές ομάδες lgbtq (ΛΟΑΤΚΙ), τα οποία συγκεντρώνονται σε ορισμένα οικοδομικά τετράγωνα του συμπλέγματος του Bairro Alto και κυρίως στην ανατολική πλευρά του, στο Príncipe Real. Η αντιμετώπιση των διαφορετικών σεξουαλικών ταυτοτήτων εμφανίζεται γενικά θετική, κυρίως μεταξύ των νέων. Ωστόσο, έχει πάρει μια αρκετά εμπορική διάσταση, με όρους θεάματος, αφού στην περιοχή περιμετρικά του Jardim do Príncipe Real συγκεντρώνεται αξιοσημείωτος αριθμός κλαμπ και μπαρ όπου προσφέρονται κουήρ και τρανσέξουαλ παραστάσεις.

Η νυχτερινή ζωή στη γειτονιά ξεκινάει σχετικά νωρίς, εφόσον εκεί εδράζουν φημισμένα casas do fado, τα οποία λειτουργούν από τις 7μμ. Τα υπόλοιπα κέντρα διασκέδασης, στα οποία συχνάζουν περισσότερο νεαρές ηλικίες κλείνουν στις 2πμ με (το αργότερο) 3πμ. Τα τελευταία χρόνια τους δρόμους και τα μπαρ της περιοχής καταλαμβάνουν Πορτογάλοι φοιτητές και ξένοι, κυρίως φοιτητές Erasmus, περιορισμένες πνευματικές και καλλιτεχνικές ελίτ, καθώς και σε μικρότερο βαθμό χαμηλόμισθοι νέοι εργαζόμενοι. Η κοινωνική μίξη στη γειτονιά συνδυάζει διαφορετικά πολιτιστικά υπόβαθρα, προβάλλοντας μια συγκεχυμένη ατμόσφαιρα mainstream και νεο-μποέμ, με ισχυρό τουριστικό χαρακτήρα. «Πριν πέντε χρόνια το Bairro Alto απέπνεε ένα πιο εναλλακτικό και μποέμ χαρακτήρα, αφού ήταν γεμάτο με σκοτεινά ατμοσφαιρικά rock bar και ενδιαφέρον κόσμο. Πλέον, τα μπαρ απευθύνονται σε ακόμη πιο νεαρές ηλικίες, εύπορα στρώματα και mainstream (κοινότητες) κουλτούρες, έχοντας εμπορευματοποιήσει την περιοχή.» (M. Afonso, 2015- συνέντευξη).

Η μουσική από τα περισσότερα μαγαζιά είναι δυνατή, ενώ ο κόσμος διέρχεται συνεχώς στις γύρω οδούς και ανακυκλώνεται μεταξύ των διαφορετικών μπαρ. Μια χαρακτηριστική συνήθεια ορισμένων φοιτητών, η οποία εμπεριέχει κατάπωση ικανής ποσότητας αλκοόλ, και ταυτόχρονα προωθεί μια λογική ασυγκράτητης κατανάλωσης, είναι το λεγόμενο pub-crawling. Ουσιαστικά, το «παιχνίδι» αυτό εμπεριέχει την επίσκεψη σε διαδοχικά μπαρ από μικρές ομάδες νέων, οι οποίοι έχουν στοιχηματίσει σε ένα συγκεκριμένο αριθμό ποτών, ο οποίος πρέπει να καταναλωθεί σε κάθε μπαρ ξεχωριστά, πριν προχωρήσουν στο επόμενο. Πέρα από την προσωπική διασκέδαση, η διαδικασία αυτή ευνοεί την οικονομική δραστηριότητα των νυχτερινών κέντρων, εφόσον προτρέπει την υπερκατανάλωση και μάλιστα σε διαφορετικά μέρη.

Γενικότερα, πάντως η νυχτερινή έξοδος στο Bairro Alto, στην κυρίαρχη χωρική της διάσταση είναι συνδεδεμένη με την κατανάλωση φτηνού αλκοόλ, εφόσον ένα εκτενές τμήμα παράλληλων και κάθετων στενών κυριαρχείται από διαδοχικά μπαρ και παμπς με έντονο νέον φωτισμό, χωρίς ιδιαίτερο χαρακτήρα, τα οποία «διακοσμούνται» από διαφημιστικές ταμπέλες με τα μεγέθη των ποτών και τις αντίστοιχες τιμές τους. Ωστόσο, το αίσθημα χαράς και έντασης λόγω της συρροής κόσμου και του κλίματος διασκέδασης που επικρατεί στην περιοχή διευκολύνει ιδιαίτερα την επικοινωνία των νεότερων.

Η νύχτα στο Bairro Alto απέχει από την εικόνα και την ατμόσφαιρα της ημέρας, αφού είναι έντονη, εορταστική, ηχηρή και ακούραστη αν και σύμφωνα με τους Marques και Richards (2014) διαφορετική σε σχέση με την αίγλη που απέπνεε 20 με 30 χρόνια πίσω (βλ. Παράρτημα I).

5.4.3. BICA

Η εγγύς γειτονιά στη νότια πλευρά του Bairro Alto, με κατεύθυνση προς το ποτάμι, αποκαλείται *Bica*. Η δημοφιλέστερη οδός στην περιοχή είναι η Rua da Bica de Duarte Belo, ένας δρόμος με απότομη κλίση, όπου τις πρωινές ώρες μέχρι τις πρώτες βραδινές λειτουργεί το τραμ «elevador», ακολουθώντας κάθετη διαδρομή επί της οδού και εξυπηρετεί τη μετακίνηση τουριστών και γηγενών, συνδέοντας το Bairro

Alto με το Cais do Sodré. Ο δρόμος αυτός όμως αποτελεί σύμβολο και για τη νυχτερινή ζωή της πόλης, αφού συγκεντρώνει πολλά μικρά μπαρ, στα οποία συναθροίζονται νέοι μετά τη 1πμ. Αυξημένη κίνηση εμφανίζουν και τα κάθετα στενά εκατέρωθεν της οδού, για παρόμοιο λόγο.

Το σκηνικό της οδού αλλάζει τελείως τη νύχτα, εφόσον κατακλύζεται από νέους, οι οποίοι καταλαμβάνουν τα κατώφλια των μπαρ, τις σκάλες και τις γωνίες των διασταυρώσεων της οδού με τα κάθετα στενά. Διάχυτη μπλεγμένη μουσική και φωνές διαμορφώνουν το ηχητικό τοπίο, όπου ο ρυθμός είναι έντονος. Στη Bica δεν παρατηρείται κάποιος διακριτός χαρακτήρας, μάλλον μια επανάληψη της τυπολογίας του Bairro Alto, με έμφαση στο mainstream. Έτσι, ο κόσμος που συγκεντρώνεται προέρχεται από διαφορετικά πολιτιστικά υπόβαθρα, με εντονότερη την παρουσία χίπστερ, καλλιτεχνών και φοιτητών ERASMUS.

Στη νότια πλευρά της ίδιας περιοχής, εντοπίζεται το δημοφιλές Miradouro Santa Catarina. Στο εν λόγω σημείο με θέα στο ποτάμι παρατηρείται κινητικότητα όλη την ημέρα. Ωστόσο, τη νύχτα κυρίως ο χώρος χρησιμοποιείται από παρέες φοιτητών, νέο-χίπις, alternative και έγχρωμων πορτογάλων ή μεταναστών. Κοινό σημείο των θαμώνων αποτελεί η χαλαρότητα και η διάθεση για επικοινωνία και αλληλεπίδραση, σαφώς διαχωρισμένη από τη μαζική κουλτούρα, που επικρατεί λίγα τετράγωνα μακριά.

Επιπλέον, η πλειονότητα όσων επιλέγουν το συγκεκριμένο miradouro, ασχολούνται με τη μουσική σε ερασιτεχνικό συνήθως επίπεδο και εκτιμούν την ιδέα του αυτοσχεδιασμού και του πειραματισμού. Κατά συνέπεια, συχνά διάφορες παρέες δημιουργούν μια ελκυστική κατάσταση, με ατμόσφαιρα «πάρτι», προσφέροντας ψυχαγωγία μέσω της ανταλλαγής πολιτιστικών στοιχείων, μουσικής και κουλτούρας. Αναδύεται αυθόρμητα μια συλλογική εμπειρία, ένας εφήμερος τόπος, που χωράει τον οποιοδήποτε, χωρίς διακρίσεις. Η διευκόλυνση της συμμετοχής του καθενός προωθεί το συναίσθημα της χαράς του να μοιράζεσαι και να είσαι οργανικό κομμάτι μιας από κοινού εμπειρίας (L. Faria, 2015-συνέντευξη). Για παράδειγμα, στο δημόσιο χώρο του miradouro και κατά την παρουσία τέτοιων κοινωνικών κύκλων, πιο εύκολα θα νιώσει οικειότητα ένα «περιθωριακό» στοιχείο, ώστε να προσεγγίσει το σκηνικό, ακόμη και αν δεν επιλέξει να αλληλεπιδράσει πιο ουσιαστικά.

5.4.4. CAIS DO SODRÉ

Αμέσως μετά τη Bica τοποθετείται μια άλλη γειτονιά φημισμένη για τη νυχτερινή ζωή της, το *Cais do Sodré*. Η περιοχή αυτή, σηματοδοτεί την πιο ξέφρενη νυχτερινή ζωή της πόλης, από τη στιγμή που η πληθώρα των κέντρων διασκέδασης που χωροθετούνται εκεί παραμένουν ανοιχτά έως τις 4πμ, ενώ ορισμένα μέχρι και τις 7πμ. Οι οδοί Rua Nova do Carvalho και Rua de São Paulo και τα εγγύς στενά συγκεντρώνουν μπαρ και εστιατόρια, όπου συχνάζουν νέοι, φοιτητές, αλλά και ευκατάστατοι συνήθως μεσήλικες.

Αντιπροσωπευτικότερη οδός ωστόσο της περιοχής και «μαγνήτης» νυχτερινής διασκέδασης είναι η λεγόμενη Pink Street (Rua do Alcerim). Το όνομά της αφενός δικαιολογείται από το χρώμα της ασφάλτου (ροζ) και αφετέρου αποδίδεται στη συμβολική σημασία της, εφόσον παλαιότερα επί της οδού λειτουργούσαν οίκοι ανοχής. Στην Pink Street τα πολυάριθμα κλαμπ αποπνέουν μια συγκεχυμένη ατμόσφαιρα, οποία παραπέμπει σε διαφορετικές εποχές και κουλτούρες, με έντονο το στοιχείο της παγκοσμιοποίησης και τουριστικοποίησης.

Εκ πρώτης όψεως πολλά κλαμπ και μουσικές σκηνές προβάλλουν δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα διασκέδασης με νέον φωτεινές επιγραφές και αμερικανικού τύπου διακόσμηση. Ταυτόχρονα, το αφρολάτιν στοιχείο είναι αναπόσπαστο κομμάτι της πορτογαλικής διασκέδασης, αν και προβάλλεται στην εμπορευματοποιημένη του μορφή, εξυπηρετώντας κυρίως μια συμβολική απομίμηση, στην προσπάθεια κατασκευής μιας εξωτικής ατμόσφαιρας.

Παράλληλα, η επανάχρηση πρώην οίκων ανοχής, όπως το διάσημο «Pensão Amor», το «Bar da Velha Senhora» ή το «Guesthouse of Love», και η μετατροπή τους σε χώρους αναψυχής, διατηρώντας ωστόσο ανέπαφο το εσωτερικό των κτιρίων, τη διακόσμηση και το χαρακτήρα του χώρου, υποδεικνύει την προσπάθεια συγκρότησης μιας διακριτής ταυτότητας, μέσω της εκμετάλλευσης του συμβολικού κεφαλαίου και της παρηκμασμένης ιστορίας της περιοχής. Η βίνταζ (vintage) ατμόσφαιρα που επικρατεί ενισχύεται και από τα cabaret show και τα αντίστοιχης αισθητικής πάρτι που διοργανώνονται συχνά στην περιοχή. Το νέο νυχτερινό προφίλ της περιοχής, στην προσπάθεια να ξεφύγει του μαζικού τουρισμού, στοχεύει στη νυχτερινή αναψυχή κυρίως των εύπορων κοινωνικών στρωμάτων, καλώντας τον κόσμο αυτό να

εντρυφήσει σε μια τύπου παρακμιακή νύχτα, παρότι εξασφαλίζει την ασφάλεια μιας εξευγενισμένης περιοχής.

Ωστόσο, η περιοχή φιλοξενεί ακόμη ορισμένα προϋφιστάμενα μικρά μπαρ και ντίσκο με φτηνά ποτά, διακίνηση ουσιών και μουσική της δεκαετίας του 1970, τα οποία είναι πιο προσιτά σε μικρομεσαία κοινωνικά στρώματα. Ακόμη όμως, και αυτά τα μπαρ με διεθνή χαρακτήρα συχνά έχουν προσωπικό ασφαλείας και είσοδο επί πληρωμή, γεγονός που σκοπίμως εφαρμόζεται ώστε να αποκλείει ενδεχόμενες ανάρμοστες και «περιθωριακές» συμπεριφορές. Με αυτό τον τρόπο ο κοινωνικός διαχωρισμός εντείνεται, εφόσον η είσοδος απαγορεύεται αυθαίρετα και κατά συρροή σε χαμηλόμισθους νέους και συγκεκριμένες υποκουλτούρες, όπως εθνοτικές ομάδες και παρέες με «συμμορίτικα» χαρακτηριστικά.

Προχωρώντας στο παραλιακό μέτωπο της περιοχής του Cais do Sodré, στη νότια πλευρά της ομόνυμης οδού και δυτικά του λιμενικού επιβατικού σταθμού, εντοπίζονται διαδοχικά νυχτερινά κέντρα επί του προβλήτα, τα οποία αποτελούν προϊόν επανάχρησης πρώην βιομηχανικών κελυφών και συγκεκριμένα αποθηκών που εξυπηρετούσαν την εμπορική δραστηριότητα. Οι εν λόγω εγκαταστάσεις φιλοξενούν μπαρ, κλαμπ και μουσικές σκηνές, που συγκεντρώνουν ένα πολυάριθμο κοινό με χαρακτηριστικά για τη λάτιν και αφρικανική μουσική («Salsa Bar» και «B.Leza»).

Σήμερα, το Cais do Sodré, ύστερα από την αστική αναβάθμισή του, θα λέγαμε πως απέχει πολύ από την ουσία της εναλλακτικής κουλτούρας, με τη ριζοσπαστική της έννοια. Αντιθέτως, η χρήση εναλλακτικών μοτίβων εξυπηρετεί περισσότερο την αισθητικοποίηση της νέας καταναλωτικής διάστασης της νυχτερινής διασκέδασης. Όσο και αν η νυχτερινή ατμόσφαιρα επιδιώκει να μιμηθεί την μποέμ κουλτούρα, η φυσική επαφή, ο αισθησιακός χορός και άλλες «ανάρμοστες» συμπεριφορές που εκθειάζονται και αποτελούν έως σήμερα τρόπο ζωής για ορισμένες κοινωνικές ομάδες, στιγματίζονται από τις νέες αστικές ελίτ που αποικίζουν τη νύχτα στην περιοχή και ως εκ τούτου περιθωριοποιούνται ως ανήθικες (Nofre, 2013).

Χάρτης 5.4.4.1.: Βασικές νυχτερινές διαδρομές και σημεία ενδιαφέροντος στις περιοχές Baixa, Chiado, Bica, Bairro Alto, Cais do Sodré

Πηγή: Υπόβαθρο Google earth, ίδια επεξεργασία

5.4.5. ALFAMA

Όσον αφορά τις ανατολικές γειτονιές του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας, ξεκινώντας από την περιοχή της *Alfama*, η γειτονιά εκτείνεται παράλληλα με τον Τάγο και στην πλαγιά του λόφου προς το Castelo S. Jorge. Η Alfama εμφανίζει ανάμικτες χρήσεις γης με κυρίαρχη αυτή της κατοικίας και αμέσως επόμενη την εμπορική, η οποία αφορά κυρίως την αναψυχή και σε αμελητέο βαθμό το μικροεμπόριο (λιανικό). Η περιοχή αποτελεί τουριστικό αξιοθέατο εξαιτίας του παραδοσιακού της χαρακτήρα, γεγονός που αποτυπώνεται πιο έντονα κυρίως την ημέρα.

Ο παραδοσιακός χαρακτήρας που αποπνέει η ιστορική αυτή γειτονιά, διατηρείται οριακά και τη νύχτα, εφόσον η κυρίαρχη νυχτερινή δραστηριότητα εστιάζει στις μουσικές σκηνές *fado*, και στις διάσπαρτες μικρές ταβέρνες, οι οποίες τα τελευταία

χρόνια εξαιτίας του τουρισμού απέκτησαν εντονότερα οικονομικό πρόσημο, εις βάρος της ποιότητας που προσφέρουν (C. Ferreira, 2015- συνέντευξη).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πολεοδομία της περιοχής, με τις διακλαδώσεις από πυκνά στενά δρομάκια, άφθονες σκάλες και ανισόπεδα πλατώματα, παραδοσιακές κατοικίες χωρίς αυλές και διάσπαρτες στοές, στοιχεία που προσδίδουν γραφικό χαρακτήρα και ελκύουν το ενδιαφέρον του περιπλανητή. Ιδιαίτερα τη νύχτα ο κίτρινος χαρακτηριστικός φωτισμός με τα σημεία που αναδεικνύει και τις σκιές που δημιουργεί εντείνει μια ρομαντική, νοσταλγική ατμόσφαιρα. Μάλιστα, σε συνδυασμό με τη μελωδία από το fado που διαχέεται από τα casas do fado στο δρόμο, το τοπίο προκαλεί την αίσθηση μιας παρελθοντικής εποχής. Ακόμη, τα απλωμένα ρούχα σε σύρματα και τα τραπεζάκια που βγάζουν οι κάτοικοι της περιοχής στο δρόμο, όπου μαζεύονται με τους γείτονες αποτελούν στοιχεία οικειότητας και υψηλής αίσθησης γειτονιάς.

Η νυχτερινή δραστηριότητα στην εν λόγω γειτονιά μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε δυο ζώνες ώρας. Στην πρώτη ζώνη, εμπεριέχονται τα μαγαζιά με ζωντανή μουσική fado, τα οποία λειτουργούν από τις 8μμ έως τις 12μμ και τα οποία συνιστούν την πλειονότητα στην περιοχή και προσελκύουν κυρίως τουρίστες και μεγαλύτερες ηλικίες.

Χαρακτηριστικοί άξονες επί των οποίων συγκεντρώνονται μικρές ταβέρνες με παραδοσιακή πορτογαλική μουσική αποτελούν η οδός Rua de São João da Praça, καθώς και η προέκταση αυτής Rua de São Pedro, η οποία είναι ένα ιδιαίτερα στενό πέραςμα, τυπικό της πολεοδομικής μορφής της γειτονιάς, και καταλήγει στη μικρή πλατεία Largo do Chafariz de Dentro. Η πλατεία διασταυρώνεται με τη δεύτερη βασική οδό, παράλληλη προς τον παραλιακό αυτοκινητόδρομο και συγκεντρώνει επίσης τουριστικά εστιατόρια, ενώ απέναντι ακριβώς τοποθετείται το μουσείο Fado της πόλης, προσδίδοντας στην Alfama το συμβολικό στίγμα καταγωγής της παραδοσιακής πορτογαλικής μουσικής.

Στο σημείο αυτό, ενδιαφέρον παρουσιάζει να τονισθεί η συμβολική τοποθέτηση του μουσείου του fado στην εν λόγω περιοχή, καθώς διεκδίκηση της πολιτισμικής κληρονομιάς του fado εμφανίζεται και από μια άλλη γειτονιά, αυτή της Mouraria. Βέβαια, μια σειρά ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων συνέβαλαν στην εμφανή προβολή της Alfama ως τη γενέτειρα του fado.

Εν συντομία, καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισαν η γεωγραφική της θέση, η λαογραφία και η «εθνική» ομοιογένεια, καθώς και το κύρος που της προσέδωσε η προβολή της από καλλιτέχνες fado και από την αστική τάξη αντίστοιχα. Αρχικά, καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η γεωγραφική θέση της γειτονιάς – η γειτνίασή της με τη θάλασσα-εφόσον το fado αναφέρεται στον πόνο της απώλειας και του αποχωρισμού κυρίως των ναυτικών. Επιπλέον, το γεγονός ότι η Alfama, αποτελούσε ανέκαθεν πιο ομοιογενή και «καθαρή» γειτονιά ως προς τη διάρθρωση των κατοίκων της σε σχέση με τη Mouraria, η οποία ιστορικά υπήρξε την έδρα των Αράβων και σήμερα φιλοξενεί μια πληθώρα διαφορετικών εθνικοτήτων και φυλών, ανέδειξε την πρώτη ως κατά κάποιο τρόπο αξιότερη.

Ακόμη, η φήμη της Alfama ενισχύθηκε εξαιτίας ορισμένων καλλιτεχνών fado -όπως η Amalia Rodríguez που καταγόταν από εκεί- οι οποίοι διατηρούσαν καλές σχέσεις και με την αστική τάξη. Αντίθετα, η Mouraria απέπνεε ανέκαθεν μια περιθωριακή ατμόσφαιρα, με το αλκοόλ, τα ναρκωτικά και την εγκληματικότητα να κυριαρχούν, οπότε η πρόσβαση δεν ήταν δυνατή στον οποιοδήποτε. Παρ' όλα αυτά, πολλοί έως σήμερα υποστηρίζουν ότι το αυθεντικό fado ακουγόταν στη Mouraria (P. Airosos κ.ά., 2015- συνέντευξη).

Αντίστοιχα, στη δεύτερη ζώνη, συμπεριλαμβάνονται ελάχιστα και διάσπαρτα μικρά μπαράκια, τα οποία παραμένουν ανοιχτά μέχρι και τις 4πμ, ενώ συγκεντρώνουν κόσμο μετά τις 11πμ. Στα ανατολικά της πλατείας Largo do Chafariz de Dentro ξεκινάει ένας ανηφορικός δρόμος, η Rua dos Remédios, στην οποία συναντάει κανείς ζωή και μετά τις 12πμ, όπως και στα στενά Rua do Vigário και Rua de Santo Estêvão. Ωστόσο, η νυχτερινή ζωή στη γειτονιά της Alfama σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συσχετιστεί με αυτή του Bairro Alto ή του Cais do Sodré, όσον αφορά το ρυθμό, εφόσον κατοικείται κυρίως από οικογένειες και ηλικιωμένους. Ωστόσο, αυτή η κατάσταση σύντομα πιθανώς να ανατραπεί, σύμφωνα με ορισμένους όπως ο Nofre (2015), από τη στιγμή που η νυχτερινή ζωή στο δημόσιο χώρο προκαλεί τα παράπονα των κατοίκων της περιοχής, με αποτέλεσμα τα νυχτερινά κέντρα να αυξάνονται σταδιακά στην περιοχή, ώστε να στεγάσουν τους νυχτόβιους θαμώνες.

Όσον αφορά τους νέους, η γειτονιά της Alfama προσελκύει μικρότερο ποσοστό σε σχέση με το Bairro Alto και το Cais do Sodré, το οποίο απαρτίζεται περισσότερο από κατοίκους της περιοχής και πιο εναλλακτικό (alternative) κόσμο. Η χαλαρή, ήσυχη

ατμόσφαιρα και τα ποικίλα μικρής έκτασης τμήματα δημόσιου χώρου (σκαλιά, πλατώματα, miradouro) προσελκύουν παρέες νέων με μουσικά όργανα, ενώ αποτελούν μια οικονομική λύση για ψυχαγωγία και συναναστροφή, εφόσον τα περισσότερα μπαρ της περιοχής είναι αρκετά ακριβά (A. Cardoso, 2015, συνέντευξη). Χαρακτηριστικές περιπτώσεις χώρων αποτελούν τα Miradouro Santa Luzia και Santo Estêvão, σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, τα οποία προσφέρουν θέα στη γειτονιά της Alfama και στον Τάγο. Εκεί συχνάζουν διάφορες παρέες νέων τη νύχτα, συμβάλλοντας με το δικό τους ρυθμό στο νυχτερινό τοπίο, το οποίο πολλές φορές παίρνει διαστάσεις γιορτής.

5.4.6. CASTELO

Όσον αφορά το *Castelo*, η περιοχή αποτελεί ξεχωριστό προορισμό της πόλης, εφόσον είναι ο ζωντανός έως σήμερα πυρήνας της ιστορίας της. Η περιοχή εκτείνεται πάνω στο λόφο São Jorge, με χαρακτηριστική μορφολογία και ρυμοτομία, καθώς και άναρχη δόμηση. Οι ελικοειδείς, στενοί και ανηφορικοί δρόμοι της ακολουθούν το ανάγλυφο του εδάφους και καταλήγουν στην κορυφή του λόφου, την παλιά ακρόπολη, όπου υψώνεται το μεσαιωνικό κάστρο São Jorge.

Η πολεοδομική μορφή της περιοχής και η κυκλική διάταξη, επιτρέπει την πανοραμική θέαση προς πολλαπλά σημεία της πόλης και της απέναντι όχθης του ποταμού Τάγου. Ιδιαίτερα τη νύχτα, τα στενά δρομάκια με το πλακόστρωτο και με το χαμηλό ζεστό φωτισμό δημιουργούν μια ξεχωριστή ατμόσφαιρα, που παρασύρει το διαβάτη στην περιπλάνηση, αλλά παράλληλα και σε μια εποχή του παρελθόντος. «Η Λισαβόνα ως πόλη-λαβύρινθος με σκοτεινά στενά και παλιούς δρόμους, προκαλεί ένα μίγμα παρατεταμένης αγωνίας και αφύπνισης αλλά ταυτόχρονα οικείας άνεσης» (A. Robello, 2015- συνέντευξη).

Το κάστρο λειτουργεί έως και της 9 μμ, ενώ στη γύρω περιοχή τα μικρά εστιατόρια και μπαρ κλείνουν σταδιακά έως τις 12 πμ. Εξαιρεση και διακριτή παρουσία στη νυχτερινή ζωή της περιοχής είναι ο πολυχώρος, *Charitô à mesa*, ο οποίος στέκεται στη νότια πλευρά του λόφου, προσφέροντας μοναδική θέα στο παραλιακό μέτωπο. Ο πολυχώρος πέρα από εστιατόριο και μπαρ περιλαμβάνει υπόγειο χώρο, όπου συνήθως οργανώνονται πολυθεματικές μουσικές βραδιές και πάρτι, καθώς και μια

σκηνή με τέντα, η οποία προσομοιώνει το χώρο του τσίρκο και φιλοξενεί πολυάριθμες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και θεατρικές παραστάσεις. Επιπλέον, οργανώνει και διάφορες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (performance) στο δημόσιο χώρο της πόλης τη νύχτα.

Το Charitô λειτουργεί καθημερινά, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κοινωνική σύνθεση του κόσμου που προσελκύει, εφόσον συνδυάζει εν μέρη την πολυτελή ατμόσφαιρα με μια πιο ρευστή, καλλιτεχνική και ευρέως προσιτή. Ενώ ο χαρακτήρας τόσο του εστιατορίου όσο και του μπαρ απευθύνεται σε ανώτερα μεσαία κοινωνικά στρώματα, η προσέλευση του κόσμου στις παραστάσεις, καθώς και στα πάρτι ή τις μουσικές βραδιές – συνήθως ελεύθερης ή πολύ χαμηλής εισόδου- με ξεχωριστή την αφρικανική, προσελκύουν σταθερά χαμηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Αυξημένη είναι η προσέλευση νέων με καταγωγή από τις πορτογαλικές αποικίες, καθώς και εναλλακτικών φοιτητών και καλλιτεχνών.

Η κίνηση συνεπώς τη νύχτα στην περιοχή είναι ελάχιστη, με εξαίρεση τις ημέρες των γιορτών της πόλης. Ωστόσο, η περιοχή φιλοξενεί πιο ρομαντικούς νυχτερινούς θαμώνες, οι οποίοι κυρίως προτιμούν τόσο το σημείο θέας Miradouro Portas do Sol, στη νότια πλευρά του λόφου, όσο και το Miradouro do Recolhimento¹³, στη ανατολική πλαγιά του λόφου, επί του εξωτερικού τείχους του κάστρου, καθώς και το πανέμορφο και ιδιαίτερο pátio de Dom Fradique¹⁴, ακριβώς κάτω από το miradouro.

Σχετικά με την αυλή (pátio) του Dom Fradique, εκτείνεται κοντά σε μια από τις πύλες του κάστρου, όπου βρισκόταν ο μεσαιωνικός πύργος και τμήμα του Belmonte, ενός από τα παλαιότερα παλάτια της πόλης. Σήμερα, έχει ενσωματωθεί στην ιδιοκτησία του ξενοδοχείου Belmonte, ωστόσο αποτελεί χώρο δημόσιου ενδιαφέροντος, με ελεύθερη πρόσβαση, ενώ βρίσκεται υπό καθεστώς προστασίας ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς και αστικό πάρκο. Το χαρακτηριστικό του, εκτός από την πανοραμική θέα που προσφέρει είναι τα ερείπια του παλιού αρχοντικού, τα

¹³ Το Miradouro do Recolhimento, είναι γνωστό και ως «ο κήπος της οδού do Recolhimento», με θέα στο ανατολικό τμήμα της πόλης και είναι προσβάσιμο στο κοινό μόλις από το 2015.

¹⁴ Το όνομα της αυλής προέρχεται από τον αρχικό ιδιοκτήτη του, ευγενή Fradique της βασιλικής αυλής, ενώ αφού άλλαξε πολλούς κατόχους, κατέληξε υπό την ιδιοκτησία του κόντε του Belmonte το 1805 (Camara Municipal de Lisboa, 2016).

οποία οριοθετούν το χώρο. Τα μισογκρεμισμένα δωμάτια, η ανισόπεδη διάταξη των ερειπίων και τα επίπεδα που δημιουργεί το ανάγλυφο του εδάφους σε συνδυασμό με τα φανάρια που φωτίζουν το χώρο, προσφέρουν μια ιδιαίτερη ατμόσφαιρα και μια έντονη αίσθηση παρουσίας του παρελθόντος.

Χάρτης 5.4.6.1: Βασικές νυχτερινές διαδρομές και σημεία ενδιαφέροντος στις περιοχές Alfama, Castelo, Mouraria

Πηγή: Υπόβαθρο Google earth, ίδια επεξεργασία

5.4.7. MOURARIA, INTEDENTE

Η περιοχή *Mouraria* αποτελεί από τις παλαιότερες γειτονιές της Λισαβόνας μαζί με την Alfama και το Castelo. Θεσμικά δεν υφίσταται περιοχή με το όνομα Mouraria, γεγονός το οποίο καθιστά ευέλικτα και σχετικά ασαφή τα όρια της γειτονιάς, αν και οι Λισαβονέζοι την προσδιορίζουν χρησιμοποιώντας αυτό το όνομα. Με το σεισμό του 1755 η περιοχή υπέστη τις λιγότερες υλικές καταστροφές μαζί με την Alfama, διατηρώντας την χαρακτηριστική δαιδαλώδη πολεοδομία της.

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερο γνώρισμα αποτελούν τα δαιδαλώδη και πολύ στενά δρομάκια, τα οποία διασταυρώνονται σε αρκετά σημεία, καθώς και οι μικρές

πλατείες και ακάλυπτοι χώροι που ξεπροβάλουν ανάμεσά τους, στοιχεία που διαμορφώνουν ένα πολυσύνθετο και αισθητικά ελκυστικό μωσαϊκό με ιδιαίτερη ατμόσφαιρα τη νύχτα.

Η πλατεία Martim Moniz σήμερα φιλοξενεί το Mercado de fusão («Αγορά της σύντηξης»), με μόνιμες εγκαταστάσεις τύπου κιόσκια, τα οποία προσφέρουν γεύσεις διεθνούς κουζίνας, από χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Επιπλέον, συχνά διοργανώνονται μουσικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις στην πλατεία, επίσης διεθνούς χαρακτήρα, λόγω των πολυάριθμων μεταναστευτικών κοινοτήτων. Η πλατεία αποτελεί σύμβολο της πολυπολιτισμικότητας της πόλης και παρουσιάζει αυξημένη κίνηση καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, έως τις 12πμ όταν τα κιόσκια υποχρεωτικά κλείνουν. Τη νύχτα ωστόσο, η πλατεία χρησιμοποιείται ως χώρος συνάθροισης νεαρού κόσμου κυρίως ασιατικής καταγωγής και σπανιότερα μικρών ομάδων φοιτητών και Αφρικανών.

Όσον αφορά τις χρήσεις γης της γειτονιάς, το εμπόριο και σε μικρότερο βαθμό η κατοικία επικρατούν, με το λιανικό και μάλιστα πολυεθνικό εμπόριο να κυριαρχεί. Η περιοχή προσομοιώνει μια πολυπολιτισμική αγορά, αφού τα εμπορικά καταστήματα βρίσκονται κατά μεγάλο ποσοστό στην ιδιοκτησία Ινδών, Αφρικανών και Κινέζων, πέραν των γηγενών (Menezes, 2014) και εμπορεύονται αντίστοιχα προϊόντα ινδικών, αφρικανικών και ασιατικών χωρών. Ακόμη τα δυο πολυόροφα εμπορικά κέντρα εκατέρωθεν της Martim Moniz σηματοδοτούν την πολυεθνική της ταυτότητα.

Η οδός Rua da Guia, γνωστή και ως «μονοπάτι του fado» αποτελεί φημισμένο δρόμο της γειτονιάς, εφόσον αντιπροσωπεύει τη γέννηση της μουσικής fado. Σήμερα, κατά μήκος της οδού, τους τοίχους των κτιρίων, διακοσμούν φωτογραφίες, πόστερ και τοιχογραφίες, οι οποίες απεικονίζουν διάσημους μουσικούς και τραγουδιστές fado της περιοχής και αφηγούνται την ιστορία μιας μουσικής, συσχετισμένης με τη νύχτα, που έχει στιγματίσει την περιοχή και την χώρα ολόκληρη. Ακόμη, ορισμένα σπίτια καλλιτεχνών fado επισκευάστηκαν και λειτουργούν πλέον, ως ζωντανές σκηνές fado.

Επιπλέον, οι δίοδοι Rua São Cristóvão, Rua das Farinhas και Beco das Farinhas συγκεντρώνουν πολυάριθμα μικρά μαγαζάκια για φαγητό και ποτό με διεθνή χαρακτήρα και παραδοσιακή αφρικανική κουζίνα, ενώ ορισμένα από αυτά, προσφέρουν τη νύχτα ζωντανή αφρικανική μουσική τύπου fado.

Ξεχωριστή οδός της γειτονιάς αποτελεί και Rua Bienformoso, η οποία συγκεντρώνει κατά μήκος της μια ποικιλία πολυεθνικών μικροεπιχειρήσεων εμπορικής δραστηριότητας και εστίασης. Κυριολεκτικά η οδός αποτελεί την «οδό των εθνών», εφόσον απαντώνται εκατέρωθεν μικρά εστιατόρια και καταστήματα, ιδιοκτησίας και προσφερόμενου προϊόντος από το Βιετνάμ, το Πακιστάν, το Μπαγκλαντές, το Νεπάλ, την Ινδία, την Κίνα και άλλες χώρες της Ασίας. Επιπλέον, η οδός έχει αποκτήσει φήμη λόγω των διάσπαρτων ημιπαράνομων κινέζικων εστιατορίων, τα οποία είναι πολύ φθηνά και η ύπαρξη και τοποθεσία τους αποτελεί κοινό μυστικό των κατοίκων της περιοχής, αλλά και πολλών Λισαβονέζων της μεσαίας τάξης.

Η Rua Bienformoso πριν μερικά χρόνια, διέθετε τη φήμη μιας από τις πιο επικίνδυνες οδούς στη Mouraria κατά τη διάρκεια της νύχτας, εξαιτίας των κλοπών και του εμπορίου ναρκωτικών. Σήμερα, η κινητικότητα που παρουσιάζει τη νύχτα, αν και δεν είναι τόσο έντονη όσο την ημέρα, έχει αυξηθεί σημαντικά σε σχέση με το 2011. Σε αυτό έχει συμβάλει αφενός η ανάπλαση της πλατείας Largo do Intendente στην περιοχή *Intendente*, στην οποία καταλήγει η οδός, αφετέρου η λειτουργία του καλλιτεχνικού κέντρου Casa Independente και του πολιτιστικού συλλόγου Os Amigos do Minho. Οι εν λόγω τοπικοί σύλλογοι διοργανώνουν πάρτι και νυχτερινές μουσικές εκδηλώσεις, προσελκύοντας τοπικό πληθυσμό και ξένους.

Επιπλέον, η παρουσία του αθλητικού συλλόγου Sport Clube Do Intendente επί της Bienformoso, συνδράμει στη νυχτερινή διασκέδαση του τοπικού πληθυσμού και αρκετών νέων. Στο τμήμα της οδού πλησίον της πλατείας Largo do Intendente λειτουργούν ορισμένα μπαρ, κάποια με ιδιαίτερα εκκεντρική διακόσμηση και φωτισμό δεκαετίας '70-'80. Οι θαμώνες είναι κυρίως μεγάλης ηλικίας και με αρκετά περιθωριακό προφίλ.

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερα σημαντικές στην αναζωπύρωση της νυχτερινής κίνησης στη Mouraria αποδείχθηκαν οι θεματικές εβδομάδες που διοργανώνονται από γηγενείς καλλιτέχνες και φορείς, καθώς και από τις πολυεθνικές τοπικές ομάδες και αφορούν την προβολή της κουλτούρας των μειονοτικών φυλετικών ομάδων της πόλης. Οι μουσικές εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα τη νύχτα στην πλατεία Largo do Intendente, εκτός του καθιερωμένου κοινού που προσελκύουν, κεντρίζουν το ενδιαφέρον ενός πλήθους τουριστών και φοιτητών Erasmus αλλά και νέων Πορτογάλων, εφόσον η είσοδος είναι ελεύθερη για όλους. Η πλατεία, όπως

παρατηρείται και σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων από τις προσωπικές συνεντεύξεις μαζί τους, έχει αναδειχθεί σε κατεξοχήν πόλο έλξης νυχτερινής ζωής της γειτονιάς.

Επιπλέον, η λειτουργία δυο συνεταιρισμών (associaçãos) από το 2012, του κοινωνικού κέντρου Renovar a Mouraria (Casa Comunitária da Mouraria) και του καλλιτεχνικού μη κυβερνητικού οργανισμού Casa Independente, ενίσχυσαν τη νυχτερινή κίνηση στην περιοχή αποτελώντας δυο σημαντικούς πόλους έλξης πολιτισμού και διασκέδασης. Παράλληλα, η επί χρόνια λειτουργία ενός μικρού, μάλλον πιο περιθωριακού μπαρ στη Mouraria, του Anos Sessenta, έχει στιγματίσει τη νυχτερινή τοπική ζωή, εφόσον το μπαρ είναι το μοναδικό που παραμένει ανοιχτό έως τις 4πμ, με αποτέλεσμα να συγκεντρώνει πολύ κόσμο, κυρίως τοπικούς κατοίκους, αφρικανούς, ενώ τα τελευταία χρόνια προσελκύει αυξημένα ποσοστά εναλλακτικής νεολαίας.

Το σημείο στο οποίο βρίσκεται το μπαρ εντοπίζεται πάνω στη διασταύρωση δυο στενών δρόμων, του Largo das Olarias και Rua do Tereirinho, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα γεωμετρικό τρίγωνο ανοιχτού χώρου μπροστά στην είσοδό. Τις νύχτες με αυξημένη προσέλευση το πλάτωμα αυτό πλημμυρίζει από κόσμο, δίνοντας την εντύπωση μικρής πλατείας, ενώ η αίσθηση γιορτής παρατηρείται έντονα, ειδικά στις περιπτώσεις όπου ερασιτέχνες μουσικοί δημιουργούν μια δεύτερη σκηνή διασκέδασης έξω από το μπαρ, με το δικό τους ρυθμό.

Ακόμη όμως και τις νύχτες χωρίς κάποια προκαθορισμένη εκδήλωση, οι αυθόρμητες συναθροίσεις κόσμου σε διάσπαρτα σημεία, συντελούν στη δημιουργία νυχτερινών «καταστάσεων» (Καταστασιακή Διεθνής, 1960) σε ανοικτούς δημόσιους χώρους (Beco do Jasmin, Largo da Rosa), οι οποίες συχνά εξελίσσονται σε παιχνίδι και ξεφάντωμα, αναδεικνύοντας την ανάγκη για συνεύρεση, διασκέδαση και επικοινωνία. Γενικότερα, η χωρικότητα της νυχτερινής ζωής της Mouraria, εμφανίζεται ιδιαίτερα κατατεταγμένη σε αντίθεση με το Bairro Alto και το Cais do Sodré, προσεγγίζοντας την περίπτωση της Alfama.

Χάρτης 5.4.7.1: Βασικές νυχτερινές διαδρομές και σημεία ενδιαφέροντος στις περιοχές Mouraria, Intendente

Πηγή: Υπόβαθρο Google earth, ίδια επεξεργασία

5.5. ΓΙΟΡΤΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΘΕΑΜΑ

Η ενασχόληση με τον πολιτισμό, η προώθηση και ανάδειξη του πολιτιστικού προϊόντος -τοπικού και διεθνούς- αποτελεί βασικό άξονα της ζωής της πόλης. Τα πολυάριθμα πολιτιστικά δρώμενα (φεστιβάλ, γιορτές, πανηγύρια) διοργανώνονται είτε από το δήμο, είτε από κοινωνικούς, πολιτιστικούς συλλόγους σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές και άλλους τοπικούς φορείς.

Κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει ο δημόσιος χώρος, ο οποίος φιλοξενεί τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, ενώ κατά τη διάρκεια των δρώμενων μετασχηματίζεται προσωρινά, αλλάζει μορφή, ατμόσφαιρα και ταυτότητα. Παράλληλα, αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία για τους κατοίκους, από τη στιγμή που η γιορτή αποτελεί κίνητρο για

συγκέντρωση στον κοινόχρηστο χώρο, ο οποίος πλαισιώνει τη συνεύρεση, το χορό, τη διασκέδαση και μετατρέπεται σε χώρο ψυχαγωγίας για όλους.

Στο σημείο αυτό, θα χρησιμοποιηθούν δύο παραδείγματα εορτών της πόλης, με αναφορά στη νύχτα -μιας και υφίσταται πληθώρα τέτοιων στη Λισαβόνα- διαφορετικά μεταξύ τους όσον αφορά το περιεχόμενο και το συμβολισμό. Οι γιορτές αυτές επιλέχθηκαν με σκοπό να διερευνηθεί η προσέγγιση της θεματικής της κάθε μιας από τους αρμόδιους φορείς, εννοώντας τη θεαματική απόδοση και προβολή του συμβολικού τους επιπέδου σε σχέση με το χώρο. Επιπλέον ζητούμενο, είναι να αξιολογηθεί η ατμόσφαιρα ως χωροχρονικό αποτέλεσμα, που προβάλλεται και εκλαμβάνεται από τους συμμετέχοντες, καθώς και οι εμπειρίες στο βιωμένο χώρο και στις δυο περιπτώσεις.

Η πρώτη περίπτωση εντάσσεται στις γιορτές με ιστορικό, θρησκευτικό χαρακτήρα και αφορά μια από τις διασημότερες γιορτές της Λισαβόνας. Η γιορτή είναι αφιερωμένη κυρίως στον προστάτη της πόλης, το Saint Antonio καθώς και σε άλλους δημοφιλείς αγίους, γνωστή ως Santos Populares ή «γιορτή της σαρδέλας», η οποία διαρκεί περίπου μια εβδομάδα.

Οι προετοιμασίες της γιορτής ξεκινούν μια με δυο εβδομάδες πριν, κινητοποιώντας ολόκληρη την κοινότητα του ιστορικού κέντρου. Οι κάτοικοι ανά γειτονιές αφιερώνουν ώρες στο στολισμό του δημόσιου χώρου και των προσώπων των κτιρίων, με πάγκους, χρωματιστές γιρλάντες, λουλούδια, αφίσες και φώτα. Κατά την έναρξη του εορτασμού του Santo António, στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας, η γιορτή ξεκινάει με τη δύση του ήλιου, ενώ όσο προχωράει η νύχτα, ο κόσμος συρρέει μαζικά έξω, κατακλύζοντας κάθε γωνιά των γειτονιών της Alfama, Bica, Mouraria, Bairro Alto, Chiado, Baixa και Santos και η δυνατή μουσική που ηχεί σε όλη σχεδόν την πόλη δίνει το ρυθμό στους συμμετέχοντες.

Κατά τη διάρκεια της, ολόκληρο σχεδόν το ιστορικό κέντρο της πόλης μεταμορφώνεται. Αυτοσχέδιοι πάγκοι με χρωματιστές γιρλάντες και καντίνες με ποτά και τοπικές λιχουδιές στήνονται σε πλατείες, ανοιχτούς χώρους και κατά μήκος πολλών δρόμων ανά τις γειτονιές, οριοθετώντας το χώρο της γιορτής. Σε ορισμένα σημεία, η επέμβαση στον αστικό χώρο με τις πυκνές αυτοσχέδιες κατασκευές μεταβάλλει το τοπίο εντελώς. Κόσμος κάθε ηλικίας καταλαμβάνει δρόμους, πλατώματα, σκάλες, διαμορφώνοντας μια ανθρώπινη κινούμενη «μάζα», η οποία

λειτουργεί ως το ζωντανό στοιχείο της γιορτινής ατμόσφαιρας. Συγκεκριμένα, το σκηνικό δίνει την αίσθηση μιας χωρικής συνέχειας, σε βαθμό που τη νύχτα τα όρια του χώρου καθίστανται ευμετάβλητα, οι διακριτές περιοχές χάνονται και ο προσανατολισμός δύναται να ανατραπεί ιδιαίτερα εύκολα. Η ατμόσφαιρα αυτή λειτουργεί ευχάριστα, κατασταλτικά για το διαβάτη, με την έννοια ότι παραδίνεται στο κινούμενο πλήθος να τον παρασύρει προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, εφόσον τα γνώριμα υλικά όρια του χώρου ενοποιούνται και χάνουν το νόημά τους.

Παρά το γεγονός λοιπόν της γενικότερης ευφορίας, μια πιο προσεκτική ματιά στον τρόπο που εκτυλίσσεται η γιορτή ανά τις γειτονιές, αναδεικνύει λεπτομέρειες και υφές που συνθέτουν διαφορετική ατμόσφαιρα. Στην Alfama, ο βαθμός επέμβασης στον αστικό χώρο είναι σαφώς μεγαλύτερος, αφού τα τραπεζοκαθίσματα, οι εξέδρες και οι αυτοσχέδιοι πάγκοι των πωλητών κατακλύζουν το μεγαλύτερο τμήμα του δημόσιου χώρου προσομοιάζοντας την ατμόσφαιρα πανηγυριού σε χωριό. Η εκκλησία του São Miguel, γύρω από την οποία «ανθίζει» η γιορτή παραπέμπει στο θρησκευτικό συμβολισμό της, υπογραμμίζοντας το παραδοσιακό στοιχείο. Επίσης, ο κόσμος που απαντάται στη γειτονιά απαρτίζεται στην πλειοψηφία του από κατοίκους της γειτονιάς. Ηλικιωμένοι, γονείς και παιδιά, οικειοποιούνται πλήρως το δημόσιο χώρο, δίνοντας την αίσθηση μιας πιο παραδοσιακά οικογενειακής γιορτής, η οποία ωστόσο διευρύνεται και στην υπόλοιπη κοινότητα. Η έξαρση των πάγκων των μικροπωλητών, αλλά και το διάχυτος ήχος της σύγχρονης ποπ πορτογαλικής μουσικής, η οποία θυμίζει βραζιλιάνικο καρναβάλι (N. Carvalho, 2015- συνέντευξη), συντελεί μια «αστεία» παραφωνία στον κατά τα άλλα παραδοσιακό χαρακτήρα της γιορτής.

Σε μια άλλη γειτονιά, αυτή της Bica, το σκηνικό παρουσιάζει μια αίσθηση μάλλον φοιτητικού πάρτυ, εφόσον διατηρείται ένα πιο μοντέρνο μουσικό φάσμα, ενώ στη σύνθεση του παρευρισκόμενου κόσμου κυριαρχούν οι νέοι και οι φοιτητές. Ωστόσο, η εσωτερική σύνθεση και συμπεριφορά του νέου κόσμου, παραπέμπει σε μια κουλτούρα πιο mainstream και ομογενοποιημένη. Οι διαδοχικοί πάγκοι που είναι στημένοι στα στενά της Bica προσφέρουν ποτά, ακριβώς όπως και τα πολυάριθμα μπαρ της περιοχής, ενώ η κατανάλωση ικανών ποσοτήτων αλκοόλ επιδρά διαφορετικά στον κόσμο που συνωστίζεται είτε χορεύοντας έντονα, είτε καταλαμβάνει τα όρια του πεζοδρομίου και τις σκάλες χωρίς ιδιαίτερη διάθεση για

κίνηση. Η ατμόσφαιρα που επικρατεί στη γειτονιά είναι απαλλαγμένη από τη θρησκευτική διάσταση της γιορτής και δίχως διακριτά παραδοσιακό χαρακτήρα.

Εικόνα 5.5.1.: Μεταμόρφωση του χώρου κατά τη διάρκεια των εορτών Santos Populares

Πηγή: Διαδίκτυο (panoramio)

Από την άλλη, στη Mouraria, η ατμόσφαιρα ανάμικτη όπως και ο κόσμος της, χαρακτηρίζεται από εναλλασσόμενες καταστάσεις εντός του αστικού συμπλέγματος. Για παράδειγμα, στην πλατεία Largo Severa υπάρχει ζωντανή μουσική και οικογένειες με παιδιά που χορεύουν στην πλατεία, κόσμος που συμμετέχει στο πανηγύρι με διαχυτικές κινήσεις και δυνατά γέλια. Την ίδια στιγμή, λίγο παρακάτω έχει στηθεί μια γιορτή μέσα στη γιορτή με αφρικανικό και λατινοαμερικάνικο στίγμα. Ερασιτέχνες μουσικοί από τη Mouraria και από γειτονικές περιοχές, συγκεντρώνονται στο δρόμο και με τα μουσικά τους όργανα δίνουν το ρυθμό, ενώ ένα μικρό πλήθος τριγύρω απολαμβάνει το θέαμα από τη δική του πλευρά. Άλλοι χορεύουν, άλλοι ανταλλάσσουν χτυπήματα, μιμούμενοι τους μουσικούς με τα τύμπανα, άλλοι χρησιμοποιούν τα χέρια και το στόμα τους προσθέτοντας ήχους και

ρυθμούς και άλλοι με σφυρίγματα και ιαχές συμμετέχουν σε αυτή την «προσωπική» έκσταση των μουσικών.

Έτσι, όσο προχωράει η νύχτα οι ρυθμοί εντείνονται, με το πανηγύρι να φτάνει στο αποκορύφωμά του και το αίσθημα της διασκέδασης να εντοπίζεται διάχυτο στην ατμόσφαιρα, σε κάθε γωνία, δρόμο και πλατεία. Η ανάγκη για χορό, γέλιο, κατανάλωση αλκοόλ και διασκέδαση ωθούν διαφορετικούς ανθρώπους στα στενά των γειτονιών. Η επιθυμία για αλληλεπίδραση χωρίς συγκεκριμένο στόχο, η όρεξη για παιχνίδι και τυχαία συναναστροφή συνθέτουν την αίσθηση ενός κοινού σκοπού (C. Ferreira, 2015- συνέντευξη). Η ταυτόχρονη αναζήτηση στιγμών απόλαυσης αποτελεί κοινή συνισταμένη δύναμη, η οποία επιδρά στην ψυχολογία του πλήθους, προς την κατεύθυνση της στιγμιαίας άμβλυνσης των αλλοτριωμένων αστικών σχέσεων που επικρατούν στις μεγαλουπόλεις.

Όσον αφορά το Φεστιβάλ Lisboa Mistura (μτφ. Μεικτή Λισαβόνα), αποτελεί μια συμβολική γιορτή θεσμο από το 2006, αφιερωμένη στην πολυπολιτισμική διάσταση της Λισαβόνας. Η γιορτή –όπως υποδηλώνει και η ονομασία της- επιδιώκει τη συμμετοχή και ανάμειξη όλων των κατοίκων αλλά και των επισκεπτών της Λισαβόνας, ανεξαρτήτως κοινωνικού, φυλετικού, οικονομικού υποβάθρου, προοθώντας το «αίσθημα της (παγκόσμιας) κοινότητας». Η οργάνωση του φεστιβάλ επικεντρώνεται στη μετανάστευση, στη δυναμική που προκύπτει από τις αντιφάσεις τις πόλης και στην ομορφιά της διαφορετικότητας. Επίσης, το φεστιβάλ είναι αφιερωμένο στην κοινωνικοπολιτική διάσταση της μουσικής, η οποία λειτουργεί ενωτικά και ψυχαγωγικά παράλληλα, αφού αμβλύνει τις προκαταλήψεις και φέρνει διαφορετικές κουλτούρες κοντά.

Κάθε χρόνο η γιορτή συγκεντρώνει καλλιτέχνες, δημιουργούς, ομιλητές και φυσικά μουσικούς από όλο τον πορτογαλόφωνο (lusófono) κόσμο, περιλαμβάνοντας εκθέσεις, ομιλίες, workshop, γαστρονομικές γεύσεις και μουσικά δρώμενα. Διαρκεί μια εβδομάδα, ενώ κάθε ημέρα κορυφώνεται τη νύχτα με δυνατές συναυλίες οι οποίες συγκεντρώνουν εκατοντάδες κόσμο. Το Lisboa Mistura λαμβάνει χώρα κάθε φορά σε διαφορετικά συμβολικά σημεία και ανοιχτούς δημόσιους χώρους της πόλης με ελεύθερη είσοδος για όλους. Για παράδειγμα το 2015 η πλατεία Largo do Intendente φιλοξενούσε το φεστιβάλ, όντας πρόσφατα αναπλασμένη, σε μια περιοχή πολυπολιτισμική και αρκετά εναλλακτική.

Ο χώρος της πλατείας οριοθετείται από μια μεγάλη σκηνή, με φαντασμαγορικά φώτα, στη νότια πλευρά της, καθώς και με μια σειρά από κιόσκια γαστρονομικού περιεχομένου. Ωστόσο, σε αντίθεση με τη «γιορτή της σαρδέλας», ο δημόσιος χώρος δε μετασηματίζεται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καθίσταται οριακά αγνώριστος. Ωστόσο, η συρροή του πλήθους δίνει το στίγμα και τον παλμό στο χώρο. Ο σχετικά διαδραστικός χαρακτήρας του φεστιβάλ ενισχύει το αίσθημα συλλογικότητας, επιτρέποντας στους θεατές, λιγότερο ή περισσότερο παθητικά να βιώσουν μια κοινή εμπειρία.

Από τη στιγμή που ο χώρος είναι οριοθετημένος, η διάταξη του κόσμου είναι προκαθορισμένη και περιορισμένη στα όρια της πλατείας. Το γεγονός αυτό μειώνει δραματικά την απόσταση μεταξύ των παρευρισκόμενων, «αναγκάζοντάς» τους σε μια παρατεταμένη σωματική επαφή. Η αίσθηση αυτή παράλληλα με την κοινή απόλαυση της μουσικής, αυξάνει το αίσθημα της ομοιότητας, ενώ οξύνει το πρόταγμα της κοινωνικής μας φύσης για συλλογική ζωή.

Εικόνα 5.5.2.: Largo do Intendente κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ Lisboa Mistura (2015)

Πηγή: Διαδίκτυο (Association Sons da Lusofonia)

Η ποιότητα της μουσικής και η αίσθηση συμμετοχής και προσέγγισης των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων καθιστά την εν λόγω γιορτή ένα ανθρωπογεωγραφικό ταξίδι (P. Airoso και T. Fernandes, 2015-συνέντευξη). Τα συναισθήματα του ενθουσιασμού και της έντασης, η συγκίνηση που προκαλεί η βιωματική εμπειρία προσομοίωσης της κουλτούρας της Βραζιλίας, της Ανγκόλα, του Κάμπο Βέρντε, της Νότιας Αφρικής και της Καραϊβικής μπορούν να λειτουργήσουν απελευθερωτικά, ως προς την ανθρώπινη νοοτροπία.

Η συμμετοχή κατά πλειοψηφία νέων ανθρώπων στο φεστιβάλ, ενισχύει το κλίμα συλλογικής εμπειρίας, κυρίως εφόσον μετά τη λήξη των προγραμματισμένων συναυλιών πολλοί από αυτούς παραμένουν με τα δικά τους μουσικά όργανα, αυτοσχέδια και μη, εγκαθιστώντας με τον τρόπο τους ένα παρατεταμένο γιορτινό κλίμα στην πλατεία. Τα τραγούδια, οι διεθνής μελωδίες που μπλέκονται μεταξύ τους και οι χοροί τους εμπνέουν ενθουσιασμό και μια φιλική οικειότητα, ενώ αναδεικνύουν τις κοινές ανησυχίες και επιθυμίες τους (J. Silva, 2015-συνέντευξη). Ο χώρος της πλατείας παραμένει ίδιος ωστόσο η «κατάσταση» διαφοροποιείται, εντείνοντας μια ατμόσφαιρα που σφύζει από ζωή και προσφέρει την ατομική ικανοποίηση μέσω της συμμετοχικής διαδικασίας.

Στη διάρκεια μιας γιορτής ο απόλυτος χώρος αναδιαμορφώνεται με τρόπο που αλλάζει πρόσημο και συμβολισμό, ορίζεται από την ίδια τη διαδικασία η οποία εκτυλίσσεται εντός του, προσεγγίζοντας τον σχεσιακό χώρο. Τα ετερογενή στοιχεία που δρουν ταυτόχρονα σε ένα προκαθορισμένο υλικό χώρο, αντιλαμβάνονται διαφορετικά αυτό που συμβαίνει γύρω τους, με αποτέλεσμα να εντοπίζουν συχνά αντιφατικούς συμβολισμούς στο χώρο και να του προσδίνουν πολλαπλές ερμηνείες.

Ωστόσο, στα πλαίσια μια γιορτής, αναδεικνύεται αβίαστα μια συλλογική συναισθηματική εμπειρία. Καθώς πάντα η προσωπική βιωματική εμπειρία είναι μοναδική και διαφοροποιείται ανάμεσα στα άτομα, αφού σχετίζεται τόσο με την αντίληψη του χώρου όσο και του κόσμου, ο οποίος συμμετέχει και συνθέτει το οργανικό σκέλος της, η πλήρης ταύτιση των εμπειριών δεν αποτελεί ζητούμενο. Βέβαια, με διαφορετικό τρόπο βιώνει μια κατάσταση -εδώ γιορτή- αυτός που επιλέγει να είναι απλός παρατηρητής από αυτόν που συμμετέχει ενεργά σε αυτή.

Το βασικό που οφείλει να επιζητά η συμμετοχή σε κοινωνικές διαδικασίες ψυχαγωγικού χαρακτήρα, είναι ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης του ατόμου τόσο με το δημόσιο χώρο, όσο και με την τέχνη και τους συνανθρώπους του. Η γιορτή πρέπει να απεμπλακεί από το μονομερή χαρακτήρα του θεάματος και της παθητικής αντιμετώπισης, ως κάτι πέρα και εκτός του καθημερινού ρυθμού ζωής στην πόλη. Συνεπώς, η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου ωθεί όλο και περισσότερους κατοίκους να ενδιαφερθούν για τη διαμόρφωση του και την προσωπική συμμετοχή τους όχι μόνο στην κατανάλωση αλλά και στην από κοινού παραγωγή και το σχεδιασμό του, προς όφελός τους.

5.6. ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΒΛΕΨΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

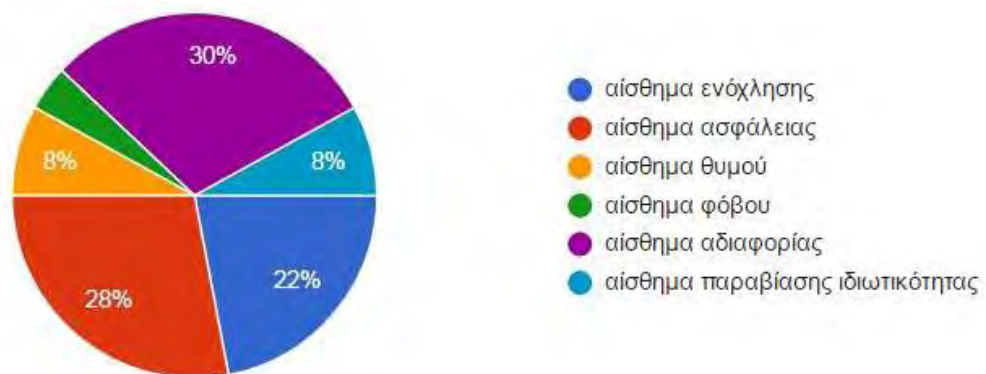
Η Λισαβόνα συγκαταλέγεται στις πόλεις με τη μεγαλύτερη κοινωνική ανοχή και παράλληλα έντονη νυχτερινή ζωή. Από μια πρώτη άποψη πράγματι αποτελεί ένα αστικό κέντρο με προσανατολισμό στη διασκέδαση και την ψυχαγωγία, το οποίο δείχνει ανεκτικότητα σε περισσότερες «παράτυπες» συμπεριφορές, σε σύγκριση με άλλα δυτικά αστικά κέντρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ελεύθερη χρήση ναρκωτικών ουσιών σε συγκεκριμένη ποσότητα, καθώς και η αυξημένη κατανάλωση αλκοόλ, αλλά και το κατά γενική ομολογία φιλικό κλίμα προς τις διεμφυλικές και διαφυλετικές ταυτότητες. Ωστόσο, ορισμένες ρυθμίσεις της νύχτας - κυρίως άτυπες-επισκιάζουν τις προαναφερθείσες «ελευθερίες», αναπαράγοντας την κοινωνία ελέγχου και διαχωρισμού.

Όσον αφορά τη χωρική διάσταση των ρυθμίσεων που αναλογούν στη νύχτα μπορούν να προσδιοριστούν δυο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά την επίβλεψη με αναφορά στο δημόσιο χώρο, καθώς και στον ιδιωτικό (μπαρ και κέντρα διασκέδασης). Η δεύτερη περιλαμβάνει νομικές ρυθμίσεις και κανόνες όπως καθορισμένα ωράρια λειτουργίας νυχτερινών κέντρων, απαγορεύσεις διέλευσης σε συγκεκριμένους χώρους ύστερα από μια καθορισμένη ώρα κλπ. οι οποίες επιβάλλονται και λειτουργούν προληπτικά.

Ξεκινώντας με την πρώτη κατηγορία, το ιστορικό κέντρο της πόλης υπόκειται σε διαρκείς και πυκνές περιπολίες αστυνομικών. Εντός των περιοχών με έντονη τουριστική κίνηση ή συγκέντρωση νυχτερινών δραστηριοτήτων η παρουσία ομάδων δυο έως και πέντε αστυνομικών οργάνων γίνεται αισθητή, είτε αυτοί εντοπίζονται σε σταθερά σημεία, είτε διέρχονται τακτικά του χώρου. Το γεγονός της παρουσία τους προκαλεί ανάμεικτα αισθήματα στους χρήστες του δημόσιου χώρου. Συνήθως, η συμπεριφορά τους είναι διακριτική, συχνά έως και φιλική προς τους τουρίστες, ωστόσο κάτι τέτοιο δεν ισχύει και για τους γηγενείς, ακόμη περισσότερο για τους έγχρωμους (G. Silveira και P. Airoso, 2015- συνέντευξη). Ωστόσο, αναλόγως της προσωπικής εμπειρίας του καθενός ή της γενικότερης αντίληψης της έννοιας και της χρησιμότητας αστυνόμευσης του δημόσιου χώρου τη νύχτα, η επίβλεψη του χώρου αντιμετωπίζεται διαφορετικά.

Για παράδειγμα, πολλοί αισθάνονται ασφάλεια και μεγαλύτερη σιγουριά να κυκλοφορούν έξω τη νύχτα, εφόσον υπάρχει επιτήρηση και φύλαξη (Διάγραμμα 5.6.1.), ενώ ορισμένοι αντιμετωπίζουν την ύπαρξη αστυνόμευσης αδιάφορα, εφόσον δεν κάνουν κάτι μεμπτό άρα δεν έχουν λόγο να ανησυχούν (B.Campos, 2015-συνέντευξη). Από την άλλη, ένα κομμάτι των θαμώνων της νυχτερινής ζωής νιώθει άβολα τόσο με τις περιπολίες των αστυνομικών όσο και με την έννοια της επίβλεψης γενικότερα, εφόσον αντιμετωπίζεται ως παραβίαση της ιδιωτικότητας. Επιπλέον, εξαιτίας των πολυάριθμων αυθόρμητων πάρτι και συναθροίσεων, που συχνά επιφέρουν παράπονα γειτόνων για φασαρία, η ύπαρξη της αστυνομίας για πολλούς συνεπάγεται την απότομη διακοπή της διασκέδασης γεγονός που προκαλεί εκνευρισμό.

Διάγραμμα 5.6.1.: Αντιδράσεις νέων στην επίβλεψη του αστικού χώρου τη νύχτα

Πηγή: Στοιχεία από ερωτηματολόγια (2015), ίδια επεξεργασία

Η συνεχής επίβλεψη του χώρου τη νύχτα και η επιβολή της τάξης προσδοκά την ώθηση της νυχτερινής δραστηριότητας σε «κοινωνικά κατάλληλες» περιοχές. Το Cais do Sodré, Bica, Bairro Alto, Principe Real, Chiado, καθώς και το παραλιακό μέτωπο στη Santa Apolónia και η περιοχή γύρω από την Praça Rossio πληρούν τις προδιαγραφές τέτοιων χωρικών ενοτήτων. Συγκεκριμένα, χαρακτηρίζονται από κεντρικότητα, όσον αφορά τη γεωγραφική τους τοποθέτηση, υψηλή συγκέντρωση οικονομίας της νύχτας - επιχειρήσεις προσανατολισμένες στη νυχτερινή διασκέδαση, εμπορικά κέντρα και φανταχτερά διαφημιστικά σήματα-, αυξημένο φωτισμό και ανεπτυγμένες μεταφορικές υποδομές.

Στις εν λόγω περιοχές πέρα από την επίβλεψη των αστυνομικών, και ορισμένα σημεία με κάμερες, ο ελεγκτικός μηχανισμός υφίσταται και με τη μορφή του

κοινωνικού αποκλεισμού βάσει άτυπων κωδίκων κοινωνικής συμπεριφοράς. Για παράδειγμα σε πολλά νυχτερινά μπαρ, ντίσκο και κυρίως κλαμπ, ο έλεγχος κατά την είσοδο είναι μια καθιερωμένη τακτική διαλογής του πληθυσμού που εισέρχεται στους χώρους διασκέδασης. Η εξουσία που ασκείται από τον φύλακα της εισόδου να κρίνει τις δυνητικά επικίνδυνες ή «ακατάλληλες» (ανάρμοστες, απολίτιστες) συμπεριφορές αποτελεί μια σαφή κοινωνική διάκριση όσων δεν ανταποκρίνονται στα κυρίαρχα πρότυπα νυχτερινής κουλτούρας. Είναι συχνές οι περιπτώσεις απαγόρευσης εισόδου σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες λόγω εμφάνισης, συμπεριφοράς ακόμη και χρώματος – όσο ανορθόδοξο και αν είναι αυτό σε μια πολυπολιτισμική πρωτεύουσα όπως η Λισαβόνα (G. Silveira και T. Fernandes, 2015- συνέντευξη). Η συγκαλυμμένη περιθωριοποίηση υπό το πέπλο της ανοχής στη διαφορετικότητα και του πολυπολιτισμικού προϊόντος που προωθεί η πόλη, οδηγεί σε ρατσιστικές συμπεριφορές, διαιωνίζοντας χωρικές και κοινωνικές εσωτερικές πολώσεις.

Τα χωρικά αποτελέσματα των εσωτερικών πολώσεων, όπως αποτυπώνονται στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας, δημιουργούν αυθόρμητες συνθήκες γκέτο. Το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα παρουσιάζει πλέον η γειτονιά της Mouraria. Αν και σε μεταβατικό στάδιο αστικού εξευγενισμού, η περιοχή λειτουργεί οριακά με τους δικούς της κανόνες τη νύχτα. «Η παρουσία αστυνομικών δυνάμεων και νυχτερινών περιπολιών είναι σχεδόν ανύπαρκτη, εφόσον δεν ειδοποιηθούν ότι είναι απαραίτητοι» (J. Silva, 2015- συνέντευξη).

Οι παρεκκλίνουσες δραστηριότητες που ευνοούνται τη νύχτα και αφορούν τη χρήση ουσιών, το graffiti, τις μικροκλοπές και τις διενέξεις μεταξύ ομάδων νέων εντοπίζονται κατά βάση σε γειτονιές του ιστορικού κέντρου, όπως η Mouraria και περιοχές στα βόρεια αυτής (freguesias Santa Justa και Santiago) , ενώ σπανιότερα στο Bairro Alto και Cais do Sodré. Κυρίως όμως, η παραβατικότητα αφορά πλέον τις ευρύτερες υποβαθμισμένες ζώνες και γειτονιές εκτός ορίων ιστορικού κέντρου. Επιπλέον, παραβατικές συμπεριφορές και πρακτικές που πιο δύσκολα παρατηρούνται στη Mouraria τη νύχτα, είναι το εμπόριο ναρκωτικών ή η πορνεία, χωρίς ωστόσο να την καθιστούν ιδιαίτερα επικίνδυνη για έναν άγνωστο. Το υψηλό αίσθημα γειτονιάς που επικρατεί, καθώς και η πολυεθνική, πληθυσμιακή της σύνθεση προσφέρει ένα παραπάνω κίνητρο ανοχής και αποδοχής της υποκουλτούρας και των υπερβατικών συμπεριφορών που βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στα στενά της δρομάκια.

Επισημαίνεται πως η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά της νύχτας δεν αφορά αποκλειστικά μια αόριστη έξαρση βίας και κατανάλωσης ουσιών, αλλά δρα ως αμφισβήτηση των καταπιεστικών μηχανισμών και συμπεριφορών, ως μια απελευθερωτική διέξοδος. Η δυνατότητα ανάπτυξης και διάχυσης μιας διαφορετικής κουλτούρας της αμφισβήτησης, έχει οδηγήσει μέσα από τη συλλογική διεργασία στη δημιουργία αντισυμβατικών ομάδων και οργανώσεων που παρεμβαίνουν στον αστικό ιστό, στοχοποιώντας την «κανονικοποιημένη» και μονότονη ζωή της ημέρας.

Συνεχίζοντας με τις νομικές ρυθμίσεις που ισχύουν στο ιστορικό κέντρο, εντοπίζονται ανά περιοχές αυστηρά προκαθορισμένα ωράρια λειτουργίας νυχτερινών κέντρων και υπηρεσιών. Με βάση λοιπόν την εν λόγω ρύθμιση, παρατηρείται μια ελεγχόμενη γεωγραφία της νυχτερινής ζωής, εφόσον προκύπτουν ροές και συγκεντρώσεις κόσμου από και προς περιοχές. Για παράδειγμα, μια τυπική χωρική κατανομή του πληθυσμού βάσει των ωραρίων λειτουργίας είναι από το Bairro Alto (έως τις 2πμ) στη Bica (έως τις 3πμ) με κατάληξη στο Cais do Sodré (έως τις 4-6 πμ) ή στα after κλαμπ επί της Avenida 24 de Julho (έως 9πμ), ενώ μια άλλη αντίστοιχη είναι από Alfama (έως 12πμ-2πμ) στη Santa Apollonia (έως 7πμ). Αντίστοιχα, στη Mouraria τα περισσότερα νυχτερινά κέντρα κλείνουν μέχρι τις 2πμ, ενώ ένα μόνο παραμένει ανοιχτό έως τις 6πμ.

Εικόνα 5.6.1.: Επιτήρηση του χώρου με κάμερες και νυχτερινές περιπολίες

Πηγή: Διαδίκτυο (<http://flickrhivemind.net/>)

Επιπλέον περιορισμοί αφορούν τα αστικά πάρκα της περιοχής, με εξαίρεση τα miradouros, τα οποία κλειδώνονται με τη δύση του ήλιου, απαγορεύοντας την είσοδο και οποιαδήποτε δραστηριότητα. Κατά αυτό τον τρόπο δημιουργούνται «νεκρά

σημεία» στην πόλη, ενώ βάσει της γενικότερης υψηλής χρήσης του δημόσιου χώρου, τα πάρκα θα μπορούσαν να αξιοποιούνται από τους κατοίκους και κατά τη διάρκεια της νύχτας. Μάλιστα, από τη στιγμή που η έκτασή τους δημιουργεί ικανή απόσταση από τις κατοικίες, προσφέρουν και μια λύση στο πρόβλημα της όχλησης περιορίζοντάς την.

Μια πραγματικότητα, η οποία αφορά τόσο τη Λισαβόνα όσο και άλλα αστικά κέντρα, είναι το γεγονός ότι αν και ορισμένες εγκληματικές πράξεις μπορεί να συμβούν τη νύχτα σε μεγαλύτερη συχνότητα από ότι την ημέρα, δεν καταλογίζονται όλες οι "άτακτες" δράσεις τη νύχτα επικίνδυνες και εγκληματικές. Το ζήτημα λοιπόν της ασφάλειας ως πρόφαση, συχνά υποκρύπτει τις βλέψεις εμπορικών και κυβερνητικών συμφερόντων για εδαφική κυριαρχία και επιβολή ελέγχου.

6. ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο προβληματισμός που προέκυψε σχετικά με τον προσδιορισμό του ρόλου της νύχτας στη διαμόρφωση της αστικής χωροχρονικής εμπειρίας οδήγησε αρχικά στη σύνταξη της παρούσας διπλωματικής. Στην πορεία ενισχύθηκε από την ανάγκη να διερευνηθεί επιπλέον η επίδραση της σχέσης νυχτερινού αστικού τοπίου και συναισθημάτων στις κοινωνικοχωρικές πρακτικές των νέων.

Το θεωρητικό υπόβαθρο αντλήθηκε από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους με σημείο τομής τον αστικό χώρο. Τόσο η δομή και ποιότητα του χώρου (Jacobs, 1961 και Gehl, 2008), οι αξιολογικές διαστάσεις του (Lefebvre, 1968/1991; Harvey, 1990; Knox και Pinch, 2006), οι διαφορετικοί ρυθμοί (Lefebvre, 1992), η ψυχογεωγραφική προσέγγιση (Situationists, 1957), η γνωστική χωρική αντίληψη των υποκειμένων (Lynch) οι κοινωνικοχωρικές πρακτικές και η κουλτούρα που διαμορφώνονται (Williams, 1994; Massey, 2005; Foucault, 1967), αποτελούν θεωρητικά ζητήματα τα οποία εξετάστηκαν με την επιδίωξη να αναδειχθούν σε σχέση με τη διάσταση της νύχτας.

Μέσω της κατανόησης των διαφόρων αντιλήψεων του χώρου, διευκολύνθηκε η ερμηνεία των ενίοτε αντιφατικών κοινωνικών συμπεριφορών και ο τρόπος που

παρακινούνται ή καταστέλλονται μέσω του χωροταξικού, πολεοδομικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Ο επαναπροσδιορισμός λοιπόν των καθημερινών δράσεων υπό το πρίσμα της νύχτας, επιτυχώς ανέδειξε τους ξεχωριστούς τόπους, ρυθμούς, χωρικές πρακτικές και αναπαραστάσεις που συνεπάγονται.

Επιπλέον, βασική επιδίωξη αποτέλεσε η διερεύνηση του ρόλου του δημόσιου χώρου στη νυχτερινή εμπειρία και χωρική πρακτική, ως υπόβαθρο και πλαίσιο σύντηξης διαφορετικής κουλτούρας και συμπεριφοράς, αλλά και ως αντανάκλαση αντιφατικών, ιστορικών και σύγχρονων συμβολισμών. Ο δημόσιος χώρος αποτελεί τον δείκτη της κοινωνικής ποιότητας και τον πρωταρχικό δέκτη των κοινών, συλλογικών πρακτικών, γεγονός που επιβεβαιώθηκε με την παρούσα έρευνα.

Ακολούθως, η επιλογή διερεύνησης του αστικού νυχτερινού τοπίου στα πλαίσια του ελεύθερου χρόνου αποσκοπούσε κυρίως στην ενίσχυση της αντίληψης χρήσης του νυχτερινού χρόνου ως χρόνο ελεύθερης σκέψης και δραστηριότητας, διαχωρισμένου από τον υποχρεωτικό χρόνο και αποστασιοποιημένου από την πίεση και το άγχος της εργασίας, με τα δεδομένα της σημερινής κοινωνίας. Κατά συνέπεια, ο αστικός χώρος τη νύχτα παρουσιάζει αυξημένες πιθανότητες και δυνατότητες για πιο ουσιαστική-ακόμη και εφήμερη- κοινωνική συναναστροφή, για εντοπισμό κοινών προβληματισμών, επιθυμιών και αναπαραστάσεων. Υπό αυτή τη λογική, όσο και αν εμπίπτει στις προσπάθειες ελέγχου και «κανονικοποίησης», πάντα υφίσταται περιθώριο μέσω των κοινών βιωμάτων να ανακύπτουν σχέσεις δημιουργίας κοινών και κατασκευής εφήμερων τόπων κοινής ζωής.

Η διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας στην πόλη της Λισαβόνας εξυπηρέτησε την προσπάθεια ερμηνείας της νυχτερινής δραστηριότητας με όρους χωρικών πρακτικών, μέσα από το παράδειγμα της σύγχρονης νυχτερινής ζωής. Ως αποτέλεσμα της επιτόπιας έρευνας (παρατήρηση, συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια) προέκυψε η υψηλού επιπέδου σχέση των κατοίκων της πόλης, και των νέων κυρίως, με τη νυχτερινή ζωή, καθώς επίσης και με το δημόσιο χώρο τη νύχτα. Η έντονη χρήση του αστικού χώρου στην πόλη ενισχύει τις συλλογικές πρακτικές και δημιουργεί ανά χωρικές ενότητες υψηλή αίσθηση γειτονιάς και κοινωνικών δεσμών. Ταυτόχρονα, η πολυπολιτισμική ταυτότητα της πόλης αποτυπώνεται χωρικά σε συμβολικό επίπεδο, καθώς και αναδεικνύεται μέσω των χωρικών πρακτικών της νύχτας.

Η νυχτερινή ζωή στη Λισαβόνα απαντά διαφορετικές κατηγορίες χρηστών, αν και υπερισχύουν οι νέοι. Το γεγονός αυτό είναι αναμενόμενο, ειδικά όταν μιλάμε για παραμονή εκτός σπιτιού έως και τις πρώτες πρωινές ώρες, εφόσον συνήθως οι περισσότεροι νέοι δεν εργάζονται ή με βάση τη σημερινή κατάσταση απασχολούνται σε δουλειές με ευέλικτα ωράρια, καθώς επίσης οι αντοχές και η διάθεσή τους για διασκέδαση είναι σαφώς υψηλότερες. Το βασικό χαρακτηριστικό τους ωστόσο είναι η όρεξη για πειραματισμό, η οποία τους ωθεί να «αποικίσουν» τη νύχτα.

Παρ' όλα αυτά, όπως παρατηρήθηκε, ακόμη και μεταξύ των νέων δεν επικρατεί μια ενιαία ταυτότητα, αλλά διακρίνονται διαφορετικές κουλτούρες, κοινωνικές αντιλήψεις και χωρικές πρακτικές. Οι διαφορετικές τροχιές στις οποίες κινούνται οι νέοι στο αστικό νυχτερινό τοπίο τείνουν είτε να συγκλίνουν ανά περιοχές (Bairro Alto, Bica, Cais do Sodré) και υπό συγκεκριμένες περιστάσεις (γιορτές της πόλης, αυθόρμητα πάρτι), είτε να αποκλίνουν και να συγκρούονται οριοθετώντας και νοηματοδοτώντας παροδικά τον αστικό χώρο (πορείες και δράσεις δικαιωματικού και χειραφετητικού χαρακτήρα, πολιτιστικά φεστιβάλ και δρώμενα, καλλιτεχνικές παρεμβάσεις). Επιπρόσθετα, η «εδαφική κυριαρχία» της εκάστοτε κουλτούρας, ενίοτε αποτελεί αφορμή συγκρότησης μιας συγκεκριμένης αναπαράστασης της περιοχής στην οποία εδράζει και την οποία φορτίζει με μια διακριτή ταυτότητα. Για παράδειγμα η Mouraria θεωρείται παραβατική γειτονιά, αντίστοιχα η Intendente εναλλακτική, το Bairro Alto μποέμ και το Cais do Sodré βίνταζ.

Συνεπώς η νύχτα προσφέρεται ως μια εμπειρία με εναλλασσόμενες μεταβλητές, ως ένα πεδίο ελεύθερης διακίνησης πρακτικών και ιδεών που δοκιμάζουν και δοκιμάζονται από τους δημιουργούς τους, τους καταναλωτές της νυχτερινής ζωής. Η ανάγκη των νέων να ανήκουν κάπου, να αποκτήσουν μια διακριτή ταυτότητα ή ιδιότητα ανάμεσα στις πολλές άλλες, να ομαδοποιηθούν με στόχο την αληθινή συντροφικότητα, βρίσκει πρόσφορο έδαφος στο χώρο τη νύχτα, όπου κυριαρχεί μια περισσότερο συναισθηματική αντιμετώπιση των πραγμάτων, συνακόλουθα για ορισμένους, μια πιο επαναστατική έκφραση και ανατρεπτική λογική.

Επιπλέον, η διαμόρφωση του αστικού χώρου ως προς τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά -συνολικά και επί μέρους- λειτουργεί προωθητικά τη νύχτα ελκύνοντας την ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα. Η ανθρώπινη κλίμακα σχεδιασμού, ο αστικός φωτισμός, η πολεοδομική διάταξη, ο προσανατολισμός του

δημόσιου χώρου με πολλαπλά σημεία θέασης και η αρχιτεκτονική της πόλης αποτελούν στοιχεία και λεπτομέρειες οικειότητας και γοητείας για τους χρήστες του χώρου. Το ιστορικό κέντρο της ως θεατρικό σκηνικό λοιπόν, την καθιστά ένα σύνολο σκηνογραφικών ενοτήτων (γειτονιές) οι οποίες συγκροτούνται από σκηνικά (κτίρια), τα οποία αποκτούν ένα -πέραν του καθαρά αισθητικού- νόημα μέσω της ατμόσφαιρας.

Η πιο «δυνατή» ατμόσφαιρα ουσιαστικά εμπεριέχει το ρυθμό της ροής, το συναίσθημα και τον «παλμό», ποιοτικά κυρίως μεγέθη τα οποία κατά κάποιο τρόπο αποτελούν το μέτρο της. Οι πολλαπλές ενότητες ατμοσφαιρών του αστικού τοπίου, και οι εναλλασσόμενες ποιότητες χώρου, εφόσον αποτελούν αλληλένδετα τμήματα μιας ενιαίας δομής, συναντώνται μεταξύ τους δημιουργώντας αυτό το οποίο οι Καταστασιακοί αποκαλούσαν «κόμβους ατμοσφαιρών» για να προσδιορίσουν τις περιοχές εκείνες που λειτουργούν σαν συνδετικοί δεσμοί, και προσελκύουν τον περιπλανητή, ώστε να επανέρθει σε αυτούς (Μόρας, 2005). Τέλος, η ρυθμική εναλλαγή, από περιοχή σε περιοχή και ανάλογα με τη ζώνη ώρας επηρεάζει τη διάθεση του περιπλανητή για ενσωμάτωση στον παλμό, προσφέροντας δυνατότητες για ξεχωριστές εμπειρίες.

Η πόλη τη νύχτα συνεπώς, αντιμετωπίζεται ως το πεδίο όπου κάθε αλλαγή αναδιαμόρφωση και εμπειρία είναι δυνατή. Η ποικιλομορφία τόσο στο αστικό τοπίο όσο και στις κοινωνικές ομάδες δίνει τη δυνατότητα να επιλέξουμε κάθε φορά διαφορετικό ρόλο και να βιώσουμε μια εκτός ορίων εαυτού εμπειρία, να χαθούμε στα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία και τις συμβολικές εικόνες του χώρου, δημιουργώντας τελικά το φαντασιακό χωροχρόνο όπου η ταυτότητα μας είναι μοναδική και στιγμιαία.

Πέρα από την ατομικότητα ωστόσο, οι προσωπικές εμπειρίες οφείλουν να ξεπεράσουν την μονομερή κοινωνικότητα χωρίς δεσμεύσεις που προτάσσει η ανωνυμία του πλήθους της μεγαλούπολης. Στόχος είναι να διευρυνθεί η ανάγκη για συλλογικοποίηση της ζωής της πόλης και των κοινών εμπειριών και χωρικών πρακτικών προς την κατεύθυνση της δημιουργίας της πόλης-έργο, όπως την ερμηνεύει ο Lefebvre. Σε αυτή την κατεύθυνση προτείνεται η αξιοποίηση και διαχείριση δημόσιων χώρων και αστικών πάρκων τη νύχτα (π.χ. Pátio Dom Fradique) από τους ίδιους τους κατοίκους. Στο εν λόγω εγχείρημα θεωρείται απαραίτητη η

έμφαση στην ανάμειξη των νέων, μέσω δημιουργίας συνελεύσεων γειτονιάς, στις οποίες θα έχουν τη δυνατότητα εμπλοκής όλοι όσοι ενστερνίζονται την έννοια των «κοινών», λειτουργούν με αλληλοσεβασμό, αποδέχονται τις οριζόντιες δομές και προωθούν τα ίσα δικαιώματα.

Κλείνοντας, ορισμένες προοπτικές για μελλοντική έρευνα αφορούν την εκτενέστερη μελέτη αποτύπωσης κοινωνικοχωρικών αντιλήψεων, συμπεριφορών και πρακτικών της νύχτας, με τη χρήση ευρύτερου δείγματος και σε περιοχές εκτός του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας. Επιπλέον, καταγραφή και χαρτογράφηση της αλληλεπίδρασης υποκειμένων και αστικού νυχτερινού τοπίου μέσω της συναισθηματικής αντίδρασης θα διευκολυνόταν μέσω της εφαρμογής μεθόδων που εμπλέκουν τη χρήση νέων τεχνολογιών, όπως gps tracking, geo-tagging μέσω ηλεκτρονικών συσκευών (π.χ. κινητά τηλέφωνα), τεχνολογία αισθητήρων (radar sensing) κλπ. Επιπλέον, η προσπάθεια ποσοτικοποίησης της χωροχρονικής εμπειρίας με τη χρήση σύνθετων κοινωνικοχωρικών δεικτών θα αποτελούσε μια χρήσιμη εργασία, αν και η ποσοτικοποίηση ποιοτικών χαρακτηριστικών συχνά αποβαίνει ανακριβής και γενικευμένη.

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΝΥΧΤΑΣ

Η Ψυχογεωγραφία, εισήχθη ως όρος το 1953 σε άρθρο του Ivan Chitchevlon, μέλος της ομάδας των Λεττριστών (Lettrists), ως μια αντίδραση στη ραγδαία εμπορευματοποίηση και εκμοντερνισμό της κοινωνίας. Δυο χρόνια αργότερα, ο Guy Debord, κύριος εκπρόσωπος της ομάδας διανοούμενων Καταστασιακή Διεθνής ορίζει την ψυχογεωγραφία ως «την ακριβή μελέτη των κανόνων και των ιδιαίτερων επιδράσεων του γεωγραφικού περιβάλλοντος, συνειδητά οργανωμένων ή μη, στα συναισθήματα και τη συμπεριφορά των ατόμων» (Ιωάννου, 2014). Ωστόσο, υποτιρίζεται από πολλούς επιστήμονες πως οι ρίζες της ψυχογεωγραφίας εντοπίζονται στο πεδίο της λογοτεχνίας, από τους μυθιστοριογράφους Daniel Defoe¹⁵ μέσα από το έργο του «Ημερολόγιο της χρονιάς της πανούκλας» (1722), τον δοκιμιογράφο Thomas De Quincey («Εξομολογήσεις ενός Άγγλου οπιομανούς», 1821), καθώς και το Baudelaire¹⁶. Επιπλέον, θεωρητική βάση της ψυχογεωγραφίας αντλείται τόσο από τον Lefebvre όσο και από το ρεύμα του Σουρεαλισμού, με κύριους εκφραστές τους André Breton και Louis Aragon, οι οποίοι αντλούσαν ερεθίσματα από τον αστικό χώρο, εξετάζοντας τις συναισθηματικές επιπτώσεις και νοητικές καταστάσεις που προέκυπταν από αυτή την αλληλεπίδραση.

Η ψυχογεωγραφία πάντως ως ένα μίγμα γεωγραφίας, μνήμης και συναισθημάτων, αφορά την αποδόμηση του αστικού τοπίου, με σκοπό τον μετασχηματισμό του τόσο αισθητικά όσο και κοινωνικοπολιτικά. Ως μεθοδολογικό εργαλείο αστικού σχεδιασμού, η ψυχογεωγραφία αν και είχε παραμερισθεί τις προηγούμενες δεκαετίες, φαίνεται ότι επανέρχεται στο προσκήνιο του αστικού σχεδιασμού. Με τη χρήση των διαθέσιμων πλέον τεχνολογικών εργαλείων, η ψυχογεωγραφία εμπλουτίζει τα πεδία

¹⁵ Ο Daniel Foe το 1695 αλλάζει το επίθετό του προσθέτοντας το πρόθεμα De, ως ένδειξη αριστοκρατικής καταγωγής.

¹⁶ Η ψυχογεωγραφική προσέγγιση εντοπίζεται κυρίως μέσα από τα έργα του Charles Baudelaire «Τεχνητοί Παράδεισοι» (1860) και «Ο ζωγράφος της μοντέρνας ζωής» (1863).

εφαρμογής της και κερδίζει το ενδιαφέρον πολλών αρχιτεκτονικών, καλλιτεχνικών ομάδων, αλλά και ομάδων επιστημόνων αστικού χώρου και σχεδιασμού, οι οποίοι θεωρούν αποτυχημένο τον μέχρι σήμερα αστικό σχεδιασμό ως προς την ουσιαστική εμπλοκή του κατοίκου. Όπως αναφέρει ο McKay (2002), Αστικής έρευνας « αν οι σχεδιαστές ήταν υποχρεωμένοι να ζουν σε αστικές περιοχές τις οποίες σχεδιάζουν, και ορισμένοι είναι, η ευαισθητοποίησή τους στις ευφείς ψυχογεωγραφίες στη δουλειά τους, θα έρθει γρήγορα στο προσκήνιο» (μτφ. δική μου).

ΨΥΧΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΝΥΧΤΑ

Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, η εμπειρία, η πρακτική και η σκέψη, που πραγματοποιείται υπό το φως της ημέρας, καθώς και τα πολιτιστικά τους εργαλεία, αποικίζουν την αστική νύχτα, ενώ τα νυκτερινά στοιχεία παρουσιάζουν μια διαλεκτική σχέση με τη συλλογιστική μας κατά τη διάρκεια της ημέρας. Ωστόσο, η νύχτα ως χωροχρόνος συνιστά το πεδίο όπου οι αισθήσεις μπορούν να αγγίξουν το μέγιστο δυνατό της λειτουργίας τους. Λόγω του τεχνητού, χαμηλού ή ασυνεχούς φωτισμού των πόλεων, η όσφρηση, η αίσθηση της κίνησης στο χώρο, η ακοή, και η αφή οξύνονται. Παράλληλα, τα αλλοιωμένα χρώματα και η «στρεβλή» αντίληψη των όγκων και των σχημάτων ευνοούν τη συνέργεια των υπόλοιπων αισθήσεων και της προσωπικής έκφρασης – υπό την έννοια της ενεργοποίησης του φαντασιακού και των συμβολισμών.

Η οπισθοχώρηση της όρασης ως βασικό μέσο αντίληψης του περιβάλλοντος κατά τη μετάβαση στη νύχτα, επιδρά άμεσα και στην εμπειρία του χώρου. Ο χώρος πλέον αντανακλά περισσότερο συμβολικά μηνύματα και η ερμηνεία του διαδραματίζεται από το υποκείμενο βάσει της αισθητικής αντίληψης εν απουσία (φυσικού) φωτός. Η συναισθηματική εμπειρία του κάθε χρήστη σε σχέση με την παρουσία ή απουσία φωτός επηρεάζεται από την κουλτούρα του, δεδομένης της αυθόρμητης αντίδρασης και των αντανακλαστικών που του προκαλεί. Το σκοτάδι είναι ικανό να ανασύρει αντιπαραθετικά συναισθήματα, όπως το αίσθημα της αναπόφευκτης και εν μέρη άβολης παράδοσης στο «άγνωστο» (μη ορατό), ενώ ταυτόχρονα ενεργοποιεί μια ευχάριστη αίσθηση ελευθερίας και προσμονής. Το αστικό τοπίο στο σκοτάδι ενώ δημιουργεί συχνά την αίσθηση του ανοίκειου, του απειλητικά ξένου, παραμένει ελκυστικά παράξενο και τολμηρά υποσχόμενο. Η χαρτογράφηση με

ψυχογεωγραφική προσέγγιση του αστικού περιβάλλοντος τη νύχτα, δύναται να αναδείξει μια διαφορετική αλληλεπίδραση και σχέση του χώρου με τον ανθρώπινο παράγοντα.

Επιπρόσθετα, ο νυχτερινός χώρος ως πιο ευμετάβλητος, όσον αφορά την ατμόσφαιρα, τη ροή και τη σύνθεση του κόσμου, καθώς και το ρυθμό, παρουσιάζει πληθώρα ευκαιριών επαφής με μια πρωτόγνωρη κατάσταση. Η δυνατότητα άνευ όρων κοινωνικής συναναστροφής στη σύγχρονη εποχή μεταφέρεται και γίνεται αντιληπτή στο πεδίο της νυχτερινής διασκέδασης και διάδρασης. Σε συνδυασμό με την αυξανόμενη επιθυμία μιας εφήμερης επαφής, εμπειρίας και κατάστασης, στη λογική της ραγδαίας αλλαγής των κατεστημένων και της διευκολυμένης κινητικότητας, ενισχύεται η ιδέα της διαρκούς αναζήτησης μέσω της περιπλάνησης στο αστικό τοπίο.

Επίσης, η αναζήτηση εφήμερης εμπειρίας και στιγμιαίας απόλαυσης διαμορφώνει τις κατηγορίες χρηστών της νύχτας, που συνήθως ξεχωρίζουν, όπως οι νέοι και οι καλλιτέχνες. Είναι αναμενόμενο να υπερισχύουν οι νέοι στη ζωή της νύχτας, ειδικά όταν μιλάμε για μια παραμονή εκτός σπιτιού έως και τις πρώτες πρωινές ώρες, εφόσον συνήθως οι περισσότεροι δεν εργάζονται ή με βάση τη σημερινή κατάσταση απασχολούνται σε δουλειές με ευέλικτα ωράρια ή/και τύπου part-time. Επιπλέον, οι αντοχές και η διάθεση των νέων για διασκέδαση είναι σαφώς υψηλότερες.

Το βασικό χαρακτηριστικό ωστόσο των νέων ανθρώπων είναι η όρεξη για πειραματισμό. Η νύχτα προσφέρεται ως μια εμπειρία με εναλλασσόμενες μεταβλητές, ως ένα πεδίο ελεύθερης διακίνησης πρακτικών και ιδεών που δοκιμάζουν και δοκιμάζονται από τους δημιουργούς τους, τους δρώντες της νυχτερινής ζωής. Η ανάγκη των νέων να ανήκουν κάπου, να αποκτήσουν μια διακριτή ταυτότητα ή ιδιότητα ανάμεσα στις πολλές άλλες, να ομαδοποιηθούν με στόχο τη συντροφικότητα, βρίσκει χώρο στη νύχτα όπου κυριαρχεί μια πιο συναισθηματική αντιμετώπιση των πραγμάτων, συνακόλουθα και μια πιο επαναστατική έκφραση και ανατρεπτική λογική. Τα ίδια κίνητρα λιγότερο ή περισσότερο οδηγούν και τους καλλιτέχνες στην ιδιαίτερη σχέση που έχουν αναπτύξει με τη νύχτα, διακατεχόμενοι από μια πιο λυρική ιδέα για το νυχτερινό τοπίο, εφόσον για πολλούς αποτελεί χωροχρόνο όχι μόνο θεάματος αλλά και έμπνευσης.

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ, Η ΨΥΧΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΧΝΙΚΗ ΣΤΗ ΝΥΧΤΑ

Η περιπλάνηση αφορά μια τεχνική της ψυχογεωγραφίας, όπου ουσιαστικά το υποκείμενο με το σώμα, τις αισθήσεις του και τα συναισθήματά του, θέτει ως αντικείμενο καταγραφής την εμπειρία του στο χώρο. Η περιπλάνηση, η οποία εφαρμόστηκε από τους Καταστασιακούς, με στόχο τη διερεύνηση του αστικού χώρου και τη μετέπειτα αξιοποίηση του συλλεγόμενου υλικού για τη δόμηση καταστάσεων, έχει τις ρίζες της στη μορφή του flâneur (πλάνης).

Η έννοια του flâneur, στα ελληνικά περιπλανώμενος ή πλάνης, εμφανίστηκε το 19ο αιώνα ως λογοτεχνικό πρόσωπο της γαλλικής αστικής κοινωνίας. Ουσιαστικά προήλθε από το Baudelaire και αναπαριστούσε ένα πρόσωπο της εποχής, που περιδιάβαινε τους δρόμους της πόλης παρατηρώντας τα τεκταινόμενα. Η φιγούρα του flâneur διέπεται από ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως το ότι χάνεται στην ανωνυμία του πλήθους, παρακολουθεί τα γεγονότα με κριτική απόσταση, δίχως αυτό να συνεπάγεται φυσική απόσταση, εφόσον αναμειγνύεται με τον κόσμο.

Ο flâneur περιδιαβαίνει κάθε σημείο της πόλης, και αρέσκεται στην εναλλαγή σκηνικών, δίχως να επιλέγει αποκλειστικά τα ασφαλή ή ευυπόληπτα σημεία, γεγονός που του προσδίδει μια περιθωριακή χροιά. Αυτό που τον ωθεί είναι η περιέργεια, η ανάγκη για εξερεύνηση και ολιστική γνώση της ζωής της πόλης. Αν και παρουσιάζει μια παθητική ενδεχομένως στάση προς τα φαινόμενα, η διαρκής εμπλοκή του με την κοινωνική ζωή ως θεατή του προσδίδει μια βαθιά γνωστική και κριτική ικανότητα. Ουσιαστικά, θα λέγαμε ότι αποτελεί μια αντιφατική προσωπικότητα, συνεπαρμένη από το ρυθμό και τα δομικά στοιχεία της πόλης και ταυτόχρονα, αντιτασσόμενη στη μαζική κουλτούρα που κινεί την κοινωνία. Απολαμβάνει περισσότερο την εμπειρία της διαδρομής παρά βιώνει το «άγχος» του τελικού προορισμού και γοητεύεται απ' τον ρομαντισμό του τυχαίου, του προσωρινού και του ανώνυμου που προσφέρει η πόλη.

Τη δεκαετία του 1950, η ριζοσπαστική καλλιτεχνική και πολιτική ομάδα των Λεττριστών (Lettrists), ανέπτυξε την περιπλάνηση ως τεχνική ανάλυσης και ερμηνείας του αστικού τοπίου, με αφητηρία το Παρίσι. Η περιπλάνηση ως διαδικασία συλλογής διαφορετικών εμπειριών και γνώσης, απελευθερώνει το πνεύμα και

αυξάνει τα ενδιαφέροντα του ατόμου, σε αντιδιαστολή με την καταναλωτική διέξοδο. Όπως υποστηρίζει και ο Debord στη Θεωρία της Περιπλάνησης (1958), η «άσκοπη» περιπλάνηση στην πόλη δύναται να αντιπαρέλθει στο καθεστώς της εμπορευματοποιημένης καπιταλιστικής κοινωνίας, ανεξαρτητοποιώντας τα άτομα από την επιθυμία της κατανάλωσης προϊόντων στον ελεύθερο τους χρόνο.

Στη σύγχρονη εποχή, η περιπλάνηση στα αστικά κέντρα έχει ένα νόημα, εφόσον οι δυνατές σχέσεις και εμπειρίες μέσω της εξερεύνησης κάθε άγνωστου σημείου της πόλης, αποσαφηνίζουν το πραγματικό πλαίσιο διαβίωσης των κατοίκων, καθώς και την ποιότητα του χώρου. Ειδικά, με την εξάπλωση της κυριαρχίας της εικόνας μέσω των ΜΜΕ, η πραγματική διάσταση των γεγονότων συχνά διαστρεβλώνεται. Επομένως, η διαρκής περιπλάνηση στο αστικό περιβάλλον ενισχύει την προσωπική συνειδητή αντίληψη ως μια διαδικασία αυτοψίας, έναντι στον παραπλανητικό λόγο. Επιπλέον, η σημασία της περιπλάνησης στην ψυχογεωγραφική προσέγγιση είναι η ενεργός επαφή με το αστικό τοπίο και η διείσδυση στο συνθετικό ρόλο του, κι όχι η επιφανειακή παρατήρηση. Μέσω της γνωστικής περιπλάνησης αναδεικνύονται οι αντιφάσεις, που ο Lefebvre, όπως και άλλοι θεωρητικοί και καλλιτέχνες της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου, αναγνώριζαν στην πόλη, τόσο η φρίκη όσο και η ελπίδα, τόσο η τάξη και άλλο τόσο η αταξία, η αναπαραγωγή των κυρίαρχων αξιών αλλά και η αμφισβήτησή τους, η ρουτίνα της κανονικότητας αλλά ταυτόχρονα και η απελευθερωτική γιορτή (Σταυρίδης, 2006).

Από την άλλη, η περιπλάνηση στην πόλη συγκροτεί μια αβέβαιη διαδρομή προς το άγνωστο, δίχως αυτό να σημαίνει πως ελλοχεύει απαραίτητα κινδύνους. Αντίθετα, η εμπειρία του να αφηθείς περιπλανώμενος, να χαθείς στο αστικό τοπίο, μπορεί να κρύβει περιπέτεια, οικειότητα, απόλαυση και σίγουρα γνώση. Η περιπλάνηση αφορά ένα τυχαίο ταξίδι μέσα στο αστικό τοπίο, η αισθητική του οποίου καθοδηγεί υποσυνείδητα τους περιπλανώμενους, με σκοπό την ανακάλυψη μιας καινούριας και αυθεντικής εμπειρίας. Εξάλλου, η πιθανότητα να έρθεις σε επαφή με εικόνες, καταστάσεις και ανθρώπους που θα προκαλέσουν τη συγκίνηση ή το ενδιαφέρον είναι πάντα γοητευτική.

Από αυτή την άποψη, η περιπλάνηση είναι μια διαδικασία χαρτογράφησης της διάδρασης αστικού χώρου- ανθρώπου, υπό την αντιληπτική, αισθητική και συναισθηματική οπτική. Μέσα από την πράξη της περιδιάβασης, ο χαρτογραφημένος

χώρος μετασηματίζεται σε έναν τόπο με νόημα και μνήμη. Έτσι, το ίδιο αστικό τοπίο εμπεριέχει πολλούς τόπους που ορίζονται μέσω της χρήσης, της φαντασίας και των ποικίλων πολιτισμικών πρακτικών.

Ιδιαίτερα, τη νύχτα, όπου ο χώρος αποτυπώνει εντονότερα αισθητικές αντιφάσεις, όπως σκοτεινές περιοχές και φωταγωγημένα σημεία, εμφανείς και αφανείς δραστηριότητες, η ατμόσφαιρα που διαμορφώνεται προμηνύει μια «υπόσχεση» για περιπέτεια, ανακάλυψη και ευνοεί την περιπλάνηση. Συνήθως τη νύχτα, στις περιοχές που η κίνηση μειώνεται ο περιπλανητής μπορεί να έρθει σε επαφή με σημεία του αστικού τοπίου, τα οποία χάνουν την ομορφιά και την ιδιαιτερότητά τους στην πολύβουη ημέρα, ή με φαινόμενα της πόλης, που βρίσκουν χώρο στις σκιές της νύχτας.

Όπως υποστήριξε ο Breton, η περιπλάνηση είναι μια στρατηγική συσκευή ώστε το υποκείμενο να αποποιηθεί του συνειδητού ελέγχου της πορείας του, υποκύπτοντας στο ρίσκο και την ευκαιρία, και απελευθερώνοντας τις ασυνείδητες ζώνες της αστικής ζωής. Για να επιτύχει το σκοπό αυτό ένας περιπατητής πρέπει να υιοθετήσει μια «πανδεκτική στάση» («ultrareceptive posture») και να εντάξει τον εαυτό του σε μια «κατάσταση χάριτος με την ευκαιρία, έτσι ώστε κάτι να συμβεί» (Nomadic Optic, 2012). Αν και κάπως πιο μυστικιστική η τελευταία φράση του Breton, θυμίζει λίγο τις Πύλες της Αντίληψης (1954) του Huxley¹⁷ όπου μιλάει για την απελευθέρωση και διεύρυνση των βαλβίδων αντίληψης του εγκεφάλου.

ΔΟΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΝΥΧΤΑ

Μια *κατάσταση* σύμφωνα με τη θεωρία των Καταστασιακών αποτελεί μια τυχαία και σκόπιμη (από την άποψη ότι υποκινείται από τη συνειδητή επιθυμία) ταυτόχρονα συνάντηση, με ποικίλες χωρικές και χρονικές αναφορές, που χαρακτηρίζεται ακριβώς από την ευμεταβλητότητα και το εφήμερο. Ουσιαστικά, η Δόμηση Καταστάσεων αφορά την έκφραση και υλοποίηση επιθυμιών, συναισθημάτων,

¹⁷ Ο Huxley βέβαια αναφέρεται στην επίδραση των ψυχοτρόπων ουσιών στο φυσικό μηχανισμό του εγκεφάλου, ο οποίος ουσιαστικά φιλτράρει τα ερεθίσματα και περιορίζει το αντιληπτό φάσμα, ώστε να μην υπόκειται σε υπερβολική εισροή πληροφοριών και σύγχυση και αδυναμία διαχείρισης των δεδομένων. Κατά τον Huxley τα ψυχοτρόπα έχουν την ιδιότητα να επεμβαίνουν στην de facto αυτή λειτουργία του εγκεφάλου απελευθερώνοντας του περιορισμούς για όσο διαρκή η δράση της ουσίας, έτσι οι προσλαμβάνουσες να γίνονται αντιληπτές από το άτομο στο μέγιστο.

πολιτικών απόψεων, κοινωνικών οπτικών και αισθητικών ιδεών σε ένα χωρικό και χρονικό πλαίσιο που προσδίδει προσωρινή αυτονομία και αποτελεί ένα ρήγμα στη ρουτίνα και το κατεστημένο. Αποτελεί μια διαδικασία δημιουργικής απελευθέρωσης και παραγωγής καθημερινών στιγμών, ανεπανάληπτων και μοναδικών, οι οποίες συνάμα επηρεάζουν το αστικό περιβάλλον και στέκονται κριτικά στην αλλοτριωτική κουλτούρα της κοινωνίας.

Η δόμηση μιας κατάστασης, ακριβώς επειδή δεν αφορά μια σταθερή προκαθορισμένη και επικαθορισμένη από «τα πάνω» διαδικασία, ουσιαστικά προβάλλει τον ενεργό κάτοικο, απέναντι σε ένα παθητικό καταναλωτή, ο οποίος αντιδρά αρνητικά και φοβικά στο οτιδήποτε ανατρεπτικό, κυρίως εξαιτίας της ασφάλειας που νιώθει στην αδράνειά του. Έτσι, *οι στιγμές που γίνονται καταστάσεις μπορούν να θεωρηθούν στιγμές σαγήνης, επιτάχυνσης, επαναστάσεις στην καθημερινή ζωή του ατόμου* (Καταστασιακή Διεθνής, εν Shields 1999, μτφ. 2007).

Ένα επίσης στοιχείο που απορρέει από τον «*αναρχικό τρόπο ζωής*» (Debord, 1958) που προβάλλουν οι Καταστασιακοί, σχετικά με τη Δόμηση Καταστάσεων, είναι η πιθανότητα παράβασης των αστικών κανόνων. Για παράδειγμα, στα πλαίσια της διαρκούς αναζήτησης σημείων έμπνευσης εντός του αστικού χώρου, η ανακάλυψη απαγορευμένων για την προσέλευση κοινού χώρων, όπως εγκαταλειμμένων κτιρίων, μη χρησιμοποιούμενων πρώην βιομηχανικών εγκαταστάσεων, υπόγειων περασμάτων σε αχρηστία κλπ, και η επακόλουθη έφοδος στους χώρους αυτούς, αποτελεί μια ενδιαφέρουσα πρόκληση. Η διαρκής εγρήγορση για εντοπισμό χώρων με δυνατότητες μετασχηματισμού, οικειοποίησης και απόδοσης νοήματος και αισθητικού πρόσημου, προσωρινά ή περιστασιακά, αποτελεί μια μέθοδο και τάση διαφόρων σύγχρονων καλλιτεχνικών και πολιτικών ομάδων και συλλογικοτήτων. Σηματοδοτεί μια στάση κι έναν τρόπο αντίδρασης στην ευκολία απαξίωσης εγκαταστάσεων αλλά και ολόκληρων γειτονιών συχνά, από τις οικονομικές επιταγές του σύγχρονου καπιταλισμού, ενώ την ίδια στιγμή ανεγείρονται νέα αστικά συμπλέγματα εις βάρος του εξωαστικού εδάφους της υπαίθρου. Παράλληλα, αποτελεί μια κίνηση δημιουργικής επανομηματοδότησης και αξιοποίησης των ούτως ή άλλως ανεκμετάλλευστων χώρων της πόλης.

Ουσιαστικά, ένας χώρος και κατ' επέκταση η πόλη αποκτά νόημα και ζωή βάσει των επιλογών των επί μέρους χρηστών. Ο νυχτερινός χωροχρόνος έχει συσχετιστεί με

ιδιαίτερες εμπειρίες, δραστηριότητες και δυνατότητες δημιουργίας και ανατροπής. Αποτελεί ουσιαστικά μια διαφορετική αξιολόγηση της καθημερινής ζωής, εφόσον σύμφωνα με έρευνες οι άνθρωποι τείνουν να σχετίζονται με διαφορετικό τρόπο κατά τη διάρκεια της νύχτας, προβάλλοντας τον πιο δεκτικό και χαλαρό εαυτό τους (Melbin, 1978). Η νυχτερινή ατμόσφαιρα ευνοεί τη λείανση των πιεστικών ρυθμών της ημέρας με αποτέλεσμα τα υποκείμενα να νιώθουν πιο ανακουφισμένα και πρόθυμα να αλληλεπιδράσουν με πιο προσωπικούς όρους, μακριά από τις τυπικές και απρόσωπες συχνά σχέσεις που επιβάλλει η ημέρα.

Η αστική νυχτερινή ζωή αντιμετωπίζεται από τους χρήστες ως μια ευκαιρία σύναψης προσωπικών σχέσεων και ρήξης με τη ρουτίνα των υποχρεώσεων της ημέρας. Οι «καταναλωτές» της νυχτερινής ζωής, εντοπίζουν πιο ανθρώπινους όρους κοινωνικοποίησης, καθώς η ανάγκη για προσωπική επαφή, συζήτηση, φιλία και έρωτα αποτελεί «κοινό σκοπό», διαμορφώνοντας ένα ιδιαίτερο αίσθημα αλληλεγγύης και «ενότητας» μεταξύ όσων μοιράζονται τη νύχτα. Όσο και αν επιδεινώνεται η αποξένωση και το αίσθημα της μοναξιάς ως ένας αντίκτυπος της ταχείας αστικοποίησης, η εγγενής ανάγκη κάθε ατόμου για επαφή, οικειότητα και ικανοποίηση του ανήκειν, το ωθεί στην αναζήτηση ενός χωρικού και χρονικού πλαισίου αναφοράς. Η αστική νύχτα φαίνεται να διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στην ικανοποίηση της εν λόγω ανάγκης, αντιπροσωπεύοντας ένα πλαίσιο αναφοράς, απεγκλωβισμένο από τις αυστηρές και συντηρητικές αρχές που διέπουν την ημέρα.

Ωστόσο, η νυχτερινή ζωή όντας άμεσα συνυφασμένη με την κουλτούρα των χρηστών, δεν παύει να εμφανίζει πολλαπλότητες και κατακερματισμούς. Ανάλογα με τις κοινωνικές ομάδες που διεκδικούν το νυχτερινό αστικό τοπίο, διαμορφώνονται κοινωνικές συναναστροφές και τύποι συμπεριφοράς που απορρέουν από τη συνάντηση διαφορετικών πολιτισμικών υποβάθρων και αντανακλούν την αρμονική ή μη συνύπαρξή τους. Παράλληλα, ακριβώς επειδή συνιστά ένα χωροχρόνο περισσότερο συμβολικής ελευθερίας, η αστική νύχτα ευνοεί την ανάπτυξη «παρεκκλίνουσας» συμπεριφοράς. Σε σύγκριση με την ημέρα, η νύχτα προσφέρεται στη σύσταση μιας ταυτότητας διαφορετικής, η οποία παρεκκλίνει από τις αυστηρές νόρμες και στερεοτυπικές συμπεριφορές που επιβάλλονται την ημέρα.

Ο χρόνος τη νύχτα υπερβαίνει τη φυσική ροή του στην αντίληψη του ανθρώπου, με τρόπο που τον καθιστά εφήμερο και ευχάριστα αβέβαιο. Τη νύχτα η «κατάργηση του

χρόνου» επιτυγχάνεται μέσω της απεμπλοκής ουσιαστικά από τους μονότονους ρυθμούς της ημέρας, καθιστώντας δυνατή τη δημιουργία ενός διαφορετικού χρόνου, συνυφασμένου με την απελευθερωτική διαδικασία μιας γιορτής. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την αστική νύχτα ως το βασίλειο του παιχνιδιού (Bianchini, 1995), με την έννοια της διάθεσης που δημιουργεί αβίαστα η νυχτερινή ατμόσφαιρα για απόλαυση χωρίς όρια και περιορισμούς, χωρίς σαφείς στόχους και άγχη.

Αντίστοιχα, υπό την έννοια της Δόμησης μιας Κατάστασης, το νυχτερινό αστικό τοπίο, ευνοεί την ανάγκη για συνεύρεση και επικοινωνία, για συλλογικοποίηση της ατομικής έκφρασης και για διερεύνηση καινούριων τόπων και τρόπων συνδιαλλαγής, καθώς παράλληλα προδιαθέτει την απελευθέρωση της φαντασίας, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αυθόρμητα διαφορετικές ατμόσφαιρες και καταστάσεις. Οι χώροι συνάθροισης και νυχτερινής διασκέδασης προσφέρουν μια συναισθηματικά φορτισμένη ατμόσφαιρα, η οποία συχνά πυροδοτεί παραβάσεις κοινωνικών κατεστημένων της ημέρας ως μια πράξη εκτόνωσης της καταπίεσης που προκαλούν.

ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΣ, ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η αυξημένη τάση χωροποίησης της παραγωγής πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αποτελεί ένα φαινόμενο σχετικά πρόσφατο στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις. Ως εκ τούτου, εισάγεται η έννοια της *δημιουργικής περιοχής* (creative district), η οποία αποτελεί χωρικό πεδίο συγκέντρωσης δραστηριοτήτων σχετικών με τον πολιτισμό, την τέχνη και την ψυχαγωγία. Σύμφωνα με τους Costa και Lopes (2012) η συμβολική διάσταση των εν λόγω χώρων είναι ζωτικής σημασίας για τη βιωσιμότητά τους εντός του αστικού ιστού, εφόσον χωροθετούνται σε στρατηγικά σημεία εντός της πόλης, συνιστώντας κόμβους του κοινωνικού και πολιτισμικού μηχανισμού. Η αποσπασματική τους χωροθέτηση εντός της πόλης, διευκολύνει τόσο την ανακύκλωση του κόσμου που προσελκύουν όσο και την οικειοποίηση των χώρων αυτών, ενώ συχνά δικαιολογείται και από ορισμένο προϋπάρχον συμβολικό

κεφάλαιο, πάνω στο οποίο προέκυψε ο μετασχηματισμός, όπως για παράδειγμα στο Bairro Alto, το Cais do Sodré και τη Mouraria.

Οι ομάδες και τα άτομα που κατά βάση επισκέπτονται τους χώρους αυτούς, αναζητούν μια αντιπροσωπευτική εικόνα της κουλτούρας ή/και της ιδεολογικής τους πεποίθησης, προσβλέποντας στην παραγωγή και κατανάλωση συμβολικού κεφαλαίου. Οι χώροι αυτοί αναπαριστούν συγκεκριμένους τρόπους ζωής και ως τέτοιοι, διαμορφώνουν ένα οριοθετημένο αστικό σκηνικό. Από την άλλη, μια χαρακτηριστική διάσταση του εξευγενισμού μιας περιοχής, αφορά επένδυση στο πολιτισμικό κεφάλαιο, το οποίο αναδιατάσσεται και «αναβαθμίζεται», στοχεύοντας σε μια προσοδοφόρο διαδικασία. Παρακάτω, εξετάζοντας τρία παραδείγματα αστικών συμπλεγμάτων –γειτονιών– του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας, θα διερευνηθεί ο βαθμός στον οποίο η σύσταση δημιουργικών περιοχών, ειδικά σε περιπτώσεις που συνδέονται με την ανάδειξη πρώην υποβαθμισμένων περιοχών, είναι συνυφασμένη με τον αστικό εξευγενισμό, αποτελώντας μια ηπιότερη ίσως μορφή του.

Η δημιουργία υποδομών παραγωγής και προβολής πολιτιστικού προϊόντος σε κεντρικές και ιστορικές περιοχές, συνδέεται άμεσα και με τη νυχτερινή δραστηριότητα. Η εν λόγω πολιτική της χωροποίησης των λεγόμενων δημιουργικών δραστηριοτήτων, ακολουθείται από τις τοπικές αρχές της Λισαβόνας, με στόχο την ανάδειξη και αναγέννηση του πρώην υποβαθμισμένου ιστορικού της κέντρου, με την ταυτόχρονη συμβολοποίηση του χώρου.

Η Λισαβόνα τα τελευταία δέκα χρόνια έχει γνωρίσει αυξημένη εισροή ξένων φοιτητών, ταξιδιωτών και τουριστών, γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με την προσπάθεια ανάκαμψης από την οικονομική ύφεση έχει δημιουργήσει μια «τουριστικοκεντρική» αστική οικονομία (Calvo, 2015). Συγκεκριμένα, μόνο ο αριθμός των τουριστών που επισκέπτονται την πόλη ανέρχεται σε έξι εκατομμύρια το χρόνο, ενώ προβλέπεται ο αριθμός να διπλασιαστεί έως το 2017 (*Lisbon City Council*, 2013). Το γεγονός αυτό, παράλληλα με την ύπαρξη υποβαθμισμένων ζωνών στο ιστορικό κέντρο, όπως το μποέμ Bairro Alto ή και περιοχών «γκέτο», όπως η περιοχή του λιμανιού στο Cais do Sodré και η Mouraria συνέβαλε στη λήψη αστικών πολιτικών με στόχο την αστική αναγέννηση του ιστορικού κέντρου της πόλης. Οι

προεκτάσεις των αστικών παρεμβάσεων αφορούν κυρίως τη νύχτα (βιομηχανία διασκέδασης) καθώς και την πολιτισμική βιομηχανία.

Το Bairro Alto, η περιοχή της «άνω πόλης» του ιστορικού κέντρου της Λισαβόνας αποτελεί μια γειτονιά, η οποία ξεκίνησε να μετασχηματίζεται ουσιαστικά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Η περιοχή, μετά κυρίως το σεισμό του 1755¹⁸, συγκέντρωνε πληθυσμό της εργατικής τάξης, ενώ από τον 19^ο αιώνα μετατράπηκε σε κέντρο διέλευσης και διαμονής καλλιτεχνών και συγγραφέων, εγκατάστασης εκδοτικών οίκων και γραφείων εφημερίδων, καθώς και φθηνών εστιατορίων και μπαρ.

Παράλληλα, η εγκατάλειψη της περιοχής από τη μεγαλοαστική τάξη, έδωσε χώρο στην ανάπτυξη περιθωριακών δραστηριοτήτων όπως η πορνεία και στη δράση συμμοριών (Marques και Richards, 2014). Η συνύπαρξη των διαφορετικών αυτών ανθρώπων, με παρεμφερές ωστόσο οικονομικό υπόβαθρο διατηρούσε ζωντανή τη γειτονιά, με διαρκή κίνηση ημέρα και νύχτα, ενώ προσέδιδε μια μποέμ ατμόσφαιρα και ένα ιδιαίτερα φιλόξενο περιβάλλον στους περιπλανώμενους ξένους.

Το 2004 το Bairro Alto χαρακτηρίστηκε ως περιοχή αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος από το Πορτογαλικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (IPPAR), αυξάνοντας το ενδιαφέρον για περεταίρω αναβάθμιση και προβολή της περιοχής ως τουριστικό προϊόν. Παράλληλα, η στροφή στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της γειτονιάς, αποσκοπούσε στη βελτίωση της κοινωνικής συνοχής της περιοχής και στη διατήρηση της ταυτότητάς της.

Συγκεκριμένα, η πλειονότητα του κτηριακού αποθέματος βρισκόταν σε κακή κατάσταση, είτε λόγω εγκατάλειψης, είτε εξωτερικών φθορών, καθώς επίσης οι τοίχοι ήταν καλυμμένοι από graffiti. Η εκτενής κάλυψη των κτιρίων από graffiti, τα οποία προέρχονταν συνήθως από κατοίκους της περιοχής, καθημερινούς χρήστες του χώρου, καθώς και συμμορίες νέων, θεωρήθηκαν από τη δημοτική αρχή ως δείγμα υποβάθμισης και τέθηκαν στο στόχαστρο του εξευγενισμού. Η επέμβαση των τοπικών αρχών για τη βελτίωση της εμφάνισης της γειτονιάς, οργανώθηκε με τρόπο ώστε να αποφευχθούν ή έστω να περιοριστούν οι αντιδράσεις και οι συγκρούσεις που συνήθως η αστική ανάπλαση δημόσιων χώρων επιφέρει.

¹⁸ Όσα παλάτια και οι κατοικίες της αριστοκρατίας επιβίωσαν του σεισμού εγκαταλείφθηκαν και οι κάτοικοι μεταβιβάστηκαν στα προάστια της πόλης.

Η πολιτική που ακολούθησαν αφορούσε την εμπλοκή τοπικών καλλιτεχνών και εικαστικών ομάδων, στους οποίους ανατέθηκε η διακόσμηση των προσόψεων κτιρίων και δημόσιων χώρων με νέα graffiti. Η στρατηγική εμπλοκής λιγότερο προνομιούχων, τοπικών ομάδων του καλλιτεχνικού τομέα, συνέβαλε στην επίσημη προβολή των αποκαλούμενων περιθωριακών εξευγενιστών, οι οποίοι ήδη είχαν εγκατασταθεί στη γειτονιά και με τη δική τους ημερήσια και νυχτερινή πρακτική το μετασχημάτιζαν σταδιακά. Σε αυτή την κατεύθυνση, ο αστικός μετασχηματισμός της περιοχής, συγκαταλέγεται στον περιθωριακό εξευγενισμό, διότι ενείχε με κάποιο τρόπο μια χειραφετητική διάσταση, όπως υποστηρίζουν οι Marques και Richards (2014).

Με την αιτιολογία ότι ο πληθυσμός του Bairro Alto, τα τελευταία 400 χρόνια ήταν ετερογενής, πιο εξεγερσιακός καθ' ότι εργατικής τάξης και αρκετά προοδευτικός, η διαδικασία του αστικού εξευγενισμού προέβλεπε την ανάγκη κοινωνικών ομάδων όπως εθνοτικές, διεμφυλικές και καλλιτεχνικές κοινότητες να εκφράσουν την διακριτή τους ταυτότητα, μέσω επανοικειοποίησης του χώρου. Ωστόσο, η πολιτική έννοια της επικαλούμενης χειραφέτησης μάλλον απουσιάζει ή σίγουρα παραμερίζεται στα πλαίσια του εξευγενισμού, ειδικότερα κατά τη δεύτερη φάση του (μετά το 2008).

Την επικείμενη περίοδο, ο σαφής προσανατολισμός των αστικών παρεμβάσεων στη συμμόρφωση με τα μεταμοντέρνα οικονομικά και κοινωνικά προτάγματα, υπερέτρεψε την καταναλωτική διάσταση του πολιτισμού και την αισθητικοποίηση της καθημερινής ζωής. Στα δεδομένα πλαίσια, η νυχτερινή ζωή βρέθηκε ξανά στο επίκεντρο της οικονομικής δραστηριότητας της περιοχής, γεγονός που αιτιολογείται από την πληθώρα των εστιατορίων, μπαρ και κέντρων διασκέδασης, πολλά από αυτά με ιδιαίτερη φήμη. Η έξαρση της νυχτερινής ζωής στην περιοχή, λειτούργησε ως διαφήμιση, προσελκύνοντας νέο κόσμο, με αποτέλεσμα το 2008 με 2009 να ξεκινήσει ένα δεύτερο στάδιο αστικής ανάπλασης του Bairro Alto, το οποίο αφορά τη βελτίωση της εικόνας της περιοχής και το οποίο σηματοδότησε την αρχή της τάσης ομογενοποίησης παγκοσμιοποίησης της νυχτερινής κουλτούρας που αποπνέει σήμερα.

Η μεταμόρφωση και αισθητικοποίηση του αστικού τοπίου στο Bairro Alto, συνέβαλε στην εισροή και εγκατάσταση νέων καλλιτεχνών και ξένων φοιτητών Erasmus στην

περιοχή, επιτείνουντας τη διαδικασία. Ειδικά οι τελευταίοι, εισέρχονται κατά χιλιάδες κάθε χρόνο στην πόλη, ενώ μαζί με τους πρώτους αποτελούν τη νέα μεσαία τάξη «εξευγενιστών». Το Bairro Alto συνιστά σήμερα μια από τις κύριες γειτονιές-υποδοχείς ξένων φοιτητών, οι οποίοι ανακυκλώνονται συνεχώς, εφόσον η Λισαβόνα έχει μετατραπεί σε «βιομηχανία Erasmus». Με δεδομένο το πρόσρημο της διασκέδασης της περιοχής, όπως προϋπήρχε, το Bairro Alto σήμερα αποτελεί «περιοχή του πάρτυ».

Η συμβολή των φοιτητών Erasmus έχει διαμορφώσει ως ένα βαθμό τη νυχτερινή ζωή στην περιοχή. Πέρα από το κτίριο ενημέρωσης και υποστήριξης των εν λόγω φοιτητών, που είναι τοποθετημένο στη γειτονιά, το οποίο λειτουργεί και ως μπαρ τη νύχτα, έχουν συσταθεί ομάδες, οι οποίες διοργανώνουν ένα εύρος δραστηριοτήτων αποκλειστικά για τους φοιτητές Erasmus. Οι περισσότερες από αυτές αφορούν τη νύχτα και χωροθετούνται στο Bairro Alto, τη Bica, το , καθώς και την περιοχή κάτω από τη γέφυρα 25^{ης} Απριλίου δίπλα στο ποτάμι, σε μέρη δηλαδή όπου η κοινωνική σύνθεση αφορά τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα (Malet Calvo, 2014).

Οι συγκρούσεις που προκύπτουν κατά τη διαδικασία του εξευγενισμού, εξαιτίας των διαφορετικών σχέσεων εξουσίας για την κυριαρχία στο χώρο, ή αφορούν συγκρουόμενα συμφέροντα ατόμων ή κοινωνικών ομάδων, δύνανται να λειτουργήσουν ανασταλτικά ή και ακυρωτικά στη συμβατική διαδικασία του αστικού εξευγενισμού (Costa & Lopes, 2013). Κατά αυτή τη λογική υποστηρίζεται πως η επιλεκτική αστική ανάπλαση, εφόσον αφορούσε μια εικαστική παρέμβαση, η οποία έδωσε την ευκαιρία έκφρασης σε ορισμένες διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, αποδείχθηκε δημιουργική αν και κατά τα άλλα προσανατολισμένη σε συγκεκριμένο τρόπο ζωής.

Ωστόσο, η πρόθεση να δοθεί μια αισθητική στο χώρο με προκαθορισμένο συμβολικό στίγμα, η οποία ουσιαστικά αντιπροσωπεύει την τοπική ταυτότητα υπό την επίσημη σφραγίδα της κυρίαρχης οπτικής, αποκλείει τον αστικό λόγο κυριολεκτικά περιθωριακών ή μη προνομιακών ομάδων, χωρίς πρόσβαση στη λήψη αποφάσεων. Εν ολίγοις, αφαιρεί τη δυνατότητα πραγματοποίησης μιας πρακτικής, η οποία υποδηλώνει καθολική οικειοποίηση του δημόσιου χώρου. Ταυτόχρονα, το αυθόρμητο graffiti, που άφηνε την υπογραφή του μέχρι πρότινος, χάνει την πολιτική

του ισχύ ως κοινωνικό μήνυμα «από τα κάτω», εφόσον αντιμετωπίζεται ως κοινωνικό πρόβλημα σε αυτή του τη μορφή και τελικά μετατρέπεται σε εμπορικό προϊόν υποκινούμενο από τις άρχουσες ελίτ (Afonso M., 2015- συνέντευξη) με πρόφαση το αισθητικό αποτέλεσμα στο οποίο δίνεται η βαρύτητα.

Κατά αυτό τον τρόπο, ακόμη και οι διαφορετικές κουλτούρες που καλούνται να εκφραστούν μέσω της εμπλοκής τους στη διαδικασία, π.χ. αφρικανικές, ινδικές ομάδες της Λισαβόνας, αποτυπώνουν μια μετριοπαθή εικόνα, η οποία χρησιμοποιείται εργαλειακά από τις τοπικές αρχές, κυρίως ως θέαμα. Ακόμη και οι φαινομενικά πιο προοδευτικές καλλιτεχνικές παρεμβάσεις στον αστικό καμβά της γειτονιάς σπάνια στιγματίζουν υπαρκτά ζητήματα που «ενοχλούν», συγκαλύπτοντας έτσι την πραγματική διάσταση της ζωής της πόλης ή του παγκόσμιου γίνεσθαι.

Επιπλέον, η υφή της αίγλης που συντρέχει την αστική αναβάθμιση της γειτονιάς, με την κατασκευή πολυτελών διαμερισμάτων, την αναπαλαίωση ακριβών ξενοδοχείων και τη λειτουργία επίσης δαπανηρών εστιατορίων, έρχεται σε αντίθεση με το περιθωριακό στοιχείο της περιοχής. Διαφαίνεται συνεπώς μια αντιφατική διαδικασία εξευγενισμού, η οποία από τη μια πλευρά πασχίζει να εκμεταλλευτεί το μποέμ παρελθόν της περιοχής και το στίγμα των περιθωριακών κατοίκων της, ενώ από την άλλη λυγίζει υπό την πίεση των νέων, μεσαίων, μεταμοντέρνων τάξεων, που ακολουθούν πιστά τις παγκόσμιες πολιτιστικές τάσεις αστικής ζωής και την τουριστικής ανάπτυξης.

Αντίστοιχα, στον κάθετο άξονα του Bairro Alto με κατεύθυνση το ποτάμι, η περιοχή Cais do Sodré, τμήμα του παλιού λιμανιού υπέστη εξευγενισμό, προσανατολισμένο στην πολιτιστική διάσταση και άρρηκτα δεμένο με τη νυχτερινή δραστηριότητα. Στην περίπτωση του Cais do Sodré ωστόσο, το φαινόμενο του αστικού εξευγενισμού παρουσίασε βιαιότερα χαρακτηριστικά, εφόσον στην περιοχή κυριαρχούσε επί χρόνια η διακίνηση ναρκωτικών και η πορνεία.

Μέχρι και την απελευθέρωση από τη δικτατορία του Σαλαζάρ (1974) την περιοχή οικειοποιούνταν, ημέρα και νύχτα, γηγενής μικροεπιχειρηματίες, έμποροι, ναύτες, εκδιδόμενες και «παράνομα στοιχεία». Με την αλλαγή του καθεστώτος, ο πληθυσμός που κινούνταν στην περιοχή ανανεώθηκε, με φοιτητές και νέους μεσαίας τάξης, δημοσιογράφους, μποέμ και διανοούμενους να επανοικειοποιούνται το χώρο, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη σημερινή εικόνα του Cais do Sodré (Nofre, 2013).

Ο μετασχηματισμός του σε μια παγκοσμιοποιημένη μοντέρνα περιοχή, προσανατολισμένη κατεξοχήν στη νυχτερινή ψυχαγωγία, είχε ξεκινήσει από τότε, χωρίς όμως ριζικές μεταβολές στο τοπίο. Η τάση διεθνοποίησης της κουλτούρας εκείνης της περιόδου συγχρωτιζόταν με την περιθωριακή νύχτα και τις ελευθερίες που παρείχε στους θαμώνες της. Έως και το 2010, η ίδια ατμόσφαιρα επικρατεί στην περιοχή, όπου πλέον μαζί με το εμπόριο ναρκωτικών, την πορνεία και τον «περιθωριακό» κόσμο, συνυπάρχουν τουρίστες, φοιτητές Erasmus και ορισμένες οικονομικές ελίτ, καθώς και η αστυνομική παρουσία.

Ωστόσο, το συγκεκριμένο έτος, οι δημοτικές αρχές προβαίνουν σε παροχή κινήτρων προς ιδιωτικές επενδύσεις, αποσκοπώντας στον εξευγενισμό της περιοχής. Ο προσανατολισμός στη συμβολοποίηση του Cais do Sodré ως διακριτό αστικό σύμπλεγμα νυχτερινής ζωής, συνιστά τη νέα πάγια αστική πολιτική και εμπεριέχει τον προσδιορισμό μιας χαρακτηριστικής νυχτερινής ατμόσφαιρας. Συγκεκριμένα, προσπαθώντας να προβληθεί μια vintage αισθητική, διατηρήθηκαν ορισμένα συμβολικά στοιχεία που συνδέονται με το παρηκμασμένο παρελθόν της περιοχής και προωθούνται πλέον ως η κυρίαρχη ταυτοτική αισθητική της περιοχής. Η εμφάνιση πολλών μπαρ διακοσμημένων με αντίκες, και συναφή vintage αντικείμενα έρχεται να προσδώσει στην περιοχή μια σύγχρονη εκδοχή της παλιάς της ταυτότητας, δημιουργώντας μια νέα τάση και τύπο στη νυχτερινή ζωή.

Επιπλέον, τμήμα της νυχτερινής ταυτότητας του σημερινού Cais do Sodré, στηρίζεται σε μια πρώην διαδεδομένη και παράνομη δραστηριότητα της περιοχής, την πορνεία. Χαρακτηριστικό αποτελεί η επανάχρηση πρώην οίκων ανοχής, όπως το διάσημο Pensão Amor, το Bar da Velha Senhora ή το Guesthouse of Love, και η μετατροπή τους σε μπαρ, τα οποία διατηρούν ακόμη την ατμόσφαιρα και τη διακόσμηση του χώρου, ώστε να παραπέμπει στην προηγούμενη χρήση τους. Επιπλέον, η δημοφιλέστερη οδός της περιοχής Rua Nova do Carvalho, πλέον γνωστή ως Pink Street, όπου συγκεντρώνονται τα περισσότερα κλαμπ της περιοχής, βάφτηκε ροζ, συμβολίζοντας την πρώην ύπαρξη κατεξοχήν οίκων ανοχής εκατέρωθεν της.

Παράλληλα, τα cabaret show και τα αντίστοιχης αισθητικής πάρτι που διοργανώνονται συχνά στην περιοχή, συμβάλλουν στην προσπάθεια για αναβίωση μιας ξεπερασμένης κατά τα άλλα εποχής, η οποία έχει χάσει την αυθεντική ταξική της υπόσταση, ενώ έχει περάσει στη σφαίρα της εμπορευματοποιημένης αισθητικής.

Το νέο νυχτερινό προφίλ της περιοχής, στην προσπάθεια να ξεφύγει του μαζικού τουρισμού, στοχεύει στη νυχτερινή αναψυχή κυρίως των εύπορων κοινωνικών στρωμάτων, καλώντας τον κόσμο αυτό να εντρυφήσει σε μια τύπου παρακμιακή νύχτα, που εξασφαλίζει ωστόσο την ασφάλεια μιας εξευγενισμένης περιοχής. Το Cais do Sodré προσφέρει μια πολυδιάστατη εμπειρία, η οποία ωστόσο είναι προσιτή κυρίως στη μεσαία τάξη και άνω, εφόσον τα περισσότερα μπαρ και κλαμπ λειτουργούν με είσοδο, ενώ οι τιμές των ποτών είναι ακριβότερες σε σχέση με το Bairro Alto.

Υφίσταται βέβαια και το τμήμα του Cais do Sodré, που φιλοξενεί ακόμη μικρά μπαρ και ντίσκο με φτηνά ποτά, διακίνηση ουσιών και μουσική της δεκαετίας του 1970, το οποίο είναι πιο προσιτό σε μικρομεσαία κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο, ακόμη και τα προϋφιστάμενα μπαρ με διεθνή χαρακτήρα, όπως Jamaica, Oslo Bar, Tokyo, Viking, , Liverpool Bar, Europa Bar and Copenhagen Bar, έχουν προσαρμοστεί στις επικρατούσες πολιτικές, εφόσον συχνά έχουν είσοδο και προσωπικό ασφαλείας στην πόρτα, με αποτέλεσμα να εξαιρείται από την είσοδο συγκεκριμένος, «περιθωριακός» κόσμος. Ο αποκλεισμός της υποκουλτούρας των κοινωνικών ομάδων, όπως νέοι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι και χαμηλόμισθες εθνοτικές ομάδες είναι σαφής, αφού δε χωράει στην αποστειρωμένη μεσοαστική ατμόσφαιρα της νύχτας του Cais do Sodré. Όσο και αν η νυχτερινή ατμόσφαιρα επιδιώκει να μιμηθεί την μποέμ κουλτούρα, η φυσική επαφή, ο αισθησιακός χορός και άλλες «ανάρμοστες» συμπεριφορές που εκθειάζονται και αποτελούν έως σήμερα τρόπο ζωής για ορισμένες κοινωνικές ομάδες, στιγματίζονται από τις νέες αστικές ελίτ που αποικίζουν τη νύχτα στην περιοχή και ως εκ τούτου περιθωριοποιούνται ως ανήθικες. Παράλληλα, η επανανοηματοδότηση της vintage, bohemia κουλτούρας, συμβολίζει μια νέα τάξη πραγμάτων που επιβάλεται στη νύχτα, εφόσον η άμεση, δίχως επισημότητες κοινωνική επαφή, η έντονες πολιτικές κουβέντες και τα μεθυσμένα τρανταχτά γέλια έχουν εξαλειφθεί από τη νυχτερινή ζωή της περιοχής (Nofre, 2013).

Συνεπώς, το μόνο που διατηρείται ειρωνικά ίδιο, είναι η διακόσμηση και η αισθητική του περιβάλλοντα χώρου, ενώ οι κοινωνικές διεργασίες και πρακτικές εντός του προτάσσουν την αποπολιτικοποίηση, τον κοινωνικό και ηθικό έλεγχο και προωθούν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η σημερινή νυχτερινή εικόνα του Cais do Sodré, αποπνέει μια «αποστειρωμένη», μεταμοντέρνα αισθητική, εφόσον στοχεύει σε μια νέα μεσαία τάξη, με «εκλεπτυσμένο» εμπορικό γούστο, και οριακά εθισμένη στην

κατανάλωση συμβολικού κεφαλαίου. Η περίπτωση του Cais do Sodré αποδεικνύει πόσο ζωτικής σημασίας ρόλο διαδραματίζει το πρόσημο του πολιτισμού στη διαδικασία της αστικής παρέμβασης, σε συνδυασμό με την προώθηση της νυχτερινής δραστηριότητας ως μηχανισμό αστικού μετασχηματισμού.

Μια διαφορετική διαδικασία αστικού εξευγενισμού εντοπίζεται στη Mouraria. Αυτό που χαρακτηρίζει την περιοχή είναι η ιστορικότητά της ως τόπος εγκατάστασης των Μαυριτανών το 1147, καθώς και άλλων εθνικοτήτων, η οποία αντανakλάται στη σημερινή ονομασία της περιοχής¹⁹. Ο ανέκαθεν ετερογενής μεν χαρακτήρας της γειτονιάς διατηρείται έως σήμερα, μετατρέπεται δε σε έντονα πολυπολιτισμικό τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Την περίοδο 1970-1990 εγκαταστάθηκαν εντός της οικονομικοί μετανάστες από τις πρώην πορτογαλικές αποικίες στην Αφρική, ενώ από το 1990 κι έπειτα εισέρχονται μεταναστευτικοί πληθυσμοί από την Ινδία, το Πακιστάν και αργότερα από την Κίνα και το Μπανγκλαντές (Malheiros, 2010). Οι χαμηλές αξίες γης, εξαιτίας του υποβαθμισμένου κτιριακού αποθέματος της γειτονιάς, ευνόησε τη συνάθροιση πλήθους μεταναστών, πολλοί από τους οποίους χωρίς χαρτιά και άδεια παραμονής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης και την έξαρση της πορνείας και του εμπορίου ναρκωτικών, οδήγησε την περιοχή σε υποβάθμιση και γκετοποίηση μέχρι αρκετά πρόσφατα.

Η Mouraria αντιπροσωπεύει σήμερα μια μεταβατική περιοχή, η οποία μέχρι και πριν πέντε χρόνια ήταν από τις «ξεχασμένες», δυσφημισμένες γειτονιές, εξαιτίας του αυξημένου αριθμού ερειπωμένων κτιρίων, του αυξημένου εμπορίου ναρκωτικών, της πορνείας και των λαθραίων μεταναστών. Ακόμη, στο φαντασιακό των αστών η γειτονιά αυτή έχει συνδεθεί με τη φτώχεια, την παρανομία, τη βία των συμμοριών, την πορνεία και γενικότερα την παρακμή. Ως απόρροια της ιστορικής της φόρτισης, η εικόνα της Mouraria μέχρι και πολύ πρόσφατα αντανakλά την εικόνα ενός γκέτο, όπου δεν πλησιάζει κανείς εύκολα τη νύχτα. Μετά το 2010 οι τοπικές αρχές κινητοποιήθηκαν με στόχο την αντιμετώπιση της υποβάθμισης της περιοχής και η Mouraria εντάχθηκε στην πολιτιστική ατζέντα του δήμου της Λισαβόνας (Mendez & Padilla, 2012).

¹⁹ Mouraria στα πορτογαλικά σημαίνει η γειτονιά των Μαυριτανών (Moorish quarter)

Αν και έως σήμερα, η περιοχή δεν έχει αποτάξει εντελώς την «κακή» της φήμη, ιδιαίτερα τη νύχτα, είναι εμφανές πως βρίσκεται σε μια μεταβατική κατάσταση, η οποία θα μπορούσε να παρομοιασθεί με ήπιο αστικό εξευγενισμό ή σύμφωνα με τον Mendes (2013) περιθωριακό εξευγενισμό. Τα τελευταία τέσσερα χρόνια με την ανοικοδόμηση κτιρίων παρατηρήθηκε αυξημένη εισροή προσωρινών κατοίκων στην περιοχή, φοιτητών και καλλιτεχνών, με αποτέλεσμα την «αναζωογόνηση» της περιοχής και την ανάδειξή της ως εναλλακτικό καλλιτεχνικό και σαφώς πολυπολιτισμικό αστικό σύμπλεγμα. Επίσης, η εμπλοκή τοπικών φορέων, κατοίκων και μη κυβερνητικών οργανισμών στην πολιτιστική ανάδειξη και διαχείριση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξωστρέφεια της γειτονιάς. Παράλληλα, ο προσανατολισμός του επικεντρώνεται στην αναζωογόνηση και αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου της πόλης και της γειτονιάς, επιδιώκοντας την εμπλοκή της τοπικής καλλιτεχνικής κοινότητας και προωθώντας την ανάπτυξη DIY (Do It Yourself) εγχειρημάτων λόγω της παγκόσμιας ανοδικής τους τάσης.

Κατά συνέπεια, στα πλαίσια της μεταβατικής διαδικασίας, η νυχτερινή ζωή άρχισε να τονώνεται στην περιοχή, προβάλλοντας και μετατρέποντας σε τέχνη το «παρακμιακό στοιχείο» της. Για παράδειγμα, η όψη της γειτονιάς, άλλαξε με την εικαστική παρέμβαση τοπικών καλλιτεχνών, χρηματοδοτούμενων από το δήμο, οι οποίοι διακόσμησαν τους τοίχους των εγκαταλειμμένων κτιρίων με τοιχογραφίες (graffiti), θεματικές φωτογραφίες διάσημων τραγουδιστών fado και άλλες εικαστικές κατασκευές. Επιπλέον, διοργανώνονται διάφορες περιοδικές καλλιτεχνικές εκθέσεις και επεμβάσεις στους δημόσιους χώρους της περιοχής, με στόχο την κοινωνικοποίηση της ιστορικής μνήμης της γειτονιάς, με την παράλληλη διαφήμιση της δουλειάς των καλλιτεχνικών ομάδων.

Οι εν λόγω εκδηλώσεις σχετίζονται με θεματικές όπως πολυπολιτισμικότητα και συνύπαρξη, ατμοσφαιρικό νυχτερινό φως, σώμα και σεξουαλικότητα, με παραπομπή στις εργάτριες του έρωτα και ως κριτική στην πορνεία, κλπ. Επιπλέον, ορισμένες καλλιτεχνικές ομάδες, παρακινούμενες από τις τοπικές αρχές, οργανώνουν νυχτερινές περιηγήσεις στα στενά της Mouraria, με στόχο να ενισχύσουν τη φήμη και την εξωστρέφεια της γειτονιάς, καθώς και να προσελκύσουν τουρίστες και καταναλωτές ελεύθερου χρόνου. Στις περιηγήσεις αυτές περιλαμβάνονται στάσεις σε ιστορικά μαγαζιά τοπικών αλκοολούχων ποτών, η στα «παράνομα» κινέζικα εστιατόρια και σε διάφορες γωνίες πολιτιστικού ενδιαφέροντος της γειτονιάς.

Παράλληλα, η ανάπλαση της πλατείας Largo do Intendente και η δραστηριοποίηση της καλλιτεχνικής ομάδας Casa Independente ενίσχυσε την ελκυστικότητα και το κύρος της περιοχής ως νυχτερινός πόλος έλξης.

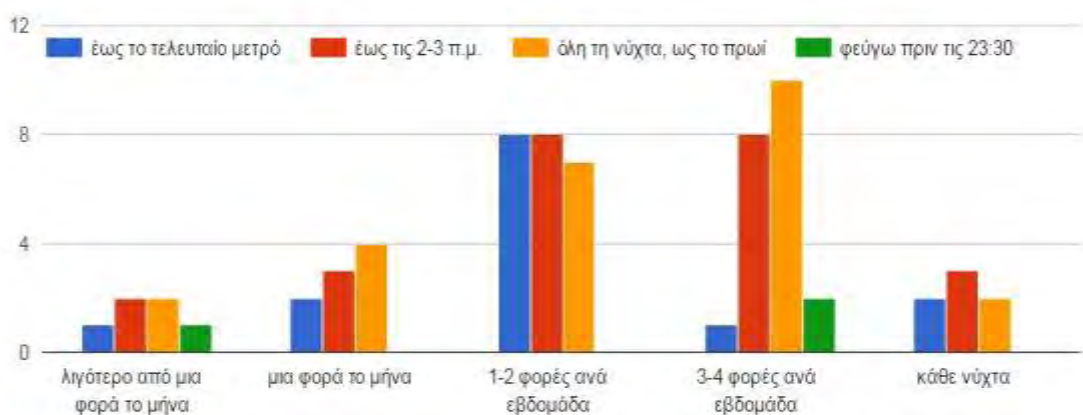
Η αγωνία για την ανάδειξη της εμπορευματικής εικόνας και λειτουργίας της πόλης, με αιχμές το place marketing και city branding που κυριαρχούν στη λεγόμενη δημιουργική βιομηχανία, υπερισχύει εις βάρος των κοινωνικών δικαιωμάτων και συχνά επισκιάζει την ουσιαστική πολιτιστική ανάπτυξη στις πόλεις. Αν και όπως αναλύθηκε παραπάνω, η Λισαβόνα στα σχετικά πρόσφατα βήματα της αστικής αναγέννησης του ιστορικού της κέντρου, έχει παρουσιάσει μια διαφοροποίηση της διαδικασίας μεταξύ διαφορετικών γειτονιών, ο συνολικός απολογισμός καταδεικνύει τον υπερβάλλον ζήλο για τουριστική ανάπτυξη. Η επιθυμητή προσέλευση τουριστών, με σκοπό την οικονομική μεγέθυνση, έχει ήδη αντίκτυπο στον τοπικό πληθυσμό, με το ιστορικό κέντρο να είναι αραιοκατοικημένο και κατά βάση από ξένους φοιτητές και επισκέπτες, ενώ τα γηγενή μεσαία και χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα αναγκαστικά να μετακινούνται στα προάστια ή σε περιοχές στα όρια με το κέντρο όπου οι αξίες γης είναι χαμηλότερες.

Το γεγονός της οικονομικής κρίσης, παράλληλα με την κρίση στην αγορά ακινήτων, έχει δώσει χώρο στον περιθωριακό εξευγενισμό, σε ορισμένες και πρώην «απαγορευμένες» ζώνες του ιστορικού κέντρου (Mendes, 2011), ενώ παράλληλα, η ίδια η διαδικασία του εξευγενισμού παρουσιάζει κατακερματισμό σε σχέση με προηγούμενα χρόνια. Επιπλέον, αν και εξαιτίας της γραφικότητάς της και ενός τμήματος του πληθυσμού, ανεπηρέαστου από την τάση ομογενοποίησης, στα πλαίσια του αστικού ξευγενισμού και της παγκοσμιοποίησης, το αυθεντικό στοιχείο της πόλης δεν έχει σβήσει ακόμη, η επιτηδευμένη ατμόσφαιρα και η αίσθηση απομίμησης γίνεται αισθητή, ειδικά τη νύχτα σε περιοχές του ιστορικού κέντρου με αυξημένη τουριστική κίνηση.

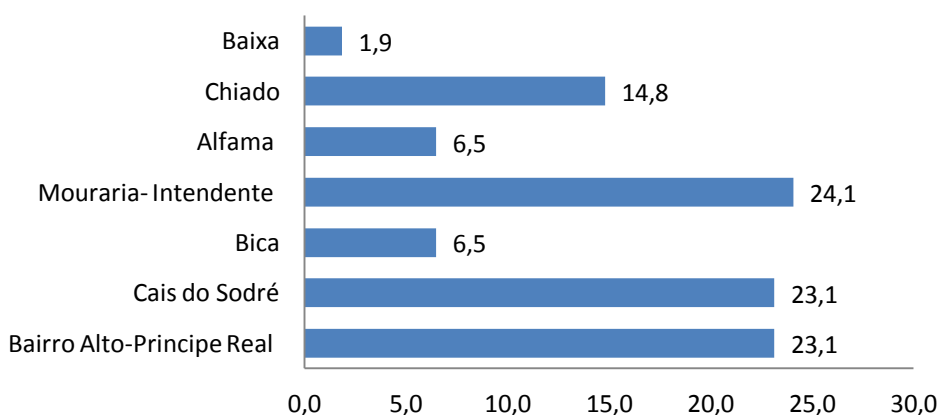
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ- ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Στο παρόν παράρτημα παρατίθενται τα ερωτήματα που περιλαμβάνονταν στο ερωτηματολόγιο με τα αποτελέσματα αυτών. Ο συνολικός αριθμός των ερωτηματολογίων ανέρχεται στα 50.

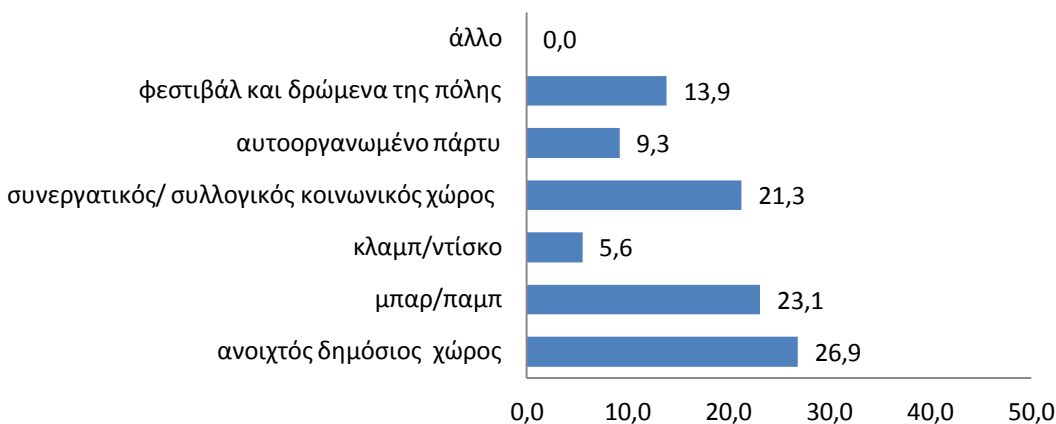
1. Πόσο συχνά επισκέπτεστε το κέντρο της Λισαβόνας τη νύχτα και πόσο διαρκεί η έξοδος;

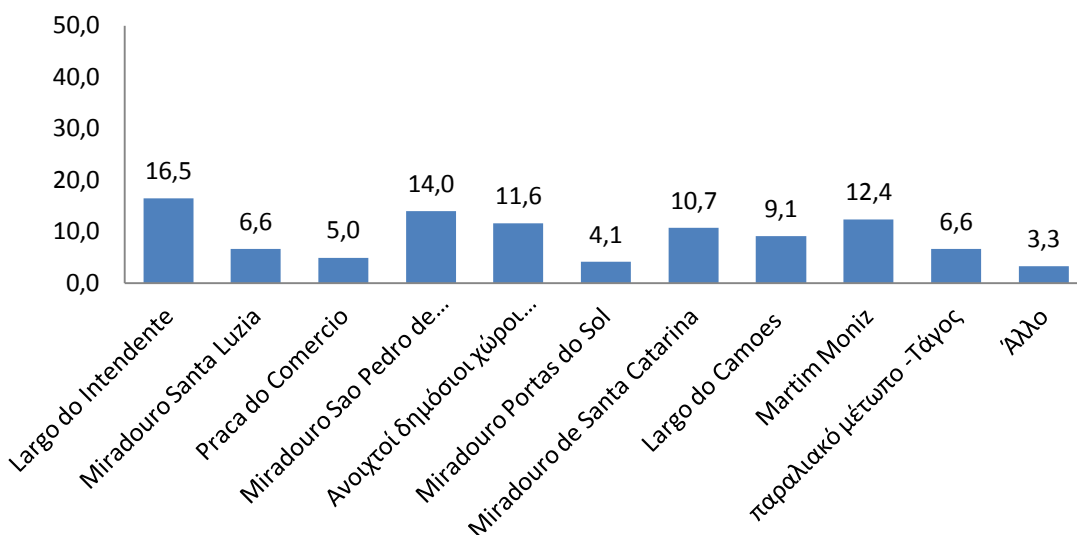
2. Κατά τη νυχτερινή έξοδο σε ποιες περιοχές κυκλοφορείτε κατά προτίμηση;

3. Κατά τη νυχτερινή έξοδο περνάτε περισσότερο χρόνο σε:

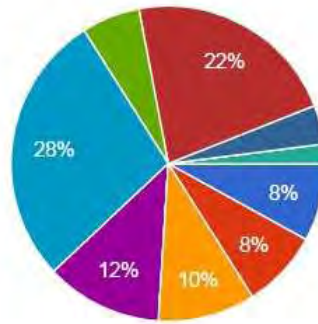

4. Εάν και όταν επισκέπτεστε κάποιο δημόσιο χώρο τη νύχτα σε ποιους από τους παρακάτω συχνάζετε;

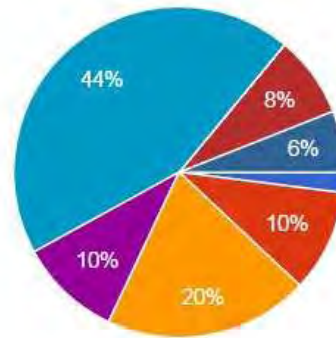
Παρακάτω απεικονίζονται σκηνές του ιστορικού κέντρου της πόλης. Σε κάθε μια επιλέξτε το ΚΥΡΙΑΡΧΟ συναίσθημα που αισθάνεστε στη θέα της.

5.

- χαρά
- μελαγχολία
- ρομαντική διάθεση
- αγωνία
- μοναξιά
- ηρεμία
- φόβο
- ένταση
- νοσταλγία
- ενθουσιασμό
- θυμό
- Άλλο

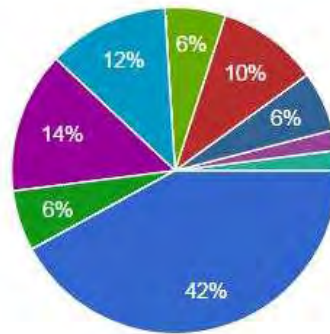
6.

7.

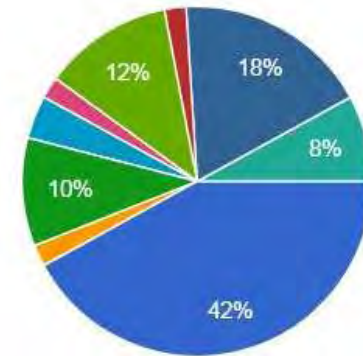

8.

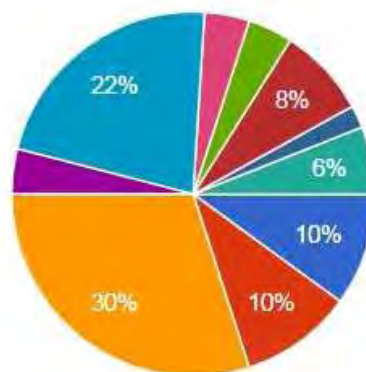

- χαρά
- μελαγχολία
- ρομαντική διάθεση
- αγωνία
- μοναξιά
- ηρεμία
- φόβο
- ένταση
- νοσταλγία
- ενθουσιασμό
- θυμό
- Άλλο

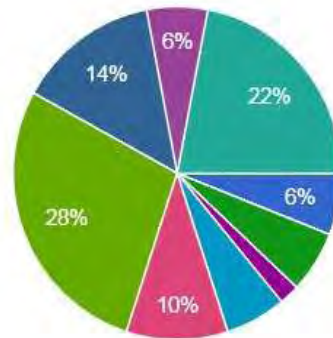
9.

10.

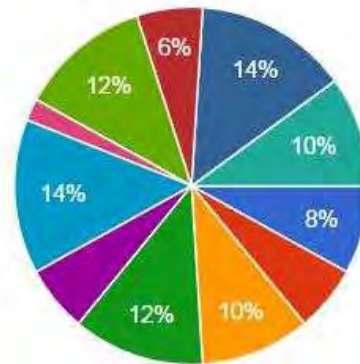

11.

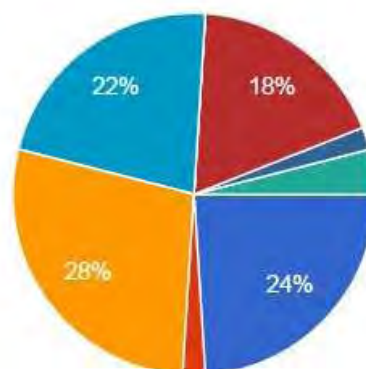

- χαρά
- μελαγχολία
- ρομαντική διάθεση
- αγωνία
- μοναξιά
- ηρεμία
- φόβο
- ένταση
- νοσταλγία
- ενθουσιασμό
- θυμό
- Άλλο

12.

13.

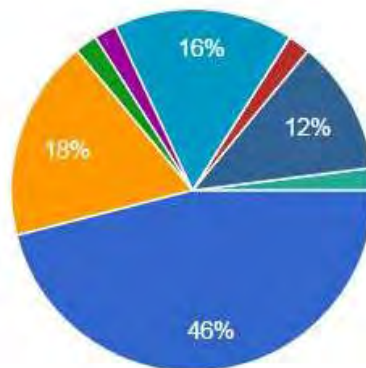

14.

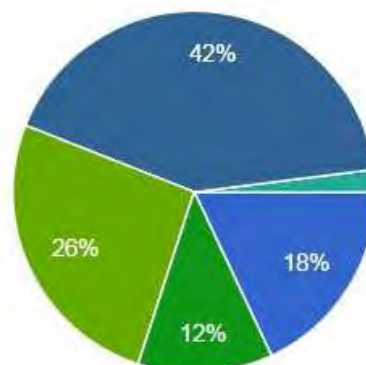

- χαρά
- μελαγχολία
- ρομαντική διάθεση
- αγωνία
- μοναξιά
- ηρεμία
- φόβο
- ένταση
- νοσταλγία
- ενθουσιασμό
- θυμό
- Άλλο

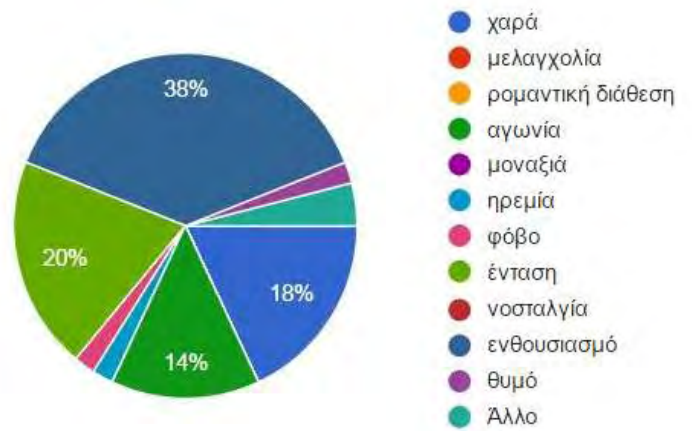
15.

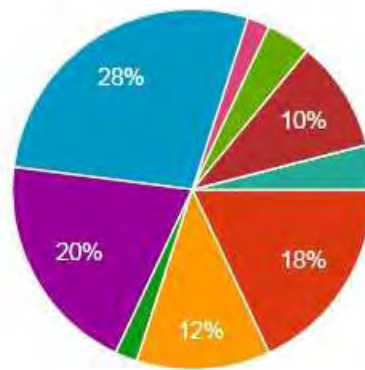
16.

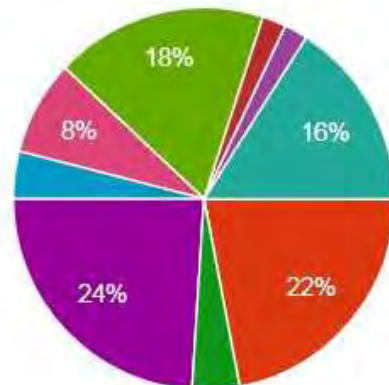
17.

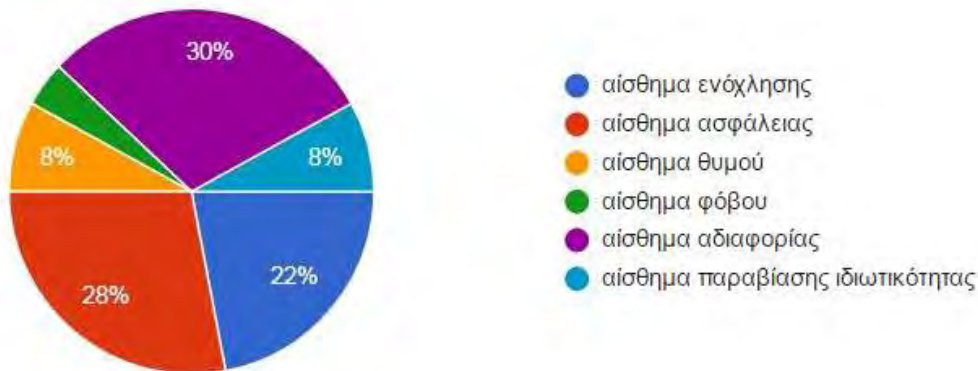
18.

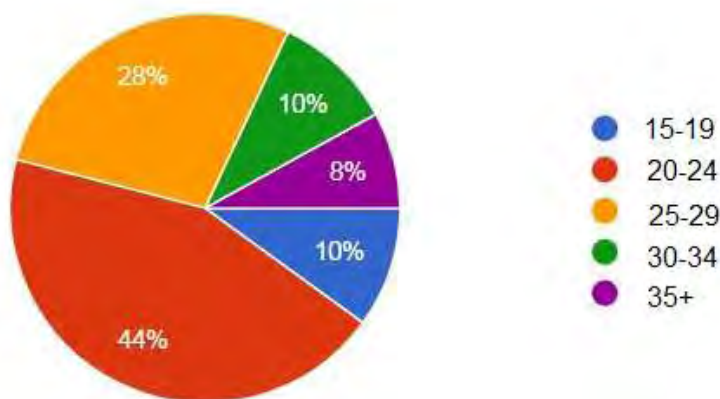
19.

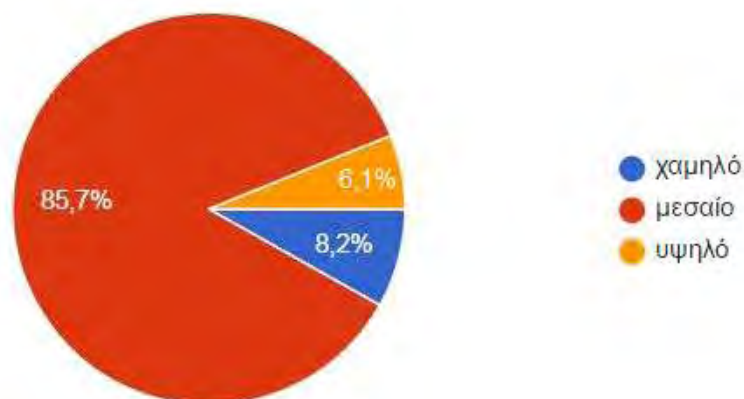
20. Σχετικά με την επιτήρηση τη νύχτα στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο (περιπολίες, αστυνομική παρουσία σε σημεία των γειτονιών, κάμερες, σκεκιούριτι στα κλαμπ) ποια είναι η συναισθηματική σας αντίδραση;

21. Σημειώστε την ηλικία σας

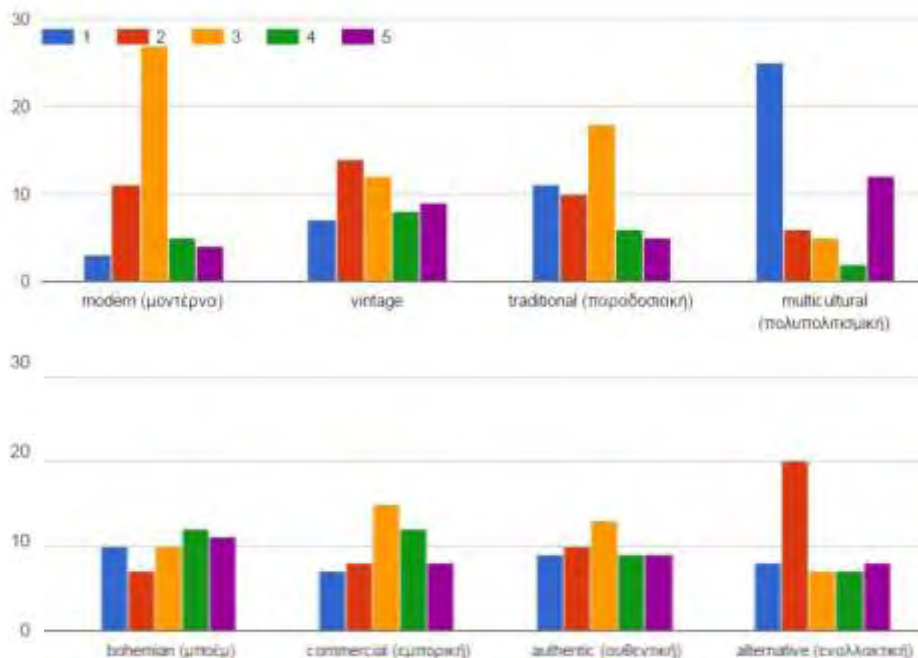
22. Σημειώστε το οικονομικό σας υπόβαθρο

23. Σημειώστε το επίπεδο εκπαίδευσής σας

24. Χαρακτηρίστε την νυχτερινή ατμόσφαιρα που αποπνέει το ιστορικό κέντρο βάσει της εμπειρίας σας. Η κλίμακα 1-5 δηλώνει επίπεδο σημαντικότητας, όπου το 1 αντιπροσωπεύει το «πιο σημαντικό», ενώ το 5 το «καθόλου σημαντικό».

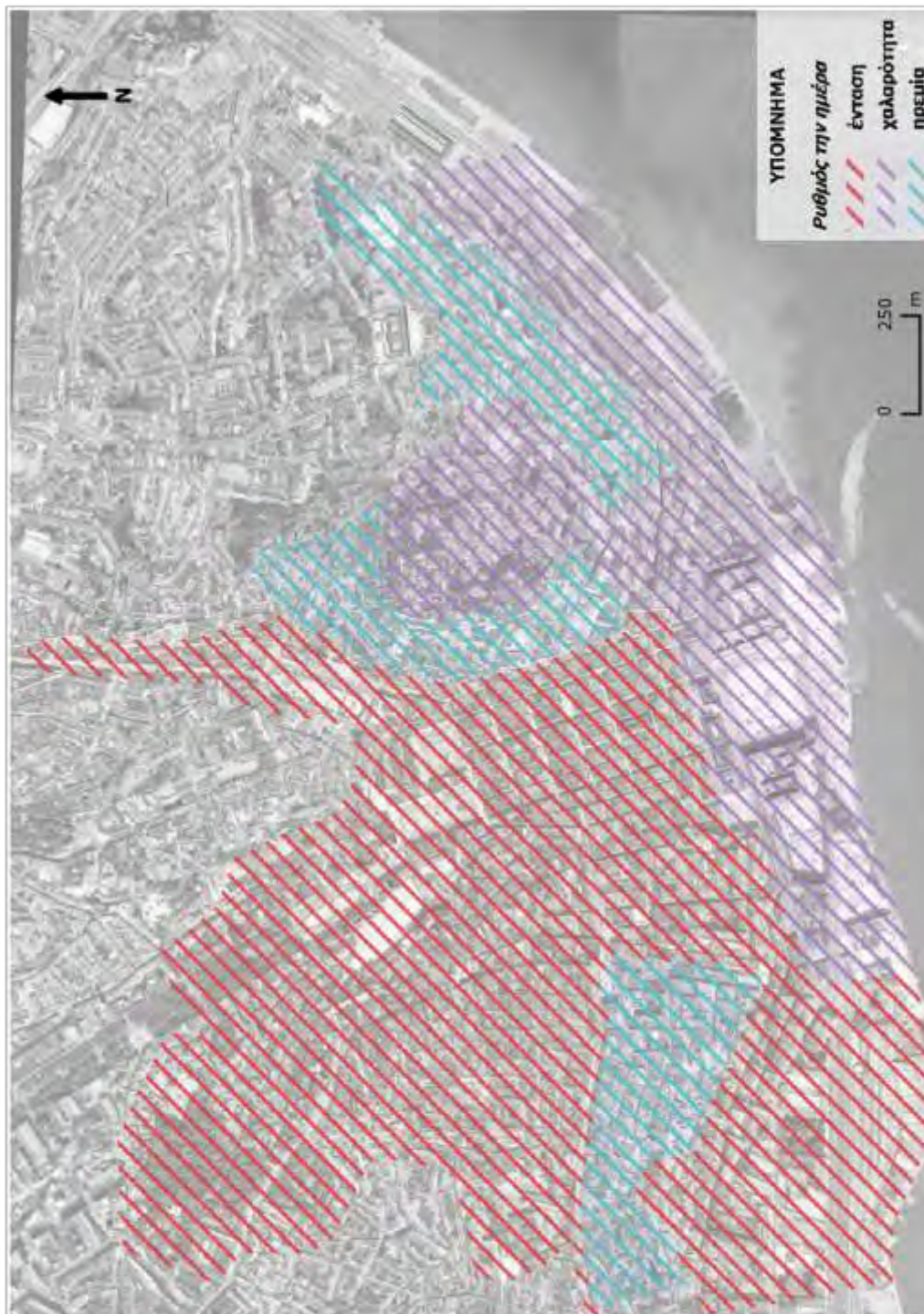

25. Κατά τη γνώμη σας ποιο από τα παρακάτω στοιχεία καθιστά ιδιαίτερη τη νύχτα στη Λισαβόνα;

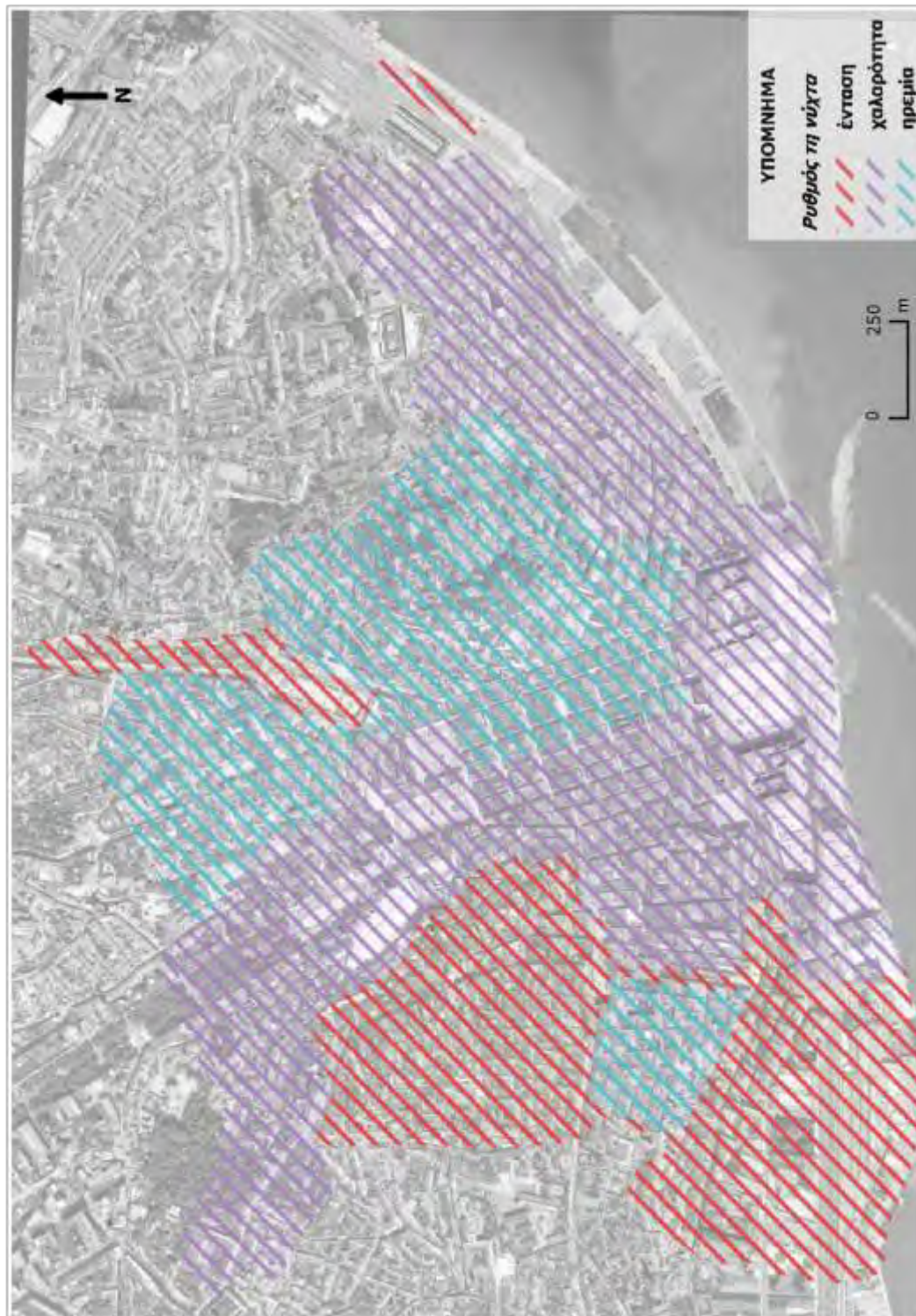

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ- ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης αποτύπωσης ρυθμού κατά τη διάρκεια της ημέρας στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας

Χάρτης αποτύπωσης ρυθμού κατά τη διάρκεια της νύχτας στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας

Χάρτης προσβασιμότητας στο δημόσιο χώρο της Λισαβόνας τη νύχτα

Χάρτης σημείων θέασης και εύρος ορατότητας στο ιστορικό κέντρο

Χάρτης πυκνότητας κόσμου κατά τη διάρκεια της ημέρας στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας

Χάρτης πυκνότητας κόσμου κατά τη διάρκεια της νύχτας στο ιστορικό κέντρο της Λισαβόνας

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αναστασόπουλος, Ν. (2011) "Ο Δημόσιος χώρος, η κοινωνική διάσταση και το κοινό", Αθήνα: Στην Ημερίδα *Δημόσιοι χώροι ως κοινωνικό αγαθό σε κρίση/ Νέο κίνημα Αρχιτεκτόνων*

Αραβαντινός, Α. (2007) Πολεοδομικός Σχεδιασμός: για μια βιώσιμη ανάπτυξη του χώρου, Αθήνα: Συμμετρία

Αργύρης, Μ. (2012) *Συζητώντας για την ετεροτοπία – οι χωροχρονικές εμπειρίες των «τεράτων»* [Διαδίκτυο (online)] Αριστερή Κίνηση Εργαζόμενων Αρχιτεκτόνων – ΑΚΕΑ Διαθέσιμο στο: <<https://akea2011.com/2012/12/26/eterotopia/>> [Πρόσβαση 20 Δεκεμβρίου 2015]

Αυδίκος, Β. (2010) "Ο Χώρος ως σχέση: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και πλαίσιο έρευνας", *ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ*, Ν° 17. 33-47

Agamben, G. (2005/2007) *Κατάσταση Εξάιρεσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Βαϊου, Ν. και Χατζημιγάλης, Κ. (2012) *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, Αθήνα: ΝΗΣΟΣ

Benjamin, W. (1928/2004) *Μονόδρομος*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα

Γκαραγκούνης, Θ. (επ.) (2013) *Εισαγωγή στην Ανθρωπογεωγραφία: Κοινωνική θεωρία και χώρος* [Διαδίκτυο (online)], Αθήνα: 24 Γράμματα, Σειρά : εν καινώ : 36, Διαθέσιμο στο: <24grammata.com> [Πρόσβαση 6 Νοεμβρίου 2015]

Δέφνερ, Α. (2006) "Ταυτότητα, Εικόνα και Μάρκετινγκ των Πόλεων: Η Περίπτωση της Νέας Ιωνίας στο Νομό Μαγνησίας", Αθήνα: Στο *7ο Εθνικό Συνέδριο του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης Περιφερειακή Επιστήμη και Πολιτική: Ελλάδα και Βαλκάνια.*: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, σελ. 28.

Harvey, D. (2013) *Εξεγερμένες πόλεις: Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, Αθήνα: ΚΨΜ

- Debord, G. (1967/1987) *Η κοινωνία του θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος
- Κομπρεσέρ (2011) "Συναντήσεις στην πόλη. Μετανάστες και δημόσιος χώρος" [Διαδίκτυο (online)], *Περιοδικό Κομπρεσέρ*: Διαθέσιμο στο: <<http://kompreser.espinblogs.net/2011/09/09/synantiseis-stin-poli/>> [Πρόσβαση 10 Φεβρουαρίου 2016]
- Κοτζαμάνης, Β. (2010) *Εισαγωγή στις μεθόδους κοινωνικής έρευνας*, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ
- Κωστούρου, Φ. (2012) *Οι ανθρώπινες δραστηριότητες στο δημόσιο χώρο: αστικά κενά στον άξονα της πανεπιστημίου* [Διαδίκτυο (online)] Greek Architects Διαθέσιμο στο: <http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/39.12.2012.03> [Πρόσβαση 16 Μαρτίου 2016]
- Κnox, Ρ και Pinch, S. (2009) *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων*, Αθήνα: Σαββάλας
- Λυκογιάννη, Ρ. (2006) "Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη- Ο Ανρί Λεφέβρ και οι απόηχοι του 1968", Ερμούπολη: *Εισήγηση στα Σεμινάρια της Ερμούπολης Σύρου* : Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών & Επιστημονικό και Μορφωτικό Ίδρυμα Κυκλάδων (ΕΜΙΚ)
- Lefebvre, H. (1968/2007) *Το δικαίωμα στην πόλη: χώρος και πολιτική*, Αθήνα: Κουκκίδα
- Μόρας, Α. (2005) *Η περιπλάνηση μέσα στην πόλη ως αρχή σχεδιασμού στη θεωρία της 'ενωτικής πολεοδομίας' της καταστασιακής διεθνούς* [Διαδίκτυο (online)] Academia Διαθέσιμο στο: <<https://www.academia.edu/2055131/>> [Πρόσβαση 9 Νοεμβρίου 2015]
- Πανετά, Μ. (2011) "Θέαμα, μέσο, εικόνα: αρχιτεκτονικά παράγωγα", Πάτρα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
- Πανουτσοπούλου, Β (2014) "Σύγχρονος δημόσιος χώρος: Από την κοινότητα στην προσωρινή συλλογικότητα", Αθήνα: ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Σταυρίδης, Στ. (2006) "Α. Λεφέβρ: Η απελευθερωτική προοπτική της πόλης - έργο", Αθήνα: ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Φίλιας, Β. (1977) *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, Αθήνα: Gutenberg

Foucault, M. (1967) *Περί αλλοτινών χώρων (Des espaces autres) (1967), Ετεροτοπίες*, [Διαδίκτυο (online)] Architecture, Mouvement, Continuité (5) Διαθέσιμο στο:

<http://thessalonikibiennale.gr/biennale1/pdf/MICHEL_FOUCAULT_HETEROTOPIAS_GR.pdf> [Πρόσβαση 20 Δεκεμβρίου 2015]

Urban Anarchy (2014) *Ιστανμπούλ η πιο όμορφη πόλη*, Θεσσαλονίκη: urban anarchy

Williams, R. (1994) *Κουλτούρα και Ιστορία*, Αθήνα: ΓΝΩΣΗ.

Ξενόγλωσση

Bianchini, F. (1995) "Night Cultures, Night Economies", *Planning Practice & Research*, 10:2, 121-126

Bondi, L. (2005) "Making connections and thinking through emotions: between geography and psychotherapy", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(4): 433-48.

Boogaart, A. T. (2001) "The power of place: from semiotics to ethnogeography", *Middle States Geographer*, 34:38-47

Certeau de, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*, Los Angeles: University of California Press.

Costa, P. (2010) "Cultural activities, innovative milieus and urban policies: a comparison of two districts in the city of Lisbon", Lisbon: ISCTE-IUL

Costa, P. και Lopes, R.(2013) "Artistic intervention in public sphere, conflict and urban informality: an international comparative approach to informal dynamics in

cultural district", Berlin: In the *International RC21 Conference 2013*, University Institute of Lisbon

Crang, M. (2001) "Rhythms of the city: temporalised space and motion", *TimeSpace: Geographies of Temporality*, pp. 187–207, London: In J. May & N. Thrift

Deffner, A. at al. (2006) "Cultural development and the determinants of the satisfaction of the vision of a city/ place: Some empirical evidence from European cases", *Discussion Paper Series*, 12(3): 39-56, University of Thessaly

Deffner, A. (2012) "The complex relationship between leisure, culture and tourism from the perspective of the quality of urban life", Slovakia: In *The 52nd ERSA Congress: 'Regions in Motion-Braking the Path'*, ERSA

Eldridge, A. and Roberts, M. (2009), *Planning the night-time city*, London: Routledge.

Gehl, J. (2008) *Life between buildings: Using Public Space*, Denmark: Danish Architectural Press

Gehl, J. και Svarre, B. (2013) *How to study public life*, Island Press

Hall, M. (2010) *Consuming authentic neighbourhood: An autoethnography of experiencing a neighbourhood's new beginnings and origins within its servicescapes*, [Διαδίκτυο (online)] ResearchGate, Διαθέσιμο στο: <http://eprints.qut.edu.au/39264/> [Πρόσβαση 15 Φεβρουαρίου 2016]

Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change*, Cambridge MA & Oxford UK: Blackwell.

Kreitzman, L. (1999) *The 24 Hour Society*, Profile Books Ltd

Lefebvre, H. (1991) *Critique of Everyday Life*, New York : Verso

Lefebvre, H. (eds) (2005) *Rythmanalysis, space, time and everyday life*, London: Continuum

Lynch, K. (1960) "The Image of the City", *The MIT Press*

Malheiros, J. κ.ά. (2013) "Gentrification, residential ethnicization and the social production of fragmented space: theory and evidence from two multi-ethnic neighbourhoods, in Lisbon and Bilbao", *Finisterra – Revista Portuguesa de Geografia*, 48 (96)

Maris ,I. (2009) "The City by Night: A Study on the Night-time Entertainment Economy in Tilburg", The Netherlands: Radboud University Nijmegen.

Marques, L. και Richards, G. (eds) (2014) *Creative districts around the world*. [Διαδίκτυο (online)] Breda: CELTH / NHTV. Διαθέσιμο στο: <http://creativedistricts.imem.nl/> [Πρόσβαση 5 Σεπτεμβρίου 2015]

Massey, D. (2005) *For Space*, London: SAGE Publications Ltd.

McKay, I. (2002) *Power to the Psychogeographers*, [Διαδίκτυο (online)] The Guardian Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/society/2002/feb/22/urbandesign.architecture> > [Πρόσβαση 8 Απριλίου 2016]

Mendes, L. (2013) *Marginal Gentrification as Emancipatory Practice: An Alternative to the Hegemonic Discourse of the Creative City?* , [Διαδίκτυο (online)] Portugal: RCCS Annual Review Διαθέσιμο στο: <http://rccsar.revues.org/513> ; DOI : 10.4000/rccsar.513 [Πρόσβαση 5 Σεπτεμβρίου 2015]

Newman, Saul. (2011) " Postanarchism and Space: revolutionary fantasies and autonomous zones", *Planning Theory*, pp. 1-22.

Nofre, J. (2013) "Vintage Nightlife: Gentrifying Lisbon downtown", *Fennia* 191: 2, pp. 106–121.

Rink, B. (2013) "Infrastructures of darkness and light", [Διαδίκτυο (online)] University of Cape Town, Διαθέσιμο στο: <http://www.rc21.org/conferences/berlin2013/RC21-Berlin-Papers/28-1-Rink> [Πρόσβαση 17 Μαρτίου 2016]

Rowe, D. και Bavinton, N. (2011) " Tender for the night: After-dark cultural complexities in the night-time economy", *Continuum*, 25:6, pp: 811-825.

Sadler S.(1998). *The Situationists City*. Cambridge: The MIT Press.

Sarmiento L. M. (2004). "An Emotion-Based Agent Architecture". Porto: Faculty of Sciences, University of Porto.

Shaw, R. (2014) "Beyond night-time economy: Affective atmospheres of the urban night", *Geoforum*, 51(1) 87-95.

Shildrick, T. A. and MacDonald, R. (2006) "In defence of subculture: young people, leisure and social divisions", *Journal of Youth Studies*, 9 (2), pp.125-140.

Stevenson, D. (2003) *Cities and Urban Culture*, Philadelphia: Open University Press.

Townshend, T.G. και Roberts, M. (2013) "Affordances, Young People, Parks and Alcohol Consumption", *Journal of Urban Design*, 18 (4) 494-516

Zukin, S. (2010) *The Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*, Oxford University Press.

Williams, R. W. (2008) "Night Spaces: Darkness, Deterritorialization, and Social Control." *Space and Culture*, 11 (4).514-532.

Ιστοσελίδες

Câmara Municipal de Lisboa (www.cm-lisboa.pt/) [Πρόσβαση στις 27 Ιανουαρίου 2016]

CML- Lisboa Interactiva (<http://lxi.cm-lisboa.pt/lxi/>) [Πρόσβαση στις 10 Μαΐου 2016]

Flickr Hive Mind (<http://flickrhivemind.net/>) [Πρόσβαση στις 15 Απριλίου 2016]

Panoramio (<http://www.panoramio.com/>) [Πρόσβαση στις 15 Ιανουαρίου 2016]

Renovar a Mouraria (www.renovaramouraria.pt) [Πρόσβαση στις 8 Νοεμβρίου 2015]

Statistics Portugal- National statistics institute (<https://www.ine.pt/>) [Πρόσβαση στις 6 Μαΐου 2016]

Συνεντεύξεις

Afonso, M. (2015): Συνέντευξη στο “Locus”, στο Bairro Alto, στις 20 Μαΐου

Airosa, P. (2015) : Συνέντευξη στην Pink street, στο Cais do Sodré, στις 15 Μαρτίου

Campos, B. (2015) : Συνέντευξη στην Pink street, στο Cais do Sodré, στις 30 Μαΐου

Cardoso, A. (2015) : Συνέντευξη στο Miradouro Santa Luzia, στην Alfama, στις 13 Μαΐου

Carvalho, N. (2015) : Συνέντευξη έξω από το Mezinhas de Alfama, στις 6 Ιουνίου

Diaz, M. (2015) : Συνέντευξη στο Miradouro S. Pedro de Alcântara, στο Bairro Alto, στις 18 Απριλίου

Faria, L. (2015) : Συνέντευξη στην Praça do Comércio ,στην Baixa, στις 20 Ιουνίου

Fernandes, T. (2015) : Συνέντευξη στο Largo do Intendente, στις 18 Ιουνίου

Ferreira, C. (2015) : Συνέντευξη στο Miradouro S. Pedro de Alcântara, στο Bairro Alto, στις 5 Μαΐου

Pinheiro, R. (2015) : Συνέντευξη στο RDA, στο Anjos, στις 9 Μαρτίου

Robello, A. (2015) : Συνέντευξη στη Martim Moniz, στη Mouraria, στις 2 Ιουλίου

Silva, J. (2015) : Συνέντευξη στο Largo do Intendente, στις 19 Ιουνίου

Silveira, G. (2015) : Συνέντευξη στο Chapitô à mesa, στο Castelo, στις 7 Απριλίου

LISBOA